

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ–ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Πτυχές των διπλωματικών μεθόδων του Μανουήλ Α΄
Κομνηνού στις επαφές του με τη Δύση (1143–1180)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αλέξανδρος Κορνέλος, Α. Μ. : 201539

Επιβλέπουσα καθηγήτρια : κ. Σοφία Μεργιαλή–Σαχά

ΑΘΗΝΑ 2018

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ : Μικρογραφία χειρογράφου (12^{ου} αι.) του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνού και της αυτοκράτειρας Μαρίας της Αντιόχειας. Βιβλιοθήκη του Βατικανού, Ρώμη

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ακαδημαϊκό έτος : 2017–2018

Επιβλέπουσα : Σ. Μεργιαλή–Σαχά

Φοιτητής : Αλέξανδρος Κορνέλος

A. M. : 201539

**« ΠΤΥΧΕΣ ΤΩΝ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΤΟΥ ΜΑΝΟΥΗΛ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΥ
ΣΤΙΣ ΕΠΑΦΕΣ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗ ΔΥΣΗ (1143–1180) »**

Περιεχόμενα

- ✚ Εισαγωγή..... σελ. 4–13
- ✚ Πηγές.....σελ. 14–19
- ✚ Το πολιτικό–ιδεολογικό πλαίσιο κατά τον 12^ο αιώνα.....σελ. 20–25

- ✚ Κεφάλαιο 1 : Η δημιουργία δικτύου συμμαχιών..... σελ. 26–54
 - **Κεφάλαιο 1.1** : Η υπογραφή της συνθήκης της Θεσσαλονίκης μεταξύ Μανουήλ Α΄ Κομνηνού και Κονράδου Γ΄ (1148)..... σελ. 26–30
 - **Κεφάλαιο 1.2** : Η παρέμβαση του Μανουήλ Α΄ στην Ιταλία και η δημιουργία δικτύου συμμαχιών.....σελ. 31–38
 - **Κεφάλαιο 1.3** : Η δράση του βυζαντινού απεσταλμένου Αλέξιου Αξούχ στην Αγκώνα (1158).....σελ. 39–45
 - **Κεφάλαιο 1.4** : Οι επαφές του Μανουήλ Α΄ με τον Ερρίκο Β΄ της Αγγλίας : Μια σχέση αμοιβαίας φιλίας.....σελ. 46–54

- ✚ Κεφάλαιο 2 : Η εφαρμογή της πρακτικής της υποτέλειας..... σελ. 55–70
 - **Κεφάλαιο 2.1** : Οι διπλωματικοί ελιγμοί του Μανουήλ Α΄ κατά την υποδοχή των σταυροφορικών στρατευμάτων..... σελ. 55–60
 - **Κεφάλαιο 2.2** : Η τελετουργική έκφραση της υποτέλειας. Το παράδειγμα του πριγκιπάτου της Αντιόχειας.....σελ. 61–65
 - **Κεφάλαιο 2.3** : Στοιχεία υποτέλειας κατά την επίσκεψη του Αμάλριχου Α΄ στην Κωνσταντινούπολη (1171)..... σελ. 66–70

- ✚ Κεφάλαιο 3 : Οι γαμήλιες συμμαχίες του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού.....σελ. 71–108
 - **Κεφάλαιο 3.1** : Ο γάμος του Μανουήλ Α΄ με την Βέρθα του Sulzbach (1146).....σελ. 71–75
 - **Κεφάλαιο 3.2** : Η παρέμβαση του Μανουήλ Α΄ στο βασίλειο της Ουγγαρίας : Ο προσεταιρισμός του πρίγκιπα Στεφάνου Δ΄ (1158/59).....σελ. 76–78
 - **Κεφάλαιο 3.3** : Ο γάμος του Μανουήλ Α΄ με την Μαρία της Αντιόχειας (1160–1161).....σελ. 79–81
 - **Κεφάλαιο 3.4** : Το φιλόδοξο διπλωματικό συνοικέσιο του Μανουήλ Α΄: Ο αρραβώνας του Βελά Γ΄ με την πορφυρογέννητη Μαρία (1163).....σελ. 82–86
 - **Κεφάλαιο 3.5** : Η προσέγγιση του Νορμανδικού βασιλείου με πρόταση γαμήλιας συμμαχίας (1166).....σελ. 87–91

- **Κεφάλαιο 3.6** : Η επισφράγιση των σχέσεων Μανουήλ Α΄ και παπικής Εκκλησίας μέσω της συμμαχίας με τον οίκο Frangipani (1170)..... σελ. 92–95
- **Κεφάλαιο 3.7** : Η δεύτερη αποτυχημένη απόπειρα προσέγγισης του Νορμανδικού βασιλείου (1171/1172)..... σελ. 96–98
- **Κεφάλαιο 3.8** : Η δημιουργία στενότερου δεσμού με το πριγκιπάτο της Αντιόχειας. Ο γάμος του Βοημούνδου Γ΄ με την πριγκίπισσα Θεοδώρα (1175)..... σελ. 99–100
- **Κεφάλαιο 3.9** : Οι γαμήλιες συμμαχίες των ετών 1178–1179..... σελ. 101–103
- **Κεφάλαιο 3.10** : Η γαμήλια συμμαχία με τον οίκο των Μοντφερά (1180).....σελ. 104–106
- **Κεφάλαιο 3.11** : Η τελευταία γαμήλια συμμαχία του Μανουήλ Α΄ με τον βασιλικό οίκο της Γαλλίας (1180).....σελ. 107–108

✚ **Κεφάλαιο 4** : Η πρακτική της παραχώρησης αυτοκρατορικών δώρων και προνομίων.....σελ. 109–131

- **Κεφάλαιο 4.1** : Η παραχώρηση εμπορικών προνομίων στη δημοκρατία της Βενετίας (1147–1148).....σελ. 109–115
- **Κεφάλαιο 4.2** : Ο προσεταιρισμός της ναυτικής δημοκρατίας της Γένοβας (1150).....σελ. 116–121
- **Κεφάλαιο 4.3** : Η προσφορά δώρων στο δούκα της Βαυαρίας, Ερρίκο Λέοντα (1172).....σελ. 122–126
- **Κεφάλαιο 4.4** : Η χορηγία του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού στο ναό της Γεννήσεως στη Βηθλεέμ (1169).....σελ. 127–131

✚ **Συμπέρασμα**.....σελ. 132–136

✚ **Παράρτημα**.....σελ.137–141

✚ **Βιβλιογραφία**.....σελ. 142–163

Ο όρος *διπλωματία* εμπεριέχει τη λειτουργία της διπλωματικής υπηρεσίας, δηλαδή το έργο των πρέσβων, την αποστολή και υποδοχή διπλωματικών αντιπροσώπων, την εθιμοτυπία που λαμβάνει χώρα κατά τις διπλωματικές συναντήσεις, τη διαδικασία της έκδοσης διπλωματικών εγγράφων, την ανταλλαγή δώρων, την απονομή αυλικών τίτλων και την χρήση μεθόδων που έχουν αντίκτυπο στη διεθνή πολιτική¹. Πρόκειται για μια σύνθετη πρακτική με στόχο τη διεκπεραίωση των εξωτερικών σχέσεων ενός λαού, μιας χώρας ή ενός κρατικού θεσμού σε πιο οργανωμένα κράτη όπως ήταν το βυζαντινό και τα κρατικά μορφώματα της Δύσης στο Μεσαίωνα².

Στη βυζαντινή αυτοκρατορία η διπλωματία συνδεόταν άμεσα με τη διαμόρφωση και άσκηση της εξωτερικής πολιτικής, ασκούμενη σε πολλά επίπεδα, με ποικιλία μηχανισμών και τη συμμετοχή πολλών παραγόντων του δημόσιου και ιδιωτικού βίου. Ο έλεγχος των πρεσβευτικών αποστολών και γενικά η λειτουργία του « διπλωματικού σώματος » του βυζαντινού κράτους συνδεόταν με την ανάπτυξη μιας διοίκησης, η οποία ασχολούνταν αποκλειστικά με το συγκεκριμένο αντικείμενο. Πρόκειται για το *σέκρετον του δρόμου*, του οποίου ο επικεφαλής, ο *λογοθέτης του δρόμου*, ασκούσε ευρείες εξουσίες, αποτελώντας έναν από τους

¹ **Χρυσός**, « Διπλωματία, αρχές και μέθοδοι », σελ. 58. **Μέριανος**, « Το διπλωματικό δώρο », σελ. 199. Για μία εισαγωγή στην βυζαντινή διπλωματία βλ. **ODB**, τόμ. 1, σελ. 634–635. **Nachaeva–Drocourt**, « Υστερορωμαϊκή και πρωτοβυζαντινή διπλωματία », σελ. 151–187. **Drocourt**, « Βυζαντινή διπλωματία », σελ. 189–232. **Μεργιαλή**, « Η διπλωματία των Παλαιολόγων », σελ. 233–246. **Βλυσίδου**, « Σεμινάρια περί διπλωματίας ». **Obolensky**, « The principles and methods », σελ. 43–61. **Σαββίδης**, « Βυζαντινή διπλωματία », σελ. 299–318. **Cheyne**, « La diplomatie byzantine », σελ. 317–330. **Ουλντατσόβα**, *Βυζαντινή διπλωματία*. **Κουτράκου**, « Βυζαντινή διπλωματική παράδοση », σελ. 89–129. Για μία συνολικότερη εικόνα σχετικά με τη βυζαντινή διπλωματία βλ. *Byzantine diplomacy*.

² **Παπασωτηρίου**, *Υψηλή στρατηγική*, σελ. 21.

σημαίνοντες αξιωματούχους της λειτουργίας του κράτους³. Ο λογοθέτης, αν μπορεί να αποδοθεί ο αναχρονιστικός όρος, εκτελούσε χρέη « υπουργού εξωτερικών » και επρόκειτο συχνά για στενό συνεργάτη του εκάστοτε αυτοκράτορα. Το σέκρετο που διοικούσε ήταν επίσης αρμόδιο για τις διπλωματικές σχέσεις με το εξωτερικό και για τη διασφάλιση των οδικών δικτύων που συνέδεαν την αυτοκρατορία με τα υπόλοιπα κράτη⁴. Επικουρική συνεισφορά στην διπλωματική κρατική μηχανή είχαν ο έφορος του αποκρισιarikίου, υπεύθυνος για τις εγκαταστάσεις φιλοξενίας των ξένων απεσταλμένων, οι μαντάτορες⁵, οι χαρτουλάριοι του δρόμου⁶ και οι στρατηγοί, οι οποίοι υποδέχονταν και συνόδευαν επίσημες αποστολές⁷.

Βασικές επιδιώξεις της βυζαντινής διπλωματίας ήταν η αποφυγή του πολέμου, η ειρηνική προσέγγιση ξένων λαών και η προώθηση και διάδοση της ιδεολογίας του βυζαντινού κράτους, με σκοπό την ενίσχυση της επιρροής του στη διεθνή πολιτική σκηνή. Από εποχή σε εποχή η άσκηση της διπλωματίας έλαβε νέες μορφές έκφρασης, προσαρμοζόμενη σταδιακά στις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες και τις διεθνείς εξελίξεις. Ωστόσο, η σύγχρονη έρευνα απέδειξε την παρουσία μόνιμων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων κατά την άσκησή της. Ως πρώτη σταθερά θεωρήθηκε η ύπαρξη ενός ισχυρού ανταγωνιστή ανατολικά της αυτοκρατορίας, όπως αυτή του Μεγάλου Βασιλέως των Περσών ή των σελτζούκικων βασιλείων, μετά τον 11^ο αιώνα. Ο διαρκής κίνδυνος που πήγαζε από την Ανατολή απορροφούσε το ενδιαφέρον της βυζαντινής

³ Σχετικά με τις αρμοδιότητες του λογοθέτη του δρόμου βλ. **Miller**, « Logothete of the Drome », σελ. 438–470. **Drocourt**, « Βυζαντινή διπλωματία », σελ. 220.

⁴ **Drocourt**, « Βυζαντινή διπλωματία », σελ. 221.

⁵ Βλ. **ODB**, τόμ. 2, σελ. 1281.

⁶ Ο.π., τόμ. 1, σελ. 416.

⁷ **Drocourt**, « Βυζαντινή διπλωματία », σελ. 222.

διπλωματίας, σε μια προσπάθεια ανασταλτικού χαρακτήρα των ιμπεριαλιστικών διαθέσεων του εκάστοτε αντιπάλου⁸.

Πάγια τακτική της βυζαντινής διπλωματίας ήταν και η αποφυγή των πολλαπλών πολεμικών μετώπων . Η αυτοκρατορία δεν διέθετε επαρκές έμπυχο υλικό, τεχνικές δυνατότητες και οικονομική επιφάνεια ώστε να διατηρεί ανοιχτά δύο ή και περισσότερα μέτωπα. Η αποφυγή ενός δεύτερου μετώπου, εν μέσω υπάρχουσας πολεμικής αναμέτρησης, ήταν ζωτικής σημασίας για την αυτοκρατορία του Βυζαντίου. Απότοκος αυτής της αρχής ήταν η βυζαντινή πρακτική της εξαγοράς ειρήνης, με την παροχή δώρων και χρηματικών χορηγιών, καθώς και η περίφημη τακτική του « διαίρει και βασίλευε », με την υποκίνηση ενός λαού εναντίον άλλου⁹.

Τελευταίο και βασικότατο χαρακτηριστικό αποτελούσε η έλλειψη μόνιμων διπλωματικών αποστολών. Δεν προβλεπόταν ιδιαίτερο σώμα βυζαντινών απεσταλμένων, οι οποίοι να ήταν μόνιμα εγκατεστημένοι στα αστικά κέντρα ξένων κρατών, όπως γίνεται σήμερα. Η διπλωματία ασκούσαν από έκτακτους αυτοκρατορικούς αξιωματούχους όταν προέκυπτε μια ειδική αποστολή σε έναν ξένο ηγεμόνα¹⁰. Η τάση της εποχής διατυπώθηκε με σαφήνεια σε μια απάντηση του φατιμίδα Χαλίφη της Αιγύπτου, Al Muizz, όταν το 957/8 έγραψε στον βυζαντινό αυτοκράτορα, ο οποίος του είχε ζητήσει να στείλει στην Κωνσταντινούπολη απεσταλμένους, ότι « Κανέναν ηγεμόνα δεν στέλνει πρέσβη σε κάποιον άλλο, αν δεν υπάρχει κάποια ανάγκη για κάποιο ζήτημα, που να καθιστά αναγκαία την αποστολή αυτή¹¹ ».

⁸ **Κουτράκου**, « Βυζαντινή διπλωματική παράδοση », σελ. 92. **Μέριανος**, « Το διπλωματικό δώρο », σελ. 200.

⁹ **Obolensky**, « The principles and methods », σελ. 45–61. **Κουτράκου**, « Βυζαντινή διπλωματική παράδοση », σελ. 92. **Μέριανος**, « Το διπλωματικό δώρο », σελ. 201.

¹⁰ **Καραγιαννόπουλος**, *Το Βυζαντινό κράτος*, σελ. 368. **Κουτράκου**, « Βυζαντινή διπλωματική παράδοση », σελ. 95. **Μέριανος**, « Το διπλωματικό δώρο », σελ. 202.

¹¹ **Stern**, « An embassy to the Fatimid », σελ. 245–246.

Ωστόσο, παρά την ύπαρξη σταθερών, ο ισχυρισμός περί αμετάβλητης βυζαντινής διπλωματίας θεωρήθηκε ανεδάφικος. Το βυζαντινό κράτος χρησιμοποιούσε στις σχέσεις του με το εξωτερικό μια τεχνική διαρκώς μεταβαλλόμενη και προσαρμοζόμενη στις επιταγές της εκάστοτε εποχής. Χαρακτηριστική απόδειξη αποτελεί ο ρόλος του αυτοκράτορα στην άσκηση της διπλωματίας. Έως το 1204, η διπλωματία της μεσοβυζαντινής περιόδου συνδέθηκε με τον συγκεντρωτισμό του βυζαντινού κράτους. Οι υπηρεσίες της αυτοκρατορικής γραμματείας βρίσκονταν στην πρωτεύουσα, ενώ ο αυτοκράτορας όριζε τους απεσταλμένους που θα τον εκπροσωπούσαν στις συναντήσεις με ηγεμόνες γειτονικών περιοχών¹². Ο βυζαντινός ηγεμόνας δεν εγκατέλειπε το παλάτι του, στο οποίο και υποδεχόταν τους απεσταλμένους από το εξωτερικό¹³. Η κατάσταση όμως μεταβλήθηκε κατά τον 15^ο αιώνα, όταν οι Παλαιολόγοι αυτοκράτορες τέθηκαν επικεφαλής διπλωματικών αποστολών με σκοπό την αναζήτηση συμμάχων¹⁴.

Η βυζαντινή κυβέρνηση έδινε τεράστια σημασία στις διπλωματικές αποστολές, αφού αποτελούσαν τον βασικό τρόπο προσέγγισης ενός ξένου ηγεμόνα¹⁵. Βέβαια, οι περισσότερες αποστολές συνδύαζαν περισσότερους σκοπούς, μερικές φορές όχι ιδιαίτερα έντιμους. Πιο συγκεκριμένα, ανάμεσα στις αρμοδιότητες των πρέσβειων κυρίαρχη θέση κατείχε η συλλογή πληροφοριών, δηλαδή η κατασκοπεία και η απόδοση σχετικής αναφοράς στον αυτοκράτορα¹⁶. Ως αντιπρόσωπος του βυζαντινού

¹² **Drocourt**, « Βυζαντινή διπλωματία », σελ. 190–191.

¹³ **Κουτράκου**, « Βυζαντινή διπλωματική παράδοση », σελ. 99. **Shepard**, « Byzantine diplomacy », σελ. 41–45 .

¹⁴ **Kazhdan**, « The notion of Byzantine diplomacy », σελ. 4. **Κουτράκου**, « Βυζαντινή διπλωματική παράδοση », σελ. 99. Σχετικά με τη διπλωματία την εποχή των Παλαιολόγων βλ. **Μεργιαλή**, « Η διπλωματία των Παλαιολόγων », σελ. 233–246.

¹⁵ Σχετικά τους τύπους των βυζαντινών πρεσβειών βλ. **Χρυσός**, « Η διπλωματία ως μέσο επικοινωνίας », σελ. 399–407.

¹⁶ **Χρυσός**, « Διπλωματία, αρχές και μέθοδοι », σελ. 57–69, ιδιαίτερα σελ. 58. **Ουνταλτσόβα**, *Βυζαντινή Διπλωματία*, σελ. 74.

ηγεμόνα, ο πρέσβης έπρεπε να αντικατοπτρίζει την εικόνα του αυτοκράτορα και να διαθέτει ιδιαίτερες αρετές¹⁷. Συνήθως ήταν κάτοχοι υψηλών αυλικών αξιωμάτων, γεγονός που ενίσχυε το κύρος και την αξιοπιστία τους¹⁸. Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι οι πρεσβείες συνολικά απολάμβαναν καθεστώς ασυλίας και υψηλού σεβασμού, ακόμα και αν επιδείκνυαν άσχημη συμπεριφορά¹⁹.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η βυζαντινή διπλωματία αποτελούσε ζωτικό θεσμό για την επιβίωση της αυτοκρατορίας, προσαρμοζόμενη κάθε φορά στις ιστορικές συγκυρίες. Η τέχνη της διπλωματίας λάμβανε διάφορες μορφές και διέθετε ποικίλες μεθόδους και πρακτικές άσκησης, οι οποίες εξυπηρετούσαν ανάλογους σκοπούς και εφαρμόζονταν σε ανάλογες περιπτώσεις. Σημαντική πτυχή των διαπραγματεύσεων μεταξύ Βυζαντίου και διπλωματικών εταίρων διαδραμάτιζαν οι γαμήλιες συμμαχίες, οι οποίες πραγματοποιούνταν στην αυτοκρατορική αυλή με τους δέοντες εορτασμούς. Η ένωση με κάποια προρφυρογέννητη πριγκίπισσα αποτελούσε επιδίωξη των ξένων αυλών, καθώς μέσω αυτής αποκτούσαν κύρος και συγγένεια με την βυζαντινή αυλή²⁰. Οι γάμοι με ξένους ηγέτες είχαν κυρίως ως κίνητρο την ανάγκη να αποκτηθούν ισχυροί σύμμαχοι, που θα υποστήριζαν τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας²¹. Αξίζει να ειπωθεί πως η μέθοδος των γαμήλιων συμμαχιών δεν χρησιμοποιήθηκε συχνά από τους βυζαντινούς ηγεμόνες έως και τον 10^ο αιώνα. Οι επιγαμίες της αυτοκρατορικής οικογένειας καταδικάστηκαν από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ', με το επιχείρημα της υποβάθμισης του

¹⁷ Σχετικά με τις αρετές των πρέσβων βλ. **Κουτράκου**, « Βυζαντινή διπλωματική παράδοση », σελ. 126–129.

¹⁸ **Drocourt**, « Βυζαντινή διπλωματία », σελ. 217. **Ουνταλτσόβα**, *Βυζαντινή διπλωματία*, σελ. 70.

¹⁹ Ο.π., σελ. 219.

²⁰ Ο.π., σελ. 206.

²¹ **Macrides**, « Dynastic Marriages », σελ. 272–275.

γοήτρου της αυτοκρατορικής εξουσίας²². Ωστόσο, οι διπλωματικοί γάμοι συνεχίστηκαν με αμείωτο ρυθμό και μετά την εποχή του Κωνσταντίνου Ζ', φτάνοντας στο αποκορύφωμά τους τον 12^ο αιώνα²³.

Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούσαν οι βυζαντινοί αυτοκράτορες για τον προσεταιρισμό μίας ξένης δύναμης διέφεραν ανάλογα με την περίσταση. Οι βυζαντινές κυβερνήσεις, από τον Ιουστινιανό Α' έως και τον Βασίλειο Β', κατέβαλαν σημαντικά ποσά για να εξασφαλίσουν την αφοσίωση των δορυφορικών λαών που περιέβαλαν την αυτοκρατορία. Σε πολλές περιπτώσεις τα χρήματα αποστέλλονταν με την μορφή φόρων και υπό τον φόβο ένοπλης σύρραξης. Οι Βυζαντινοί θεωρούσαν αυτές τις χρηματικές εισφορές ως παραχώρηση του γενναιόδωρου αυτοκράτορα για τις υπηρεσίες που είχαν προσφέρει οι αποδέκτες τους στο βυζαντινό κράτος²⁴.

Ένα από τα σημαντικότερα διπλωματικά μέσα του Βυζαντίου κατά τη διάρκεια της μακραίωνης ύπαρξής του ήταν η εξάπλωση του χριστιανισμού. Για την αυτοκρατορία ο εκχριστιανισμός των ειδωλολατρικών λαών συνεπαγόταν και την ένταξή τους στη μεγάλη « οικουμενική » οικογένεια, κάτω από την φροντίδα του αυτοκράτορα. Η εξάρτηση των νέων χριστιανικών λαών από το Βυζάντιο εκφραζόταν συχνά με πνευματικούς όρους, καθώς ο ηγεμόνας των ειδωλολατρών γινόταν πνευματικός γιός του αυτοκράτορα. Αυτή η εξάρτηση ενισχύθηκε περαιτέρω από το έργο των βυζαντινών ιεραποστολών, οι οποίες με την διδασκαλία τους διέδιδαν την έννοια της καθολικής κυριαρχίας του βυζαντινού ηγεμόνα²⁵.

²² **Ουνταλτσόβα**, *Βυζαντινή Διπλωματία*, σελ. 66.

²³ **Macrides**, « *Dynastic Marriages* », σελ. 270.

²⁴ **Obolensky**, « *The principles and methods* », σελ. 56.

²⁵ *Ο.π.*, σελ. 58–59. **Ουνταλτσόβα**, *Βυζαντινή διπλωματία*, σελ. 59.

Μια εξίσου ισχυρή μορφή πίεσης την οποία ασκούσε η βυζαντινή διπλωματία, ήταν η διαμονή και η συντήρηση συγγενών ή εχθρών ενός ισχυρού ηγεμόνα στην Κωνσταντινούπολη ή ακόμα και στο ίδιο το παλάτι. Η βυζαντινή κυβέρνηση παρακολουθούσε με μεγάλη προσοχή τις έριδες, οι οποίες ήταν συνηθισμένες στα πριγκιπικά γένη και τους κυβερνητικούς κύκλους γειτονικών χωρών. Παρείχε άσυλο σε επίδοξους διεκδικητές και έκπτωτους πρίγκιπες και τους συντηρούσε με σκοπό την προώθησή τους στους ξένους ηγεμονικούς θρόνους. Με αυτόν τον τρόπο αποκτούσε τη δυνατότητα δημιουργίας φιλοβυζαντινών παρατάξεων στους αριστοκρατικούς κύκλους γειτονικών κρατικών μορφωμάτων²⁶.

Το έργο των βυζαντινών απεσταλμένων στο εξωτερικό υποστηρίχθηκε και από το αντίστοιχο των διπλωματών της πρωτεύουσας. Καταβλήθηκε ιδιαίτερη προσπάθεια να εντυπωσιαστούν οι ξένοι ηγεμόνες ή οι πρεσβείες τους που ταξίδευαν στην Κωνσταντινούπολη, με τη δύναμη και τη μεγαλοπρέπεια της βυζαντινής πρωτεύουσας. Κατά την άφιξη μιας ξένης πρεσβείας πραγματοποιούνταν ξεναγήσεις στη Κωνσταντινούπολη, οι οποίες επιδείκνυαν την ισχύ της στρατιωτικής άμυνας της πόλης και το ύψος των τειχών. Η συγκεκριμένη πρακτική αποσκοπούσε στην αποτροπή οποιασδήποτε προσπάθειας αμφισβήτησης της υπεροχής της αυτοκρατορίας²⁷. Καθόλο το διάστημα της παρουσίας μιας ξένης επίσημης αποστολής στην πρωτεύουσα προβλέπονταν ψυχαγωγικές εκδηλώσεις, επίσημα γεύματα και ανάλογες διαβουλεύσεις²⁸. Οι τελετές υποδοχής στα ανάκτορα, η επίδειξη των εκκλησιών και των μνημείων της Βασιλεύουσας αποτελούσαν πολύτιμα όπλα στη φαρέτρα των διπλωματικών πρακτικών, διαδίδοντας τον

²⁶ **Shepard**, « Byzantine diplomacy », σελ. 60–61. **Ουνταλτσόβα**, *Βυζαντινή διπλωματία*, σελ. 60–61.

²⁷ **Obolensky**, « The principles and methods », σελ. 59–60.

²⁸ **Drocourt**, « Βυζαντινή διπλωματία », σελ. 193.

πλούτο, την δύναμη και τη θέση της αυτοκρατορίας στη διεθνή πολιτική σκηνή²⁹.

Η βυζαντινή πολιτική σκέψη χρησιμοποίησε την ευρύτατα διαδεδομένη στη δυτική Ευρώπη κοινωνική και πολιτική πρακτική της φεουδαρχικής υποτέλειας. Συγκεκριμένα, η βυζαντινή διπλωματία κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα κλήθηκε να εξυπηρετήσει διάφορους σκοπούς, προσπαθώντας να μετατρέψει τους άρχοντες γειτονικών εδαφών σε δέσμιους της βυζαντινής πολιτικής. Η σχέση υποτέλειας κατοχυρωνόταν με τη λήψη όρκου πίστης από τον υποτελή στον επικυρίαρχο, κατά το παράδειγμα των δυτικών τελετών. Με την όλο και μεγαλύτερη πολιτική αδυναμία της βυζαντινής αυτοκρατορίας και ο τρόπος αυτός επιβολής αποδυναμώθηκε και τελικά εξαφανίστηκε³⁰.

Στα πλαίσια της έντονης δραστηριότητας του βυζαντινού κράτους σε επίπεδο εξωτερικών σχέσεων, η προσφορά δώρων κατείχε ιδιαίτερη θέση ανάμεσα στις βυζαντινές πρακτικές. Μπορεί να θεωρηθεί ως αρχή ότι κάθε πρεσβεία προσέφερε δώρα, η παράδοση των οποίων ρυθμιζόταν από ένα πρωτόκολλο. Η προσφορά δώρων κατά τη διάρκεια διπλωματικών συναντήσεων αποτελούσε υποχρεωτική διμερή πράξη, ενώ η άρνηση λήψης ή προσφοράς εκλαμβάνονταν ως μεγάλη προσβολή προς την απέναντι διαπραγματευόμενη πλευρά³¹. Οι Βυζαντινοί επιθυμούσαν την εξαγωγή στοιχείων του πολιτισμού τους, που εξέφραζαν την πολιτιστική τους ανωτερότητα και εξάπλωναν την επιρροή τους.³² Αρχικά, τα διπλωματικά δώρα σχετίζονταν με την προσφορά υλικών αντικειμένων που παραχωρούνταν κατά τη διάρκεια επίσημων συναντήσεων με ξένους

²⁹ **Shepard**, «Byzantine diplomacy », σελ. 56.

³⁰ **Lounghis**, « Byzantine diplomacy », σελ. 24–25. **Shepard**, « Byzantine diplomacy », σελ. 43–44. **Λουγγής**, « Διπλωματία κατά το Μεσαίωνα », σελ. 244.

³¹ **Drocourt**, « Βυζαντινή διπλωματία », σελ. 211. **Schreiner**, « Diplomatische Geschenke », σελ. 255.

³² **Μέριανος**, « Το διπλωματικό δώρο », σελ. 217.

ηγεμόνες ή πρεσβείες. Ωστόσο, οι κοινωνικές και οικονομικές πτυχές της διπλωματίας μετέβαλλαν την μορφή των δώρων, τα οποία πολλές φορές εκφράστηκαν μέσω της παροχής χρημάτων, εμπορικών προνομίων, χορηγιών³³, τιμητικών τίτλων και υπηρεσιών³⁴. Η προσφορά των δώρων αποσκοπούσε στην εξαγορά ή τη διατήρηση της ειρήνης ή ακόμα και ως ανταμοιβή για την προσχώρηση σε μια συμμαχία³⁵.

Συνολικά, η βυζαντινή αυτοκρατορία είχε αναπτύξει ένα πολύπλοκο σύστημα άσκησης της διπλωματίας, το οποίο έλαβε διαφορετικές μορφές και τρόπους έκφρασης. Προσαρμοζόμενο κάθε φορά στις επιταγές και τις ανάγκες της εποχής, το Βυζάντιο επιστράτευε κάθε μέσο παρέμβασης που διέθετε, αξιοποιώντας το προς το μέγιστο δυνατό συμφέρον του. Αντικείμενο λοιπόν, της παρούσας εργασίας είναι η ανάδειξη των διπλωματικών μέσων που χρησιμοποιήθηκαν κατά την περίοδο της βασιλείας του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143–1180) στις επαφές του με τη Δύση και συνακόλουθα η αποτίμηση της αποτελεσματικότητάς τους. Πιο συγκεκριμένα, θα παρουσιαστούν ορισμένες πτυχές της διπλωματικής πολιτικής του Κομνηνού αυτοκράτορα, δεδομένου ότι η εξέταση του συνόλου της δράσης του θα αποτελούσε αντικείμενο κοπιώδους έρευνας, καταλαμβάνοντας ιδιαίτερα μεγάλη έκταση. Στην περίοδο του 12^{ου} αιώνα οι διεθνείς πολιτικές εξελίξεις στη Δύση προκάλεσαν την άμεση αντίδραση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, η οποία κατέφυγε, ως επί το πλείστον, στην άσκηση μιας φιλόδοξης διπλωματικής πολιτικής, λαμβάνοντας ποικίλες μορφές. Βασικός στόχος της εργασίας είναι η

³³ Σχετικά με τις αυτοκρατορικές δωρεές προς ξένους ηγεμόνες από τον 12^ο έως και τον 15^ο αιώνα βλ. **Μανιάτη**, *Αυτοκρατορικές δωρεές*.

³⁴ **Schreiner**, « Diplomatische Geschenke », σελ. 254. **Μέριανος**, « Το διπλωματικό δώρο », σελ. 207.

³⁵ **Μέριανος**, « Το διπλωματικό δώρο », σελ. 203–205. **Οικονομίδης**, « Το όπλο του χρήματος », σελ. 261.

ανίχνευση της συχνότητας των προαναφερθέντων διπλωματικών μεθόδων κατά τη διάρκεια της εξουσίας του Μανουήλ Α'.

Κυριότερη πηγή για τη βασιλεία του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, μαζί με την ιστορία του Νικήτα Χωνιάτη³⁶, αποτελεί το έργο του Ιωάννη Κίνναμου³⁷. Ο Κίνναμος γεννήθηκε λίγο μετά το θάνατο του αυτοκράτορα Ιωάννη Β΄ (1143) και καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια³⁸. Καθοριστικό ρόλο στη συγγραφή της ιστορίας του διαδραμάτισε η παρουσία του ως αυτοκρατορικού γραμματέα στο πλευρό του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄³⁹. Το ιστορικό του έργο αναφέρεται σύντομα ως *Ἐπιτομή*⁴⁰ και καλύπτει το χρονικό διάστημα από το 1118 έως το 1176. Έχει επικρατήσει η άποψη ότι το έργο εκπονήθηκε στα χρόνια της βασιλείας του Ανδρονίκου Α΄ (1183–1185), παρά τη συγκέντρωση του υλικού επί Μανουήλ Α΄⁴¹.

Για τη συγγραφή του έργου του ο Κίνναμος στηρίχθηκε στην *Ἀλεξιάδα* της Ἄννας Κομνηνῆς⁴², σε προφορικές μαρτυρίες του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ και στη μελέτη αρχειακού υλικού, στο οποίο είχε πρόσβαση λόγω της θέσης του⁴³. Ξεχωριστό ρόλο στην ιστορία του κατέχει ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄, του οποίου οι ενέργειες αποτέλεσαν αντικείμενο θαυμασμού από τον συγγραφέα⁴⁴. Ο Κίνναμος μέσω της *Ἐπιτομῆς* εξέφρασε την αρνητική του διάθεση σχετικά με τις προθέσεις

³⁶ Χωνιάτης, *Χρονική Διήγηση*.

³⁷ Κίνναμος, *Ἐπιτομή*.

³⁸ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σελ. 237.

³⁹ Ο.π., σελ. 238.

⁴⁰ Ο πλήρης τίτλος του έργου, *Ἐπιτομή τῶν κατορθωμάτων τῷ μακαρίτῃ βασιλεῖ καὶ πορφυρογεννήτῳ κυρῷ Ἰωάννῃ Κομνηνῷ καὶ ἀφήγησις τῶν πραχθέντων τῷ ἀοιδίμῳ νίῳ αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ καὶ πορφυρογεννήτῳ κυρῷ Μανουήλ τῷ Κομνηνῷ πονηθεῖσα Ἰωάννῃ βασιλικῷ γραμματικῷ τῷ Κιννάμῳ*, βλ. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σελ. 238.

⁴¹ Ο.π., σελ. 239. Brand, *John Kinnamos*, σελ. 2.

⁴² Ἄννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*.

⁴³ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σελ. 241. Brand, *John Kinnamos*, σελ. 5.

⁴⁴ Ο.π., σελ. 243.

των Δυτικών, κατηγορώντας τους για φιλοχρηματία και έλλειψη μέτρου⁴⁵. Οι ξένοι λαοί κατονομάζονται, όπως και στους περισσότερους σύγχρονους του συγγραφείς, με τα αρχαία τους ονόματα. Η χειρόγραφη παράδοση του Κίνναμου βασίστηκε κυρίως στον κώδικα Vat.gr.163 του 13^{ου} αιώνα⁴⁶.

Ιδιαίτερη συμβολή στην ανάδειξη των γεγονότων που έλαβαν χώρα κατά τη βασιλεία του Μανουήλ Α' προσέφερε και το ιστορικό έργο του Νικήτα Χωνιάτη. Ο συγγραφέας γεννήθηκε περί το 1155 στη φρουγική πόλη Χωναί, και ήταν ο νεότερος γιός μιας αριστοκρατικής οικογένειας⁴⁷. Κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του εργάστηκε ως εφοριακός υπάλληλος και αυτοκρατορικός γραμματέας επί Αλεξίου Β'⁴⁸. Ο Νικήτας συγκαταλεγόταν στον έμπιστο κύκλο του αυτοκράτορα Ισαακίου Β' (1185–1195), κατέχοντας το αξίωμα του *λογοθέτη του γενικού*, το οποίο συνδεόταν με την επίβλεψη των οικονομικών και φορολογικών υποθέσεων του κράτους⁴⁹. Τραυματική εμπειρία για τον Χωνιάτη στάθηκε η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους το 1204, η οποία καθόρισε τη στάση του για τους δυτικούς λαούς⁵⁰.

Η *Χρονική Διήγηση* του Χωνιάτη καλύπτει το διάστημα από το θάνατο του Αλεξίου Α' (1118) έως το 1206 και αποτελείται από 21 βιβλία, από τα οποία τα 7 είναι αφιερωμένα στον αυτοκράτορα Μανουήλ Α'. Αντίθετα με την άποψη που επικρατούσε παλαιότερα, έχει γίνει αποδεκτό ότι ο Νικήτας γνώριζε το έργο του Κίνναμου, αξιοποιώντας το σε κάποιο

⁴⁵ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 266–268.

⁴⁶ Ούννοι και Παίονες = Ούγγροι, Πέρσες = Σελτζούκοι, Ταυροσκύθαι = Ράσοι, βλ. **Hunger**, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σελ. 244. Βλ. επίσης, **Brand**, *John Kinnamos*, σελ. 11.

⁴⁷ Το όνομα Χωνιάτης αναφέρεται στην πόλη της καταγωγής του. Για το έτος γέννησής του βλ. **van Dieten**, *Niketas Choniates*, σελ. 18–20. **Hunger**, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σελ. 265.

⁴⁸ **van Dieten**, *Niketas Choniates*, σελ. 23. **Hunger**, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σελ. 265.

⁴⁹ **Hunger**, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σελ. 266.

⁵⁰ **van Dieten**, *Niketas Choniates*, σελ. 43 κ.ε.

βαθμό⁵¹. Ο συγγραφέας πιθανότατα δεν έλαβε υπόψη του πρωτότυπα έγγραφα και γενικότερα αρχειακό υλικό⁵², βασιζόμενος κυρίως σε προσωπική αυτοψία⁵³. Το ιστορικό του έργο παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για σημαντικά γεγονότα που αφορούσαν την βυζαντινή διπλωματία, τα δίκτυα πληροφόρησης του αυτοκράτορα και την ιδιαίτερα ανεπτυγμένη τέχνη των σκευωριών⁵⁴. Συνολικά, η *Χρονική Διήγηση* ως λογοτεχνικό έργο συνέβαλλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση της ιστορικής εικόνας των δεκαετιών πριν από την σταυροφορική άλωση της Κωνσταντινούπολης, παρουσιάζοντας κυρίως τους χαρακτήρες των πρωταγωνιστών, καθώς και πολυάριθμες λεπτομέρειες⁵⁵.

Αποφασιστικής σημασίας για την εξέταση των σχέσεων του Βυζαντίου με τα σταυροφορικά κράτη της Ανατολής είναι το ιστορικό έργο του Γουλιέλμου της Τύρου⁵⁶. Ο δυτικός ιστορικός γεννήθηκε στην Ιερουσαλήμ περί το 1130 και αποτελούσε γόνο μίας οικογένειας Ιταλών. Είχε λάβει ολοκληρωμένη δυτική εκπαίδευση στο Παρίσι και κατείχε την γνώση τόσο των ελληνικών όσο και των αραβικών⁵⁷. Ο βασιλιάς Αμάριχος Α΄ της Ιερουσαλήμ του ανέθεσε τη συγγραφή της ιστορίας του βασιλείου του και των γειτονικών περιφερειών. Με τη στήριξη της αυλής της Ιερουσαλήμ, ο Γουλιέλμος έγινε κληρικός στον καθεδρικό ναό της Τύρου το 1165 και αρχιδιάκονος το 1167, πριν αναδειχθεί σε αρχιγραμματέα του βασιλιά Βαλδουΐνου Δ΄ το 1174 και αρχιεπίσκοπο Τύρου το 1175. Το έργο του με τίτλο *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*⁵⁸, αφηγείται την

⁵¹ **Greco**, « Nicetas Choniates », σελ. 164–204.

⁵² **Chalandon**, *Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 26.

⁵³ **Hunger**, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σελ. 268.

⁵⁴ Ο.π., σελ. 272.

⁵⁵ Ο.π., σελ. 280.

⁵⁶ **ODB**, τόμ. 3, σελ. 2193.

⁵⁷ **Davis**, « William of Tyre », σελ. 64.

⁵⁸ Αξίζει να αναφερθεί ότι στη παρούσα εργασία χρησιμοποιήθηκε η έκδοση του 1844, (**Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*) από τη σειρά RHC, καθώς ήταν αδύνατη η εύρεση της νεότερης έκδοσης, (*Wilhelmi Tyrensis Archiepiscopi, Chronicon*, έκδ. R. B. C.

ιστορία του λατινικού βασιλείου της Ιερουσαλήμ από το 1094 έως το 1184. Το χρονικό του αποτέλεσε την κύρια πηγή για τις σχέσεις της βυζαντινής αυτοκρατορίας με τα σταυροφορικά κράτη. Επιπλέον, αξίζει να ειπωθεί ότι σχεδόν όλες οι δυτικές σταυροφορικές πηγές βασίστηκαν στις μαρτυρίες του Γουλιέλμου⁵⁹.

Βασική πηγή για τις σχέσεις της γερμανικής αυτοκρατορίας με το Βυζάντιο αποτελεί το ιστορικό έργο του Όθωνα του Freising⁶⁰, *Gesta Friderici*⁶¹. Ο δυτικός κληρικός Όθων έζησε περίπου κατά το πρώτο μισό του 12^{ου} αιώνα και υπήρξε ετεροθαλής αδελφός του βασιλιά Κονράδου Γ'. Η συμμετοχή του στη 2^η Σταυροφορία στο πλευρό των γερμανικών στρατευμάτων υπήρξε αφορμή για τη συγγραφή του έργου *Historia de duabus civitatibus*⁶², όπου περιέγραψε τα γεγονότα της περιόδου 1143–1144. Ο γερμανός ιστορικός ανέλαβε επίσης τη συγγραφή του *Gesta Friderici*, μετά από αίτημα του ηγεμόνα Φρειδερίκου Α', στο οποίο περιέγραφε τα γεγονότα που αφορούσαν τη βασιλεία του έως το έτος 1158. Η συμβολή του ήταν καθοριστική στην περεταίρω διερεύνηση των γερμανο-βυζαντινών σχέσεων, περιγράφοντας τις επαφές των δύο μεγάλων δυνάμεων της εποχής από την γερμανική σκοπιά⁶³.

Μεγάλο μέρος της παρούσας εργασίας καταλαμβάνουν οι επαφές του Βυζαντίου με τις ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες της Γένοβας και της

Huygens, στο *Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis* 63, Brepols, Turnhout 1986), στις βιβλιοθήκες των Αθηνών. Τα αποσπάσματα από τον Γουλιέλμο της Τύρου θα συνοδεύονται και από την αγγλική μετάφραση του έργου, (**Babcock**, *William of Tyre*).

⁵⁹ **Davis**, « William of Tyre », σελ. 65-64.

⁶⁰ **ODB**, τόμ. 3, σελ. 1543–1544.

⁶¹ **Otto του Freising**, *Gesta Friderici*. Αξίζει να αναφερθεί ότι θα γίνει χρήση της έκδοσης του 1912 (**Otto του Freising**, *Gesta Friderici*) και όχι της νεότερης έκδοσης του 1965, (*Ottonis episcopi Frisingensis et Rahewini, Gesta Friderici seu rectius Cronica*, έκδ. F. J. Schmale, μτφ. A. Schmidt, *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters* 17, Darmstadt 1965), καθώς δεν υπήρχε δυνατότητα ανεύρεσής της στις βιβλιοθήκες των Αθηνών.

⁶² **Otto του Freising**, *Historia de duabus*.

⁶³ Γενικότερα για το βίο και το ιστορικό έργο του Όθωνος βλ. **Mierow**, « Bishop Otto of Freising », σελ. 393–402.

Βενετίας, οι οποίες σε πρώτο επίπεδο εξετάζονται μέσω ιταλικών χρονογραφικών έργων. Για τις επαφές με τη πόλη της Γένοβας ιδιαίτερη αξία έχει το έργο του Ιταλού συγγραφέα Caffaro, τα *Annali Genovesi*⁶⁴. Πρόκειται για μία επίσημη ιστορική καταγραφή της κοινότητας της Γένοβας και κύρια πηγή για τις σχέσεις με το Βυζάντιο κατά τα έτη 1099 έως 1299. Ο Caffaro (1080–1166) υπήρξε πρωτεργάτης της συγγραφής των *Annali Genovesi*, καθιερώνοντας το συγκεκριμένο μοντέλο γραπτών μαρτυριών στους διαδόχους του. Η σταδιοδρομία του ως πρέσβη και ναυάρχου του στόλου της Γένοβας συνετέλεσε καθοριστικά στην εξιστόρηση των γεγονότων έως το 1163. Αντικείμενο της αφήγησής του ήταν οι περιπέτειες της Γένοβας στην Ανατολή και ο ανταγωνισμός της με τις υπόλοιπες ναυτικές δημοκρατίες⁶⁵.

Η Βενετία δεν διαθέτει πλούσια παράδοση χρονογραφικών έργων για την υπό εξέταση περίοδο. Σημαντικότερο είναι το ανώνυμο *Historia ducum veneticorum*, το οποίο διακόπηκε με το θάνατο του δόγη Sebastiano Ziani το 1178, ωστόσο συνεχίστηκε σε αποσπασματική μορφή, η οποία δεν έχει διασωθεί. Το *Historia ducum veneticorum* παρουσιάζει τη βενετική εκδοχή των γεγονότων στις σχέσεις της ναυτικής δημοκρατίας με το Βυζάντιο, όπου εμφατικά τονίζεται η αφοσίωση των Βενετών προς τη βυζαντινή αυτοκρατορία⁶⁶.

Ο δόγης Ανδρέας Δάνδολος συνέβαλε καθοριστικά στη δημιουργία μιας γραπτής επίσημης ιστορίας της Βενετίας μέχρι το 1280 και στην αρχειοθέτηση των εμπορικών συνθηκών της Βενετίας. Τα βενετικά έγγραφα αποτελούν κύρια πηγή για τις σχέσεις Βυζαντίου–Βενετίας, αποκαλύπτοντας τις λεπτομέρειες των συμφωνιών μεταξύ των δύο

⁶⁴ *Annali genovesi*.

⁶⁵ Σχετικά με το ιστορικό έργο των *Annali Genovesi* και τη δράση του Caffaro βλ. *ODB*, τόμ. 1, σελ. 104 και **Balard**, « Latin Sources and Byzantine Prosopography », σελ. 39–58.

⁶⁶ Σχετικά με την ιστορική αξία του *Historia ducum veneticorum* βλ. **Angold**, « The Venetian Chronicles », σελ. 66–68.

δυνάμεων. Τα έγγραφα που έχουν διασωθεί φθάνουν έως το έτος 1204 σε λατινική μετάφραση των πρωτότυπων ελληνικών.⁶⁷

Συνολικά, μέρος της έρευνας βασίστηκε στην εξέταση των εγγράφων εξωτερικής πολιτικής, παρέχοντας πληροφορίες για τις διπλωματικές επαφές του βυζαντινού αυτοκράτορα με τους ξένους ηγεμόνες της Δύσης. Ως έγγραφα εξωτερικής πολιτικής νοούνται οι επιστολές, τα έγγραφα συνθηκών και όσα έχουν σχέση με τις διπλωματικές ενέργειες του βυζαντινού κράτους⁶⁸. Ιδιαίτερα τα έγγραφα των συνθηκών κατέχουν αξιοσημείωτη θέση στη μελέτη της διπλωματικής πρακτικής της παραχώρησης προνομίων. Οι συναπτόμενες συνθήκες εξέφραζαν την πολιτική θεωρία των Βυζαντινών σε διεθνές επίπεδο και είχαν την μορφή χρυσόβουλλου λόγου ή χρυσόβουλλου σιγίλλιου⁶⁹.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η παράθεση, κατά περίπτωση, δυτικών αφηγηματικών πηγών, οι οποίες προσθέτουν πολύτιμες και μοναδικές πληροφορίες σχετικά με τη διπλωματική δράση του Μανουήλ Α'. Πρόκειται κυρίως για γερμανόφωνα ιστορικά έργα, τα οποία περιέχονται στη μεγάλη μεσαιωνική συλλογή δυτικών πηγών, γνωστή ως *Monumenta Germaniae Historica*.

⁶⁷ Σχετικά με τη διατήρηση των βενετικών εγγράφων και την αξία τους στην ιστορική έρευνα βλ. **Angold**, « *The Venetian Chronicles* », σελ. 70–72.

⁶⁸ Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινή Διπλωματική*, σελ. 191.

⁶⁹ Ο.π., σελ. 206–207.

Στη Δύση, η πολιτική και διπλωματική ισοτιμία με το Βυζάντιο αναπτύχθηκε σταδιακά, με την ανάδειξη της δυτικής Ευρώπης σε πολιτικό και πνευματικό παράγοντα. Ως σημείο εκκίνησης θεωρήθηκε η εγκαθίδρυση της δυναστείας των Καρολιγγείων, η οποία ενοποίησε τα διάσπαρτα φραγκικά βασίλεια και στη συνέχεια η αυτοκρατορική στέψη του Καρλομάγνου (768–814) στη Ρώμη τα Χριστούγεννα του 800⁷⁰. Με αυτόν τον τρόπο ιδρύθηκε η δυτική μεσαιωνική αυτοκρατορία, που θα διεκδικούσε από το Βυζάντιο την αναγνώριση και την ισότητα⁷¹.

Οι Βυζαντινοί, ως διάδοχοι της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, θεωρούσαν τους εαυτούς τους νόμιμους κληρονόμους του πολιτισμού του ελληνο–ρωμαϊκού κόσμου. Σύμφωνα με το οικουμενικό δόγμα, ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου ήταν κυρίαρχος της οικουμένης και διάδοχος των Ρωμαίων Αυγούστων. Κατά συνέπεια, όλοι οι κυβερνήτες του πολιτισμένου ή χριστιανικού κόσμου θεωρούνταν υποτελείς του⁷². Όπως έχει υποστηρίξει ο Dölger, οι Βυζαντινοί είχαν δημιουργήσει το ιδεολόγημα της Οικογένειας των βασιλέων, προκειμένου να ρυθμίσουν τις σχέσεις τους με τα υπόλοιπα κρατικά μορφώματα. Στη κορυφή της σχετικής πυραμίδας βρισκόταν ο βυζαντινός αυτοκράτορας και ακολουθούσαν τα τέκνα βασιλείς, που του όφειλαν υπακοή. Έπονταν οι αδελφοί–βασιλείς και τέλος οι υπόλοιποι ηγεμόνες, με τους οποίους το Βυζάντιο δεν είχε συνάψει στενές σχέσεις για να τους εντάξει στο συγγενικό κύκλο ηγεμόνων⁷³.

⁷⁰ Tsirpanlis, « Byzantine reactions to the coronation », σελ. 347–360.

⁷¹ Lounghis, « Byzantine diplomacy », σελ. 23.

⁷² Ουνταλτσόβα, *Βυζαντινή Διπλωματία*, σελ. 56.

⁷³ Dölger, « Die Familie der Könige im Mittelalter », σελ. 34–69. Τούντα, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 41–42.

Η αντίληψη περί ενιαίας χριστιανικής αυτοκρατορίας επικράτησε σε μεγάλο βαθμό κατά τη μεσαιωνική περίοδο. Η βυζαντινή διπλωματία κατασκεύασε ένα μύθο, σύμφωνα με τον οποίο υπήρχε ένας παντοδύναμος πολιτισμός, που ένωνε πολλές φυλές και λαούς και ο οποίος τέθηκε στη βάση της συγκεκριμένης ιεραρχίας κρατών. Όλα αυτά εκφράζονταν μέσω των τίτλων, των αξιωμάτων, των επαίνων και των τιμητικών διακρίσεων. Ο τίτλος είχε άμεση σχέση με το γόητρο του κράτους, με τις εδαφικές αξιώσεις και με την οικονομική και πολιτική επιρροή του. Μέχρι τον 13^ο αιώνα η αντίληψη της οικουμενικότητας παρέμενε ο ακρογωνιαίος λίθος όχι μόνο του βυζαντινού κρατικού δόγματος, αλλά και της διπλωματίας⁷⁴. Το Βυζάντιο, στις σχέσεις του με οποιοδήποτε κράτος επιδίωκε με κάθε τρόπο να μην εξισωθεί με αυτό⁷⁵.

Με την άνοδο του παπισμού και την ισχυροποίηση των δυτικών κρατών τον 11^ο και 12^ο αιώνα, δημιουργήθηκαν ζητήματα κυριαρχίας και μοναδικότητας. Την συγκεκριμένη περίοδο επικράτησε η αντίληψη ότι το αποδυναμωμένο Βυζάντιο, που κυβερνούσαν από τον οίκο των Κομνηνών και των Αγγέλων (1081–1204), ήταν ισότιμο στη διεθνή κυριαρχία των ηγεμόνων, όχι μόνο με την γερμανική αυτοκρατορία των Hohenstaufen (1125–1250), αλλά και με τα τότε ισχυρά βασίλεια της Γαλλίας και της Αγγλίας. Συνεπώς, από τον 11^ο αιώνα και εξής, η οικουμενικότητα της βυζαντινής αυτοκρατορίας τέθηκε υπό αμφισβήτηση⁷⁶. Το γεγονός που δέσποζε ήταν το σταυροφορικό κίνημα (1096) και η ιδεολογική εξύψωση του πάπα, ο οποίος τοποθετήθηκε σε μία ανώτερη βαθμίδα από τους ανατολικούς και δυτικούς ηγεμόνες⁷⁷.

⁷⁴ **Ουνταλτσόβα**, *Βυζαντινή Διπλωματία*, σελ. 62.

⁷⁵ **Ostrogorsky**, « Die byzantinischen Staatenhierarchie », σελ. 42–48.

⁷⁶ **Lounghis**, « Byzantine diplomacy », σελ. 23.

⁷⁷ Ο.π., σελ. 23. Σχετικά με την γενικότερη άνοδο της παπικής εξουσίας βλ. **Norden**, *Das Papsttum und Byzanz*.

Ταυτόχρονα, έκανε αισθητή την εμφάνισή της μία ακόμα ισχυρή δύναμη, η οποία διεκδικούσε το τίτλο της οικουμενικής αυτοκρατορίας. Πρόκειται για την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους, η οποία ιδρύθηκε από τον Όθωνα Α' το 962⁷⁸ και κάλυπτε το μεγαλύτερο τμήμα των περιοχών της πάλαι ποτέ φραγκικής αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου. Η γεωγραφική θέση της γνώρισε πολλές διακυμάνσεις και μεταβολές στη διάρκεια της μακρόχρονης ζωής της. Σε αυτήν ανήκαν το ανατολικό φραγκικό κράτος⁷⁹, η ιταλική χερσόνησος και το βασίλειο της Βουργουνδίας⁸⁰. Έτσι, στη Δύση δημιουργήθηκε ένα κρατικό μόρφωμα, ο κυρίαρχος του οποίου αποτελούσε αδελφό του Βυζαντινού αυτοκράτορα, αντικαθιστώντας τον Μεγάλο Βασιλέα των Περσών⁸¹. Το γεγονός της ύπαρξης στη Δύση ενός αυτοκρατορικού τίτλου δημιούργησε το αποκαλούμενο « πρόβλημα των δύο αυτοκρατόρων »⁸².

Οι οικουμενικές διαθέσεις των γερμανών αυτοκρατόρων εκδηλώθηκαν απροκάλυπτα στα τέλη της βασιλείας του Ιωάννη Β' Κομνηνού (1118–1143). Ο γερμανός ηγεμόνας Κονράδος Γ' (1138–1152)⁸³, αν και δεν είχε στεφθεί από τον πάπα, σε επιστολή του προς τον βυζαντινό αυτοκράτορα προβλήθηκε ως *imperator Romanorum*, απευθύνοντας χαιρετισμό στον Ιωάννη Β', τον *imperator Constantinopolitanus*⁸⁴. Επιπλέον, χαρακτήρισε τους προκατόχους του στο γερμανικό θρόνο *imperatores Romanorum*, ενώ όταν αναφέρθηκε στους αντίστοιχους Βυζαντινούς χρησιμοποίησε τη φράση *ad*

⁷⁸ **Καθαγεώργος**, *Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, σελ. 161 και 178–179.

⁷⁹ Πρόκειται για την περιοχή που καλύπτει τη σημερινή Γερμανία, βλ. ό.π., σελ. 168–169.

⁸⁰ Πρόκειται για τις περιοχές της Προβηγκίας και της Σαβοΐας, με τις γνωστές πόλεις της Μασσαλίας, της Λυών, της Βιέννης και της Γενεύης, βλ. ό.π., σελ. 170–171.

⁸¹ Ο Μέγας Βασιλέας των Περσών θεωρούνταν ισότιμος του βυζαντινού αυτοκράτορα, αλλά όχι αδελφός, βλ. **Lounghis**, « Byzantine diplomacy », σελ. 22.

⁸² **Ohnsorge**, *Das Zweikaiserproblem*. **Ostrogorsky**, « Die byzantinischen Staatenhierarchie », σελ. 41–61 και **Dölger**, « Die Familie der Könige im Mittelalter », σελ. 34–69.

⁸³ Κονράδος Γ', ηγεμόνας του γερμανικού βασιλείου (1138–1152), βλ. **ODB**, τόμ. 1, σελ. 495.

⁸⁴ **Otto του Freising**, *Gesta Friderici*, σελ. 37. 30–32. Πρόκειται για μία επιστολή που απηύθυνε ο Κονράδος Γ' προς τον Ιωάννη Β' το 1142. Βλ. **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 39.

*antecessores vestros, scilicet regnum et populum Grecorum*⁸⁵. Τα παραπάνω στοιχεία κατέστησαν σαφή την προσπάθεια της δυτικής αυτοκρατορικής καγκελλαρίας αφενός να προσδώσει στην εξουσία του Κονράδου Γ' τη νόμιμη αυτοκρατορική ιδιότητα, αφετέρου να παρουσιάσει τη δυτική αυτοκρατορία ως το μόνο πολιτικό μόρφωμα που διαδέχτηκε τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία των αρχαίων χρόνων⁸⁶.

Η άνοδος στο γερμανικό θρόνο του Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα το 1152 δημιούργησε εντονότερες συγκρούσεις ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες⁸⁷. Ο ίδιος δεν ήταν διατεθειμένος να μοιραστεί την οικουμενική εξουσία με το βυζαντινό αυτοκράτορα, εξαιτίας των συγκρουόμενων αξιώσεών τους, οι οποίες σε πολιτικό επίπεδο μεταφράζονταν στην κυριαρχία επί των εδαφών της νότιας Ιταλίας και σε ιδεολογικό στην επιβεβαίωση της οικουμενικότητας της εξουσίας τους⁸⁸.

Στο πρώτο μισό του 12^{ου} αιώνα οι ιδεολογικές τριβές που χαρακτήριζαν τις επαφές των δύο αυτοκρατοριών, εξαιτίας των αξιώσεων περί οικουμενικής υπεροχής, δεν εμπόδισαν την καλλιέργεια των μεταξύ τους συμμαχικών σχέσεων. Η αντιμετώπιση του κοινού εχθρού, του νορμανδικού βασιλείου, ήταν ο μοχλός που έθεσε σε κίνηση τις προσπάθειες σύγκλισης των δύο πολιτικών μορφωμάτων, οι οποίες εκφράζονταν συχνά με τη μορφή συμμαχικών γάμων⁸⁹. Αξίζει να αναφερθεί ότι το 1130 ο Ρογήρος Β', γιός του δούκα της Σικελίας Ρογήρου

⁸⁵ **Otto του Freising**, *Gesta Friderici*, σελ. 37. 33–35.

⁸⁶ **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 39. Σχετικά με τη θεωρία της translation imperii, βλ. **Goez**, *Translatio Imperii*, σελ. 62–137.

⁸⁷ Σχετικά με τον Φρειδερίκο Α' Βαρβαρόσσα βλ. **Oppl**, *Friedrich Barbarossa*, σελ. 41–59 για τα έτη 1152–1157.

⁸⁸ **Ostrogorsky**, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 51. **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 210–211.

⁸⁹ **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 37. **Kolia**, « Byzantium and the West », σελ. 379–380.

Α⁹⁰, αφού ένωσε κάτω από το σκήπτρο του τη Σικελία και τη νότια Ιταλία, στέφθηκε βασιλιάς από τον αντιπάπα Ανάκλητο Β΄ και έλαβε το δικαίωμα να ορίζει έναν από τους γιούς του διάδοχο, καθιστώντας έτσι κληρονομική τη διαδοχή στο βασίλειό του⁹¹. Με την άνοδο του Ιννοκέντιου Β΄ στον παπικό θρόνο, αναγνωρίστηκε ο βασιλικός τίτλος του Ρογήρου Β΄ και του παραχωρήθηκε ως φέουδο το νορμανδικό βασίλειο⁹².

Οι ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις στη Δύση, ο οποίες απειλούσαν την οικουμενική θέση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, προκάλεσαν την αντίδραση της Ανατολής. Ο αιώνας των Κομνηνών (1081–1182) αποτέλεσε την περίοδο αναδιοργάνωσης του βυζαντινού κράτους. Το Βυζάντιο, αισθανόμενο τον κίνδυνο που προερχόταν από τη Δύση και τα σταυροφορικά κρατίδια της Ανατολής, ξεκίνησε μία προσπάθεια εθνικής αποκατάστασης υπό την ηγεσία της δυναστείας των Κομνηνών. Οι Κομνηνοί, εκπροσωπώντας την στρατιωτική αριστοκρατία της χώρας, συσπείρωσαν τις εσωτερικές δυνάμεις της αυτοκρατορίας, δημιουργώντας ένα μέτωπο εναντίον της Δύσης⁹³. Με την άνοδο του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού στο βυζαντινό θρόνο το 1143⁹⁴ πραγματοποιήθηκε ένα μεγαλεπήβολο σχέδιο ανάκτησης των απολεσθέντων δυτικών εδαφών⁹⁵. Ο Μανουήλ Α΄, εμπνεόμενος από την ιδέα της αποκατάστασης και επανάκτησης του ρωμαϊκού κόσμου, οργάνωσε πολυδάπανες εκστρατείες

⁹⁰ Βλ. εικ. 1 σελ. 138 για το γενεαλογικό δέντρο των νορμανδών ηγεμόνων της Σικελίας.

⁹¹ Για τη βασιλεία του Ρογήρου Β΄ βλ. **Houben**, *Roger II of Sicily*, και για την στέψη του βλ. ό.π., σελ. 52–53. Ομοίως βλ. **Caspar**, *Roger II und die Gründung*.

⁹² Πρόκειται για την συνθήκη του Mignano το 1139, βλ. **Houben**, *Roger II of Sicily*, σελ. 74–75.

⁹³ **Αρβελέρ**, *Η πολιτική ιδεολογία*, σελ. 87–88. Για την εξωτερική πολιτική του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού βλ. **Κόλιας**, « Η εξωτερική πολιτική Αλεξίου Α΄ », σελ. 241–288. Για την εξωτερική πολιτική του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού βλ. **Παπαγεωργίου**, *Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός*, σελ. 205–320.

⁹⁴ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 41–46. **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 28–31. Για την αναγόρευση του Μανουήλ Α΄ βλ. **Χριστοφιλοπούλου**, *Εκλογή*, σελ. 159–161 και **Χριστοφιλοπούλου**, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 119–120.

⁹⁵ **Αρβελέρ**, *Η πολιτική ιδεολογία*, σελ. 105.

για την προσάρτηση των εδαφών της Ιταλίας, της Αιγύπτου και της Συρίας⁹⁶. Η υλοποίηση της πολιτικής του βασίστηκε στη δημιουργία ενός δικτύου συμμαχιών, με τη χρησιμοποίηση τεράστιων χρηματικών ποσών, αλλά επίσης και με την παραχώρηση εμπορικών προνομίων στις ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες της εποχής.

Επιπλέον εμπόδιο στην αποκατάσταση των εδαφικών κτήσεων της βυζαντινής αυτοκρατορίας, αποτελούσε η ύπαρξη των σταυροφορικών κρατών της Ανατολής. Μετά το τέλος της 1ης Σταυροφορίας κύριο μέλημα των δύο πρώτων Κομνηνών ήταν η εξόντωση του πριγκιπάτου της Αντιόχειας⁹⁷. Ωστόσο, μετά και την αποτυχία της 2^{ης} Σταυροφορίας, η οποία πιστώθηκε στην αδιαφορία και τις μηχανορραφίες του Μανουήλ Α', η τακτική της βυζαντινής πολιτικής επαναπροσδιορίστηκε. Η αποχώρηση των δυτικών στρατευμάτων σηματοδότησε την αρχή μίας πολιτικής καλοπροαίρετης επέμβασης, στην οποία ο Μανουήλ Α' παρουσιάστηκε ως σύμμαχος και προστάτης των σταυροφορικών κρατών, επιζητώντας την υποτέλειά τους⁹⁸.

⁹⁶ **Αρβελέο**, *Η πολιτική ιδεολογία*, σελ. 105.

⁹⁷ **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 91. **Lilie**, *Handel und Politik*, σελ. 178.

⁹⁸ *Ο.π.*, σελ. 125–126. **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 156–211.

1.1: Η υπογραφή της συνθήκης της Θεσσαλονίκης μεταξύ Μανουήλ Α΄ Κομνηνού και Κονράδου Γ΄ (1148)

Η αποτυχία της ανακατάληψης των Αγίων Τόπων τερμάτισε άδοξα την σταυροφορική εκστρατεία του γερμανού αυτοκράτορα Κονράδου Γ'. Μετά από αλλεπάλληλες αποτυχίες, ο Κονράδος Γ' εγκατέλειψε το σταυροφορικό μέτωπο το 1147 και συναντήθηκε με το βυζαντινό αυτοκράτορα στη Θράκη. Μαζί με τον Μανουήλ Α', κατέφθασε στην Κωνσταντινούπολη, όπου πραγματοποιήθηκε λαμπρότατη υποδοχή, ενώ του παρασχέθηκαν οι πρώτες βοήθειες από τον ίδιο το βυζαντινό αυτοκράτορα, ο οποίος μάλιστα περηφανευόταν για τις ιατρικές του γνώσεις⁹⁹. Τελικά ο Μανουήλ Α' εφοδίασε με τα απαραίτητα τον Κονράδο Γ' και τον επιβίβασε σε στόλο με προορισμό την Παλαιστίνη, προκειμένου να συνεχίσει την εκστρατεία του¹⁰⁰.

Έπειτα από νέες αποτυχίες στο πεδίο των μαχών, ο Κονράδος Γ' πείστηκε το φθινόπωρο του 1148 να επιστρέψει στην πατρίδα του μέσω της βαλκανικής χερσονήσου. Λίγο πριν αποχωρήσει οριστικά από τη βαλκανική χερσόνησο, ο γερμανός ηγεμόνας κατέληξε με το βυζαντινό αυτοκράτορα σε μία συμφωνία η οποία χαρακτηρίστηκε ως Συνθήκη της Θεσσαλονίκης¹⁰¹. Το ιστορικό έργο του Κίνναμου αποτελεί τη μοναδική βυζαντινή πηγή που αναφέρεται στη συνθήκη, παραχωρώντας

⁹⁹ **Κίνναμος**, *Επιτομή*, σελ. 86. 16–20 : «...ἐπὶ Θράκην διέβη. ἔνθα τῷ βασιλεῖ διατριβὴν ποιουμένῳ συγγεγονῶς εἶτα ἐπὶ Βυζάντιον ἅμα αὐτῷ ἦλθεν. ἔνθα ἀνέσεις τε αὐτὸν τοῦ λοιποῦ διεδέξαντο καὶ βασιλῆιοι καταγωγαὶ θέατρά τε παντοδαπὰ καὶ ἄμιλλαι ἵππων καὶ δεξιώσεις λαμπραί, δι' ὧν κάμνον αὐτῷ τὸ σῶμα παρεμυθήσατο. ». **Monumenta Corbeiensia**, σελ. 153 : « *Quod cum frater noster Grecorum imperator audiret...quatinus a medicis suis citius curaremur, quasi vi Constantinopolim in palatium suum reduxit, tantum illic nobis honoris exhibens...* ».

¹⁰⁰ *Ο.π.*, σελ. 86. 21–22 : « καὶ χρήματα κεκομισμένος ἰκανὰ ἅμα τριήρεσιν ἐπὶ Παλαιστίνην ἀπήει... ».

¹⁰¹ **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 58.

λεπτομέρειες τόσο για τον τόπο σύναψης όσο και για τα συμφωνηθέντα¹⁰². Η θέση που κατείχε ο Κίνναμος ως βασιλικός γραμματέας του Μανουήλ Α', επέτρεπε την πρόσβαση στα κρατικά αρχεία και ως εκ τούτου τη δυνατότητα προσωπικής γνώσης των γεγονότων¹⁰³.

Κατά τον Κίνναμο, ο Κονράδος Γ', φεύγοντας από τα Ιεροσόλυμα το φθινόπωρο του 1148, σταμάτησε στη Θεσσαλονίκη, «...ἄχθεις Θεσσαλονίκη προσέσχεν...»¹⁰⁴. Εκεί συνάντησε τον αυτοκράτορα Μανουήλ Α' για δεύτερη φορά ξεκινώντας συζητήσεις για όσα είχαν συμφωνήσει στο παρελθόν¹⁰⁵ σχετικά με τα εδάφη της Ιταλίας «... τῶν πάλαι προομολογηθέντων ἀνεμίμνησκεν. ἦσαν δὲ ταῦτα, ὅπως Ἰταλίαν εἰς ἔδνον τῆ βασιλίδι ἀνασώσαιτο Εἰρήνη...»¹⁰⁶. Τόσο ο γερμανός βασιλιάς, όσο και ο δούκας της Σουηβίας, Φρειδερίκος, ανιψιός του Κονράδου Γ', επιβεβαίωσαν με ὄρκο τη συμφωνία, « ὀρκίοις οὖν δευτέροις αὐτός τε καὶ Φρειδερίκος τὰ σφίσι δεδογμένα πιστώσαντες...»¹⁰⁷, η οποία επικύρωσε μία παλαιότερη¹⁰⁸.

Σε αντίθεση με τον Κίνναμο, μία δυτική γερμανική πηγή, τα *Annales Palidenses*, παρέδωσαν ως τόπο συνάντησης των δύο ηγεμόνων την Κωνσταντινούπολη και όχι τη Θεσσαλονίκη, ενώ δεν έκαναν μνεία στο

¹⁰² Κίνναμος, *Ἐπιτομή*, σελ. 87. 1–11 : « Ἐνθα καὶ ῥηξι τοῖς ἄλλοις ἐλθὼν ἐς ταῦτό καὶ τὰ εἰκότα...τέλος ἔσχον τὰ πράγματα. ».

¹⁰³ Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, σελ. 237–238.

¹⁰⁴ Κίνναμος, *Ἐπιτομή*, σελ. 87. 4.

¹⁰⁵ Οι προγενέστερες διαπραγματεύσεις του Μανουήλ Α' με τον Κονράδο Γ' τοποθετούνται στο έτος 1145, λίγα χρόνια μετά την ανάρρηση του Μανουήλ Α' στο βυζαντινό θρόνο, όταν και στάλθηκε βυζαντινή πρεσβεία στον γερμανό αυτοκράτορα. Στόχος των βυζαντινών απεσταλμένων ήταν η ανανέωση της γερμανο-βυζαντινής συμμαχίας μετά τον θάνατο του Ιωάννη Β' Κομνηνού, βλ. **Otto του Freising**, *Gesta Fridericis*, σελ. 41. Επίσης, **Dölger**, *Regesten*, 1338.

¹⁰⁶ Κίνναμος, *Ἐπιτομή*, σελ. 87. 6–9. Τα εδάφη της Ιταλίας θα παραχωρούνταν ως προίκα της Βέρθας-Ειρήνης, συζύγου του Μανουήλ Α'. Για τον γάμο Μανουήλ Α' και Βέρθας θα γίνει λόγος σε επόμενο κεφάλαιο, σελ. 71–75.

¹⁰⁷ Ο.π., σελ. 87. 9–11. **Dölger**, *Regesten*, 1374.

¹⁰⁸ **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 59.

ζήτημα της παραχώρησης εδαφών. Χαρακτηριστικά ανέφεραν ότι ο Κονράδος Γ' είχε δεσμευτεί να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη, με σκοπό τη δημιουργία ενός ισχυρού μετώπου εναντίον του Ρογήρου Β' της Σικελίας¹⁰⁹. Κοινή συνισταμένη και των δύο προαναφερθέντων πηγών αποτέλεσε η ένορκη επιβεβαίωση από πλευράς Κονράδου Γ' μίας προηγούμενης συμφωνίας, για παροχή στρατιωτικής βοήθειας εναντίον του βασιλιά της Σικελίας¹¹⁰.

Έμμεσες πληροφορίες για την συμφωνία Κονράδου Γ' και Μανουήλ Α' παρέχονται και από το βιβλίο των επιστολών του Wibald, το οποίο αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες πηγές για την γερμανική αυτοκρατορία του 12^{ου} αιώνα¹¹¹. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε καμία από τις επιστολές, που αφορούσαν τις βυζαντινο-γερμανικές επαφές της περιόδου 1147-1449, δεν αναφέρθηκε η συνάντηση των δύο ηγεμόνων το 1148 στη Θεσσαλονίκη ή σε οποιαδήποτε πόλη της βυζαντινής επικράτειας¹¹². Αντιθέτως, τονίστηκε η παραμονή του γερμανού βασιλιά στην Κωνσταντινούπολη τον χειμώνα του 1147/1148 και η ιατρική επίβλεψή του από τον ίδιο τον Μανουήλ Α'. Έτσι, όταν ο Κονράδος Γ' επέστρεψε στη Γερμανία, έγραψε στο βυζαντινό αυτοκράτορα, τον Φεβρουάριο του 1150, προκειμένου να τον ευχαριστήσει για την φροντίδα που του επέδειξε όσο ήταν ασθενής¹¹³. Αργότερα, και ο ίδιος ο Wibald, σε επιστολή του προς το Μανουήλ Α' τον Απρίλιο του 1150, έλαβε την ευκαιρία να τον επαινέσει για τη βοήθεια που προσέφερε στον ασθενή

¹⁰⁹ *Annales Palidenses*, σελ. 83. 52-53 : « Anno Domini 1148. Quoniam autem obligaverat se iuramento reversurum, Constantinopolim regreditur, et cum rectore civitatis adversus Rozierum consilia molitur. ».

¹¹⁰ Ό.π., σελ. 83. 55-56 : « Grecus vero non ante dimisit regem Romanorum, quam iterate firmaret iuramento, cum oportuerit contra prefatum ducem auxilio sibi futurum. ».

¹¹¹ Σχετικά με τον Wibald και τη σημασία του ως δυτική πηγή βλ. *ODB*, τόμ. 3, σελ. 2195.

¹¹² **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 61.

¹¹³ *Monumenta Corbeiensia*, επ. 237, σελ. 356 : « Quanta nos karitatis et devotionis instantia, quanto fidei et humilitatis studio in sacris edibus gloriosi imperii tui susceperis, quanta humanitatis et liberaliter...nulla potest rerum oblivio ab anime nostre tenaci memoria evellere. ».

γερμανό βασιλιά¹¹⁴. Η απουσία στις παραπάνω επιστολές οποιασδήποτε μνείας για τη δεύτερη συνάντηση του Κονράδου Γ' και του Μανουήλ Α', οδήγησε στο συμπέρασμα ότι κατά τη διάρκεια αυτής της συναναστροφής δεν συνέβη κάτι το σημαντικό που έχριζε ιδιαίτερης αναφοράς¹¹⁵.

Από την παραπάνω αντιπαραβολή της βυζαντινής με τις δυτικές πηγές μπορεί να υποστηριχθεί η από κοινού επιθετική πολιτική των δύο αυτοκρατοριών εναντίον του Ρογήρου Β'¹¹⁶. Αμφότεροι οι ηγεμόνες αποφάσισαν την προετοιμασία εκστρατείας εναντίον του νορμανδικού βασιλείου και το διαμοιρασμό των εδαφών που θα κατακτούσαν. Οι διεκδικούμενες από το Μανουήλ Α' περιοχές θα παραχωρούνταν από τον Κονράδο Γ' με την μορφή προίκας στο γαμήλιο συνοικέσιο των δύο αυτοκρατοριών.

Η συμμαχία εναντίον του Ρογήρου Β' συζητήθηκε πιθανότατα και κατά την πρώτη επίσκεψη του Κονράδου Γ' στη Κωνσταντινούπολη, τον χειμώνα του 1147/1148, όταν ο γερμανός βασιλιάς ανάρρωνε στο παλάτι με τις φροντίδες και τις ιατρικές γνώσεις του Μανουήλ Α'¹¹⁷. Η αντιμετώπιση του κοινού εχθρού, του νορμανδού βασιλιά, λειτούργησε ως ενοποιητικό στοιχείο για τις δύο δυνάμεις. Η σφετεριστική ιδιότητα του Ρογήρου Β' εξυπηρετούσε τα επεκτατικά σχέδια των αυτοκρατοριών Ανατολής και Δύσης. Εξάλλου, οι δυτικοί ηγεμόνες, ύστερα από την κατάκτηση του λομβαρδικού βασιλείου της Ιταλίας από τον Καρλομάγνο (774), θεωρούσαν το *Regnum Italicum* αναπόσπαστο τμήμα του *imperium*

¹¹⁴ Ο.π., επ. 246, σελ. 368 : « *Quod ad gloriosam maiestatem vestram...quando in tali temporis et rerum articulo erat, ubi solet verus amicus probari.* ».

¹¹⁵ **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 61.

¹¹⁶ Ο.π., σελ. 60.

¹¹⁷ Κατά τη διάρκεια της περίθαλψης του Κονράδου Γ' στο αυτοκρατορικό παλάτι, οι δύο πλευρές θα είχαν περισσότερο χρόνο να συζητήσουν επί του θέματος. Σχετικά με τον χρόνο των πρώτων διαβουλεύσεων για την κοινή αντινορμαδική εκστρατεία βλ. **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 62. Επίσης βλ. **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 105. Για τις ιατρικές γνώσεις του Μανουήλ Α' βλ. **Lascaratos**, « A little-known emperor-physician », σελ. 187-190.

και αντιμετώπιζαν ως άρπαγες τους νορμανδούς βαρόνους που είχαν εγκατασταθεί στη νότια Ιταλία και στη Σικελία τον 11^ο αιώνα¹¹⁸.

Από την πλευρά του ο Μανουήλ Α', κατά την πρώτη δεκαετία της βασιλείας του, επιζητούσε τη συμμαχία μίας ισχυρής δύναμης, η οποία θα λειτουργούσε επικουρικά στις επεκτατικές του βλέψεις στην την ιταλική χερσόνησο. Ο ίδιος προσωπικά ανέλαβε τις προσπάθειες για την ευόδωση της συμφωνίας με τον Κονράδο Γ', παραχωρώντας ακόμα και τις πρώτες βοήθειες στον τελευταίο, με στόχο τη δημιουργία κλίματος αμοιβαίας φιλίας και εκτίμησης. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι η υπογραφή της συνθήκης όφειλε σε μεγάλο βαθμό την επίτευξή της στις προσωπικές διπλωματικές ενέργειες του βυζαντινού αυτοκράτορα, ο οποίος επιστράτευσε ακόμα και τις ιατρικές του γνώσεις για να οικοδομήσει τις σχέσεις του με τον Κονράδο Γ'.

Η μορφή και ο χαρακτήρας της εν λόγω διπλωματικής πράξης ταλάνισε ιδιαίτερα τους νεότερους ερευνητές. Παρέμεινε αναπάντητο το γεγονός αν συνθήκη είχε λάβει γραπτή μορφή ή αν επρόκειτο για μία προφορική συμφωνία επικυρωμένη με όρκο¹¹⁹. Δεδομένης της έλλειψης σχετικών πηγών, κατέστη αδύνατη η οριστική απάντηση στο παραπάνω ζήτημα. Πιθανότατα οι όροι περί παραχώρησης εδαφών στο βυζαντινό αυτοκράτορα να εκφράστηκαν προφορικά, αφού μία γραπτή δέσμευση ανάλογου περιεχομένου θα εξέθετε και θα προσέβαλε την τιμή της αυτοκρατορίας του Κονράδου Γ'.

¹¹⁸ **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 30–31. **Matthew**, *The Norman Kingdom of Sicily*, σελ. 9–32. Για τη διακυβέρνηση της νότιας Ιταλίας τον 11^ο και 12^ο αιώνα από τους Νορμανδούς βλ. **Broekmann**, *Rigor Iustitiae*.

¹¹⁹ Η παραχώρηση των εδαφών της νότιας Ιταλίας αποτέλεσε μέρος γραπτής συνθήκης κατά τον Engels, (*Die Staufer*, σελ. 43). Πρβλ. **Niederborn**, « Die Mitgift der Kaiserin Irene », σελ. 128 και **Vollrath**, « Konrad III. und Byzanz », σελ. 347–348, οι οποίοι ισχυρίστηκαν ότι επρόκειτο για μία προφορική συμφωνία.

1.2 : Η παρέμβαση του Μανουήλ Α' στην Ιταλία και η δημιουργία δικτύου συμμαχιών

Η βυζαντινή επίθεση στη νότια Ιταλία το 1155 ευνοήθηκε από ένα απρόσμενο γεγονός. Ο θάνατος του βασιλιά της Σικελίας Ρογήρου Β' ¹²⁰ το 1154, αναθέριμανε τις προσπάθειες αυτονομίησης των τοπικών αρχόντων, μερικοί από τους οποίους είχαν εκδιωχθεί από το νορμανδό ηγεμόνα ¹²¹. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας συνειδητοποίησε πως επρόκειτο για την κατάλληλη ευκαιρία ανάληψης δράσης στην ιταλική χερσόνησο, δεδομένου ότι οι όροι της συνθήκης της Θεσσαλονίκης δεν είχαν εκπληρωθεί ¹²². Οι βλέψεις του Μανουήλ Α' επικεντρώθηκαν στην Ιταλία, για την οποία δεν φειδωλεύτηκε πόρους και έξοδα, με σκοπό την καλλιέργεια ενός δικτύου πελατειακών σχέσεων ¹²³.

Πρώτη ενέργεια του βυζαντινού ηγεμόνα ήταν, κατά τον Κίνναμο, η αποστολή πρεσβείας προς τον Φρειδερίκο Α', με αίτημα τη χρηματοδότηση μιας κοινής εκστρατείας εναντίον του Γουλιέλμου Α' της Σικελίας, διαδόχου του Ρογήρου Β'. Την πρεσβεία συγκροτούσαν ο Μιχαήλ Παλαιολόγος, ο Ιωάννης Δούκας και ο Αλέξανδρος, κόμης της πόλης Gravina από την περιοχή της Απουλίας ¹²⁴. Συγκεκριμένα, ο Αλέξανδρος

¹²⁰ Κίνναμος, *Έπιτομή*, σελ. 136. 3–6 : «...Ρογερίω γὰρ τῶ Σικελῶν τυρράνω...ἐκείνου δὲ τετελευτηκότος ἐπὶ τὸν υἱὸν τε Γιλιέλμον τῆς ἀρχῆς μετελθούσης...».

¹²¹ Abulafia, « Byzantium, Ancona », σελ. 199.

¹²² Σχετικά με τους όρους της συνθήκης της Θεσσαλονίκης έχει γίνει μνεία στο προηγούμενο κεφάλαιο, σελ. 26–30. Chalandon, *Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 205. Ostrogorsky, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 52.

¹²³ Magdalino, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 152–153.

¹²⁴ Κίνναμος, *Έπιτομή*, σελ. 135. 13–136. 2 : «...ἄνδρες τῶν ἐπὶ δόξης ἐσαῦθις ἐστέλλοντο, Μιχαήλ τε ὁ Παλαιολόγος καὶ Ἰωάννης ὁ Δούκας...ἐν οἷς ἦν καὶ Ἀλέξανδρος, Γραβίνης μὲν πόλεως ἄρξας Ἰταλικῆς...ἐντέταλτο δὲ αὐτοῖς χρήματα μεγάλα πρὸς βασιλέα κεκομισμένοι...τὸν Φρεδερίκον ἀκούσαιεν...». Σχετικά με την περιφέρεια της Απουλίας και τις πόλεις που την συγκροτούσαν βλ. ODB, τόμ. 1, σελ. 144–145, όπου παρατίθεται

είχε εκδιωχθεί από το Ρογήρο Β' και είχε καταφύγει στην αυλή του Μανουήλ Α', αποτελώντας αξιόπιστο σύμμαχο για τις υποθέσεις στην Ιταλία¹²⁵. Η αποστολή είχε διπλό στόχο, αφενός οι Αλέξανδρος και Ιωάννης Δούκας θα συναντούσαν τον Φρειδερίκο Α', αφετέρου ο Μιχαήλ Παλαιολόγος θα μετέβαινε στη Βενετία με πολλά χρήματα ώστε να συγκεντρώσει μισθοφορικό στρατό¹²⁶. Η επέλαση του Παλαιολόγου στην ιταλική χερσόνησο ήταν ιδιαίτερα επιτυχής, αφού κατάφερε να υποτάξει αρκετές πόλεις, είτε με τη μέθοδο του εκχρηματισμού, είτε με ένοπλη σύγκρουση¹²⁷.

Καθοριστικό ρόλο στην επέμβαση του Μανουήλ Α' στην ιταλική χερσόνησο διαδραμάτισαν και αρκετοί τοπικοί άρχοντες, των οποίων τα συμφέροντα θίγονταν από την παρουσία του νορμανδικού βασιλείου. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Ροβέρτου Bassonville (Βασαβίλας), κόμη των πόλεων Conversano και Loritello¹²⁸. Πιο συγκεκριμένα, ο Κίνναμος αναφέρει ότι ο Ροβέρτος με τον θάνατο του βασιλιά της Νορμανδίας το 1154, επιχείρησε να σχεδιάσει μία εξέγερση εναντίον του. Αρχικά απευθύνθηκε για βοήθεια στον γερμανό βασιλιά Φρειδερίκο Α', ο οποίος με τη σειρά του εξέφρασε αμφιβολίες για το εν λόγω εγχείρημα. Στη συνέχεια, συναντήθηκε με τους απεσταλμένους του Μανουήλ Α' και προσχώρησε στο πλευρό του βυζαντινού αυτοκράτορα¹²⁹.

και ανάλογη βιβλιογραφία. Επίσης, σχετικά με τη γεωγραφική θέση της πόλης Gravina βλ. εικ. 2, σελ. 141.

¹²⁵ Κίνναμος, *Επιτομή*, σελ. 135. 16–17. Χωνιάτης, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 91. 19–21.

¹²⁶ Ό.π., σελ. 136. 12–137.2. Χωνιάτης, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 91. 13–15.

¹²⁷ Χωνιάτης, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 91. 21–24 : « Καί ὁ μὲν Παλαιολόγος ἀεὶ πως ἐνεπλατύνετο καὶ σπείρων φιλοτίμως οὐ διαδιδόνς τὰ χρήματα...πλείστας τῶν ἐκεῖθι πόλεων τὰς μὲν ὁμολογία χειρούμενος, τὰς δὲ καὶ καταστρέφων. ».

¹²⁸ Για τη δράση του οίκου των Bassonville στην ιταλική χερσόνησο βλ. Feller, « The Northern Frontier », σελ. 47–74 και Loud, « The Papacy and the Rulers », σελ. 151–184. Επίσης βλ. εικ. 3, σελ. 142.

¹²⁹ Κίνναμος, *Επιτομή*, σελ. 136–137. 9.

Συνολικά, η αριστοκρατία της νότιας Ιταλίας και της Σικελίας είχε αποφασιστική σημασία για τις επαφές του αυτοκράτορα με τον Γουλιέλμο Α' και τον διάδοχό του Γουλιέλμο Β'¹³⁰. Υποστηρικτές του Μανουήλ Α' εντός του σικελικού βασιλείου μετανάστευσαν στην Κωνσταντινούπολη, εγκαταλείποντας έτσι την έδρα της εξουσίας τους και την άμεση επιρροή που ασκούσαν στον τόπο τους¹³¹. Η πιο σημαντική μεταναστευτική κίνηση επί Μανουήλ Α' ήταν η άφιξη του Ανδρέα του Ρουπεκανίνα και πολλών άλλων αρχόντων το 1161¹³². Οι εν λόγω νορμανδοί αποστάτες διατήρησαν επαφή με τους φίλους και συγγενείς τους, ενεργώντας ως αποσταθεροποιητικοί παράγοντες στο σικελικό βασίλειο. Επιπλέον, ο Μανουήλ Α' συντηρούσε επαφές με άρχοντες της νότιας Ιταλίας, οι οποίοι είχαν παραμείνει στις γαίες τους και δεν είχαν εκδιωχθεί από τους νορμανδούς βασιλείς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσε ο ευγενής άνδρας που αναφέρεται στον Βίο του Ιωακείμ του Φιόρε¹³³, ο οποίος δέχτηκε έναν τιμητικό ζωστήρα από τον αυτοκράτορα όταν μετέβη με αποστολή στην Κωνσταντινούπολη¹³⁴.

Νοτιότερα της Τοσκάνης, υπήρχε μια καλά εδραιωμένη βυζαντινή παράταξη μέσα στους κόλπους της ιταλικής αριστοκρατίας. Όταν ο στρατός του Φρειδερίκου Α' προσβλήθηκε από επιδημία το καλοκαίρι του 1167, μία φήμη απέδωσε το γεγονός σε μια ποσότητα από αλεύρι, στην οποία οι κάτοικοι της περιοχής είχαν ρίξει δηλητήριο κατά παρότρυνση

¹³⁰ Γουλιέλμος Β', βασιλιάς της Σικελίας (1166–1189), βλ. *ODB*, τόμ. 3, σελ. 2196.

¹³¹ **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 154.

¹³² *Annales Ceccanenses*, σελ. 285 : « 1161. indi. 9...Comes Robbertus invasit terram usque Tarrentum. Comes Andreas relicta terra iuit Constantinopolim, et multi comites coniunxerunt se comiti Roberto. ». **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 155.

¹³³ Πρόκειται για Κιστερκιανό μοναχό (ca. 1135–Μάρτιος 1202) με πλούσιο συγγραφικό έργο. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη δράση του και το συγγραφικό του έργο βλ. *DMA*, τόμ. 7, σελ. 113 όπου και ανάλογη βιβλιογραφία.

¹³⁴ **Grundmann**, « Zur Biographie Joachims von Fiore », σελ. 494 κ.ε. και σελ. 533. **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 155.

των βυζαντινών πρακτόρων¹³⁵. Το εν λόγω δίκτυο είχε εξαπλωθεί και εντός της περιφέρειας της Τοσκάνης. Η ευρεία διπλωματική δραστηριότητα των βυζαντινών, είχε ως στόχο τη δημιουργία ενός κυκλώματος επιρροών. Ένα παπικό έγγραφο της δεκαετίας του 1170 έφερε στο φώς πληροφορίες για την ανάμειξη του Μανουήλ Α' στην παραπάνω περιφέρεια. Πρόκειται για μία διαταγή που απηύθυνε ο πάπας Αλέξανδρος Γ'¹³⁶ στις 16 Μαΐου του 1177 από τη Βενετία, προς το δήμαρχο και αρχιδιάκονο της πόλης Σιένα, με την εντολή να παραδώσουν ένα χρηματικό ποσό στον ηγούμενο της μονής Passignano¹³⁷. Τα χρήματα προέρχονταν από τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου Μανουήλ Α' Κομνηνό και επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν για την ανακαίνιση της παραπάνω μονής¹³⁸. Το γεγονός ότι ο Μανουήλ Α' συμπεριέλαβε στις διπλωματικές του προσπάθειες την παροχή χρημάτων σε λατινικές εκκλησίες ήταν γνωστό και από άλλες περιοχές. Υψηλά χρηματικά ποσά είχαν διοχετευθεί στα σταυροφορικά κράτη τη δεκαετία του 1160, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την ανακαίνιση των μωσαϊκών του ναού της Γεννήσεως στη Βηθλεέμ¹³⁹. Είναι αμφισβητήσιμο το κατά πόσο ο βυζαντινός αυτοκράτορας είχε θρησκευτικό ενδιαφέρον για τη μονή του Passignano στη Σιένα. Στόχος του αυτοκράτορα ήταν η δημιουργία

¹³⁵ *Annales Cameracenses*, σελ. 539. 43–45 : « *Romani quid Teutonicis postea dolose machinaverint dolo et astucia Graecorum hominum...laetali veneno interius habebantur.* ».

¹³⁶ Πάπας Αλέξανδρος Γ' (1159–1181), βλ. *ODB*, τόμ. 1, σελ. 57.

¹³⁷ Σχετικά με το έγγραφο βλ. *Italia Pontificia*, σελ. 110, αρ. 28. Το μοναστήρι του Passignano βρισκόταν ανάμεσα στη Φλωρεντία και τη Σιένα και ήταν ιδιαίτερα διάσημο για τα παπικά έγγραφα που διέσωσε, βλ. *Hiestand*, « *Manuel und Siena* », σελ. 30.

¹³⁸ *Italia Pontificia*, σελ. 110, αρ. 28 «...*mandate quatenus moneant M. conversum monasterii s. Michaelis de monte s. Donati, ut pecunia, quam nominem monasterii a Constantinopolitano imperatore acquisivit...*».

¹³⁹ Σχετικά με την ανακαίνιση των μωσαϊκών στο ναό της Βηθλεέμ θα γίνει λόγος σε επόμενο κεφάλαιο, σελ. 127–131. Για την ανάμειξη του Μανουήλ Α' στις υποθέσεις των σταυροφορικών κρατών και την αποστολή χρημάτων σε ναούς και μονές βλ. *Chalandon, Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 449. Επίσης βλ. *Lilie, Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 200.

δεσμών με τη συγκεκριμένη πόλη της Τοσκάνης και η ανάπτυξη φιλοβυζαντινού κόμματος στη συγκεκριμένη ιταλική περιφέρεια¹⁴⁰.

Η επέμβαση του Μανουήλ Α' στην Ιταλία δεν βασίστηκε μόνο στον προσεταιρισμό των τοπικών αρχόντων και του εντόπιου πληθυσμού. Ο ίδιος ο αυτοκράτορας απευθύνθηκε και στον πάπα, με σκοπό την συγκατάθεσή του στα βυζαντινά επεκτατικά σχέδια. Σύμφωνα με το Βίο του πάπα Αδριανού Δ'¹⁴¹, το καλοκαίρι του 1155, παράλληλα με την αντιπροσωπεία στον Φρειδερίκο Α', ο Μανουήλ Α' απέστειλε επιστολή και στον ποντίφικα, ζητώντας την παραχώρηση τριών παραλιακών πόλεων της Απουλίας¹⁴². Σε αντάλλαγμα, ο αυτοκράτορας θα του παραχωρούσε χρήματα και στρατιωτικές δυνάμεις για την αντιμετώπιση του νορμανδού βασιλιά Γουλιέλμου Α' και την εκδίωξή του από την Σικελία¹⁴³. Επιπλέον, υποσχέθηκε να προσφέρει στον ίδιο τον Αδριανό Δ' και στην αυλή του 5.000 λίβρες χρυσού¹⁴⁴.

Τις απόπειρες επαφής του Μανουήλ Α' με τον πάπα περιέγραψε και ο Κίνναμος. Στη δική του αφήγηση ο Αδριανός Δ' ήταν αυτός που έλαβε την πρωτοβουλία προσέγγισης του βυζαντινού αυτοκράτορα. Ενώ η βυζαντινή απόβαση είχε ήδη αρχίσει, ο Αδριανός Δ' έστειλε πρέσβεις στους αυτοκρατορικούς αξιωματούχους, ζητώντας τους να μεταβούν στη Ρώμη για να συνομιλήσουν επί του θέματος. Επιπλέον, εξέφρασε την πρόθεσή του να συμμαχήσει μαζί τους. Οι βυζαντινοί πρέσβεις απάντησαν με την αποστολή του υπογραμματεά Βασιλάκιου, στον οποίο

¹⁴⁰ **Hiestand**, « Manuel und Siena », σελ. 31.

¹⁴¹ Πάπας Αδριανός Δ' (1154–1159), βλ. **ODB**, τόμ. 2, σελ. 892.

¹⁴² **Liber pontificalis**, σελ. 394. 6–7 : « *Scrispsit etiam eidem pontifici, rogans et petens ab eo ut de civitatibus Apulie que site sunt in maritimis tres eidem imperatori eo tenore concederet.* ». Σχετικά με την περιοχή της Απουλίας βλ. εικ. 3 σελ. 140

¹⁴³ Ό.π., σελ. 394. 7–8 : « *...ad expugnandum predictum regem et de tota Sicilia expellendum sufficienter eidem pontifici vires tam in pecunia quam in militibus et aliis armatorum presidiis indeficienter conferret.* ».

¹⁴⁴ Ό.π., σελ. 394. 9 : « *Quinque millia libras auri eidem pape eiuque curie nichilominus dare promisit.* ».

είχε ανατεθεί να μεταφέρει και χρυσό για την στρατολόγηση μισθοφόρων¹⁴⁵. Η απροθυμία των βυζαντινών απεσταλμένων να συναντήσουν αυτοπροσώπως τον Αδριανό Δ' επέτρεψε την υπόθεση ότι πράγματι η πρωτοβουλία προσέγγισης των Βυζαντινών ανήκε στον πάπα. Πιθανότατα ο Μανουήλ Α' να μην είχε εξουσιοδοτήσει τους πρέσβεις του με συγκεκριμένες οδηγίες σε μία ενδεχόμενη συνομιλία με τον ποντίφικα¹⁴⁶. Ωστόσο, εστάλη χρυσός για να δελεαστεί η Αγία Έδρα και να απαλειφθούν όποιοι ενδοιασμοί υπήρχαν εκ μέρους της. Η παραπάνω μαρτυρία επιβεβαιώθηκε και από ένα απόσπασμα του επισκόπου Τύρου Γουλιέλμου. Ο λατίνος ιεράρχης υποστήριξε ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας εισέβαλε στην Απουλία ακολουθώντας τις συμβουλές του πάπα¹⁴⁷, χωρίς όμως να προσφέρει καμία άλλη πληροφορία για τη διερεύνηση των μεταξύ τους σχέσεων.

Οι μαρτυρίες του Χωνιάτη για το εύρος των επαφών του Μανουήλ Α' στην ιταλική χερσόνησο είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτες. Αποκαλύπτοντας τις ενδόμυχες σκέψεις του αυτοκράτορα σχετικά με την επικείμενη κάθοδο του Φρειδερίκου Α' στην Ιταλία, ανέφερε ότι ο Μανουήλ Α' συνειδητοποίησε την αδυναμία ένοπλης σύγκρουσης με το γερμανό ηγεμόνα και γι' αυτό θεώρησε φρόνιμο να εξαγοράσει τη φιλία των ιταλικών εθνών που κατοικούσαν κατά μήκος του Ιονίου Πελάγους¹⁴⁸. Με αυτόν τον τρόπο, η Βενετία, η Γένοβα, η Πίζα, η Αγκώνα και άλλες πόλεις

¹⁴⁵ **Κίνναμος**, *Επιτομή*, σελ. 146. 17-147. 2 : « Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἐγένετο, πρέσβεις πρὸς τοῦ Ρώμης ἀρχιερέως ἐπὶ τοὺς Ῥωμαίων ἦλθον στρατηγούς...σὺν χρυσίῳ ἐφ'ᾧ ἰππέας ἐκείθεν μισθοῦ ἀγαγεῖν ἔστειλλον. ».

¹⁴⁶ Ο Chalandon, (*Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 359), θεώρησε ότι οι βυζαντινοί απεσταλμένοι δεν παρουσιάστηκαν στον πάπα, καθώς δεν μπορούσαν να εγκαταλείψουν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις τους. Βλ. επίσης **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 241.

¹⁴⁷ **Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 819 : « *Utrumque nihilominus, imperatorem Romanorum videlicet et Constantinopolitanum, alterum ore ad os, et manifeste, qui adhuc erat in Italia. Alterum vero per litteras, sed occulte, ad occupandum Siculi regnum sollicitat.* ». Επίσης βλ. **Babcok**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 238.

¹⁴⁸ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 199. 43-53 : « ὁ βασιλεὺς οὗτος μὴ ἔχων νόμῳ πολέμου κατὰ τῶν ἐθνῶν ἐπελθεῖν...τοὺς μὲν κατὰ τὴν ἑω βαρβάρους ἐξεῖναί οἱ ἔφασκε χρήμασι πρὸς φιλίαν ὑπάγεσθαι...».

κατά μήκος της ιταλικής χερσονήσου υποτάχθηκαν στον Μανουήλ Α' και επικύρωσαν τη συμμαχία τους με ένορκη διαβεβαίωση¹⁴⁹. Ο αυτοκράτορας με τη σειρά του, παραχώρησε σε αυτές τις πόλεις χρηματικά ποσά για να κερδίσει την εκτίμησή τους και να ασκήσει επιρροή¹⁵⁰. Η ιταλική εκστρατεία του Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα το 1162 είχε ως αρχικό στόχο την καθυπόταξη των πόλεων της Λομβαρδίας, στις οποίες ο βυζαντινός αυτοκράτορας είχε απλώσει προηγουμένως τα δίκτυα του, διαμορφώνοντας ένα αμυντικό τείχος φιλοβυζαντινών πόλεων. Πρώτη και καλύτερη από αυτές ήταν η μεγαλύτερη πόλη της Λομβαρδίας, το Μιλάνο. Ο Μανουήλ Α' εμπόδισε την κατάκτηση της λομβαρδικής πόλης από τον Φρειδερίκο Α' το 1162, εξοπλίζοντας τους πολίτες της και ενθαρρύνοντάς τους να μην παραδοθούν¹⁵¹. Η πολιορκία του Μιλάνου έληξε με την καταστροφή των τειχών της πόλης, την ανοικοδόμηση των οποίων ανέλαβε ο βυζαντινός αυτοκράτορας το 1167, με δικά του χρηματικά έξοδα¹⁵².

Η τελευταία ανάμειξη του Μανουήλ Α' στην πολιτική ζωή της Λομβαρδίας ήταν η ενίσχυση του Λομβαρδικού Συνδέσμου¹⁵³ το 1167. Ο

¹⁴⁹ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 199. 59–62 : « *Ἀμέλει Βενετίαν καὶ Γένουαν, Πίσσαν τε καὶ τὸν Ἀγκῶνα καὶ ὅσα περὶ θάλλαταν ἔθνη...κατεμπεδῶν ὄρκους καὶ παντοδαπαῖς φιλοφροσύναις ὑποποιούμενος...*».

¹⁵⁰ *Ο.π.*, σελ. 200. 64–65 : «...*χρημάτων ἀνελάμβανε δόσεις, ἐσωμάσκει τε καὶ ἐπέθηγε πρὸς ἀνθόπισιν τὸ ὑποπίπτειν κινδυνεῦον γένος ἄρχοντι ὑπερέχοντι.* ».

¹⁵¹ *Ο.π.*, σελ. 200. 66–69 : «...*κατὰ τοῦ ῥήγος Ἀλαμανίας τοῦ Φρεδερίχου ἀνθώπλισεν...ὁ δὲ πέμπων ἐνίσχυε καὶ κραταιοῦσθαι...*».

¹⁵² *Ο.π.*, σελ. 200. 78–82 : « *Ἐστὶ δ' ὅτε τὰ μὲν τεῖχη Μεδιολάνων ὑπ' Ἀλαμανῶν κατεστράφησαν, οἱ δὲ τῆς πόλεως ταύτης οἰκήτορες κατασοφισάμενοι τοὺς ἔνορκον ἀνάγκην σφίσι ἐπενεγκόντας μὴ ἂν τὸ τεῖχος ἀναδομήσειν ποτέ, τὰ μὲν πρῶτα ἐπὶ τάφρῳ ᾤκουν βαθεῖα καὶ ὀρυκτῆ μὴ ἐπιорκεῖν ἐκ τοῦδε λέγοντες, ἔπειτα δὲ ὡς πρότερον βασιλέως γενομένου συλλήπτορος.* ». Για την πολιτική του Μανουήλ Α' στη περιοχή της Λομβαρδίας βλ. **Classen**, « *La politica di Manuele Comneno* », σελ. 263–279. Βλ. επίσης **Χριστοφιλοπούλου**, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 141 και **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 153. Για την παρέμβαση του Μανουήλ Α' στο Μιλάνο βλ. **Classen**, « *Mailands Treueid* », σελ. 79–85.

¹⁵³ Πρόκειται για έναν συνασπισμό λομβαρδικών πόλεων που συγκροτήθηκε την 1^η Δεκεμβρίου 1167 με σκοπό την υπεράσπιση των ιταλικών εδαφών από τις επιθέσεις του

βυζαντινός αυτοκράτορας κατάφερε να επιτύχει την προσχώρηση της Κρεμόνας, της Παβίας και άλλων πόλεων της Λιγουρίας στην Λομβαρδική Ένωση, εγείροντας αντίσταση στις επεκτατικές διαθέσεις του Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα¹⁵⁴.

Συμπερασματικά, οι διπλωματικές ενέργειες του Μανουήλ Α' Κομνηνού στην Ιταλία είχαν λάβει μεγάλη έκταση και βασίζονταν κυρίως στον προσεταιρισμό συγκεκριμένων πόλεων, με τη διάθεση υψηλών χρηματικών ποσών¹⁵⁵. Η αποστολή πρέσβευων σε διάφορες ιταλικές πόλεις και η συνεπαγόμενη δράση τους, δημιούργησε ένα ευρύ δίκτυο συμμαχιών, το οποίο εκτεινόταν από τη νότια Ιταλία και το σικελικό βασίλειο, έως την περιφέρεια της Λομβαρδίας. Απότοκος των διπλωματικών δραστηριοτήτων του Μανουήλ Α' ήταν η συγκρότηση φιλοβυζαντινών παρατάξεων σε όλη την έκταση της ιταλικής χερσονήσου, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ισχυρού κυκλώματος παρέμβασης και πληροφόρησης. Ο εναγκαλισμός και η υποδοχή δυσαρεστημένων τοπικών αρχόντων ήταν επακόλουθο των παραπάνω ενεργειών. Οι εξόριστοι Ιταλοί διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην υποταγή ιταλικών πόλεων και στην αντιμετώπιση του νορμανδικού βασιλείου και του Φρειδερίκου Α'. Το κύρος, η καταγωγή και η εξουσία τους χρησιμοποιήθηκαν με κάθε δυνατό τρόπο, προς όφελος των βυζαντινών επεκτατικών σχεδίων. Συνολικά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η παρουσία του Μανουήλ Α' στην Ιταλία ήταν αισθητή δια της απουσίας του.

Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα. Για περαιτέρω βιβλιογραφία και πληροφορίες σχετικά με τον Λομβαρδικό Σύνδεσμο βλ. *DMA*, τόμ. 7, σελ. 653.

¹⁵⁴ **Κίνναμος**, *Επιτομή*, σελ. 231. 2–3 : « και δή Κρεμών τε και Παταβία και πλείσται ἄλλαι τῶν ἐν Λιγούροις περιφανεστάτων πόλεων βασιλεῖ προσεχώρησαν. ».

¹⁵⁵ **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 162.

1.3 : Η δράση του βυζαντινού απεσταλμένου Αλέξιου Αξούχ στην Αγκώνα (1158)

Οι αποτυχίες προγενέστερων διπλωματικών αποστολών στην Ιταλία ανάγκασαν τον Μανουήλ Α' στη λήψη δραστικότερων μέτρων. Την άνοιξη-καλοκαίρι του 1157 ο βυζαντινός αυτοκράτορας έστειλε τον πρωτοστράτορα¹⁵⁶ Αλέξιο Αξούχ¹⁵⁷ στην πόλη της Αγκώνας, το ορμητήριο της βυζαντινής εξάπλωσης στην Ιταλία¹⁵⁸. Κατά τον ιστορικό Χωνιάτη, ο σκοπός της αποστολής του Αξούχ ήταν διττός. Αφενός ήταν η στρατολόγηση μισθοφόρων για μία πιθανή εκστρατεία στη νότια Ιταλία, αφετέρου η διερεύνηση της δυνατότητας συμμαχίας με τον νορμανδό βασιλιά Γουλιέλμο Α'¹⁵⁹. Οι αφηγήσεις ωστόσο του Χωνιάτη και του Κίνναμου διαφέρουν ριζικά ως προς τους σκοπούς αυτής της αποστολής. Σύμφωνα με τον Κίνναμο, ο Αλέξιος Αξούχ μετέβη συγκεκριμένα στην Αγκώνα, αφού οι κάτοικοι αυτής της πόλης είχαν ορκιστεί παλαιότερα ότι θα προστάτευαν με τη ζωή τους τα χρήματα και τους αντιπροσώπους που θα έστελνε ο αυτοκράτορας και ότι δεν θα προέβαλαν αντίσταση

¹⁵⁶Πρόκειται για ένα υψηλό αξίωμα της αυτοκρατορικής αυλής. Κύριο καθήκον του πρωτοστράτορα τον 9^ο αιώνα, ήταν να συνοδεύει τον αυτοκράτορα όταν αυτός ήταν έφιππος. Τον 12^ο αιώνα αποτελούσε ένα από τα υψηλότερα αξιώματα. Σχετικά με το αξίωμα του πρωτοστράτορα βλ. **ODB**, τόμ. 3, σελ. 1748-1749. Επίσης βλ. **Guilland, Institutions**, τόμ. 1, σελ. 478-497.

¹⁵⁷ Πρόκειται για το μεγαλύτερο γιό του μεγάλου δομέστικου Ιωάννη Αξούχ. Σχετικά με τον οίκο των Αξούχ βλ. **ODB**, τόμ. 1, σελ. 239. Επίση βλ. **Μέκιος, Ο μέγας Δομέστικος του Βυζαντίου, Ιωάννης Αξούχος**.

¹⁵⁸ **Abulafia**, « Byzantium, Ancona », σελ. 199. **Magdalino, Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'**, σελ. 118.

¹⁵⁹ **Χωνιάτης, Χρονική Διήγηση**, σελ. 97. 63-68 : «...στέλλει κατά τὸν Αγκῶνα τὸν πρωτοστράτορα Ἀλέξιον...πρὸς ἐτοιμασίαν ὄπλων καὶ ξενικοῦ στρατεύματος ξυλλογὴν...καὶ πρὸς τὴν τοῦ ῥηγὸς φιλίαν, εἰ προχωροῦν ὀρῶη τὸ τῆς ξυμβάσεως. ».

οικειοθελώς εναντίον του Φρειδερίκου Α' ¹⁶⁰. Βασιζόμενος στη συγκεκριμένη ένορκη υπόσχεση, ο Αξούχ μετέβη στην ιταλική πόλη μεταφέροντας μεγάλα χρηματικά ποσά ¹⁶¹.

Ενδιαφέρουσες είναι και οι πληροφορίες που παραδίδει ο Χωνιάτης σχετικά με τα χαρακτηριστικά του βυζαντινού απεσταλμένου, ο οποίος παρουσιάζεται ως ένας δραστήριος άνθρωπος, με εξειδίκευση στην τέχνη του πολέμου, εύστροφος, εύγλωττος και με αξιοπρεπή εμφάνιση ¹⁶². Ο πρεσβευτής αποτελούσε εξάλλου τη φυσική εικόνα του ηγεμόνα, την οποία μετέφερε σε κάποιον τρίτο. Επομένως, η συμπεριφορά του, οι κινήσεις του και τα λεγόμενά του έπρεπε να απεικονίζουν τη βούληση του ατόμου που εκπροσωπούσε ¹⁶³. Τη δεδομένη χρονική στιγμή ο Αλέξιος Αξούχ διέθετε τα κατάλληλα χαρακτηριστικά για αυτή την αποστολή.

Η ευστροφία του Αξούχ επιβεβαιώθηκε με τη διασφάλιση μίας νορμανδικής πρεσβείας προς τον Μανουήλ Α'. Ο ίδιος μάλιστα συμβούλεψε τον αυτοκράτορα να ακούσει με προσοχή τα λεγόμενα των Νορμανδών, καθώς ο ίδιος είχε πληροφορηθεί ότι οι απαιτήσεις τους δεν ήταν εξωπραγματικές ¹⁶⁴. Περίπου το έτος 1158, μία αρχική συμφωνία επιτεύχθηκε μεταξύ Μανουήλ Α' και Γουλιέλμου Α'. Σύμφωνα με τον Κίνναμο, ο Γουλιέλμος Α' έγραψε στον αυτοκράτορα, αιτούμενος μία συμφωνία παύσης των εχθροπραξιών τους. Ο Μανουήλ Α' με τη σειρά

¹⁶⁰ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 170. 7–11 : « οί γάρ τῆδε ἄνθρωποι ὄρκους βασιλεῖ φθάσαντες ἔδωσαν, ῥηγί μὲν τῶν Αλαμανῶν οὔποτε ἐκόντες πολεμήσειν, χρήματα δὲ τοῦ βασιλέως καὶ Ρωμαιοῦν οὓς ἂν αὐτὸς πέμψειε, τούτους δὴ τηρήσειν ὅσα καὶ ἑαυτοῦς. ».

¹⁶¹ Ο.π., σελ. 170. 15–16 : « διὰ ταῦτα μὲν Ἀλέξιος σὺν χρήμασι πολλοῖς ἐπὶ Ἀγκῶνα ἦλθεν ».

¹⁶² **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 97. 69–72 : «...δραστήριος ὦν καὶ πᾶσαν ἐξησκηκῶς αὐτουργίαν πολεμικήν, νοῖ τε τὴν γλῶτταν ἔχων ἀνθάμιλλον καὶ χεῖρας ἀντερίζουσας ταῖς ἀρχικαῖς μεθοδεύσεσικαι τὸ εἶδος ἀνχῶν σεμνόν...».

¹⁶³ **Drocourt**, « Βυζαντινὴ διπλωματία », σελ. 218.

¹⁶⁴ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 97. 78–80 : «...ἀναπέμπει ταύτην τῷ βασιλεῖ καὶ δεῖται προσσχέιν οἷς λέγειν οἱ πρέσβεις ἔχουσιν (αἰτοῦνται δὲ, ὡς πυνθάνεται, οὐχ ὑπερόρια οὐδ' ὑπέρογκα)...».

του, λαμβάνοντας όρκους από το νορμανδό ηγεμόνα, τερμάτισε τη διαμάχη με το βασίλειό του¹⁶⁵.

Ο ρόλος του Αξούχ ήταν καθοριστικός για την επίτευξη της συμφωνίας ανάμεσα στον Μανουήλ Α' και τον Γουλιέλμο Α'. Ωστόσο, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ο σχολιασμός του Χωνιάτη για την εν λόγω συμφωνία. Ο βυζαντινός ιστορικός, με αρκετή δόση ρεαλισμού, ανέφερε ότι επρόκειτο για « λυκοφιλίαν », από την οποία οι μόνοι που επωφελήθηκαν ήταν οι εκατέρωθεν αιχμάλωτοι, αφού απελευθερώθηκαν χωρίς λύτρα¹⁶⁶. Η συνθήκη πιθανότατα αφορούσε την αμοιβαία παύση των εχθροπραξιών, με σκοπό την καλύτερη πολεμική προετοιμασία των αντιμαχόμενων πλευρών, αλλά και τη διευθέτηση των πολλών ανοικτών μετώπων που είχαν να αντιμετωπίσουν αμφότερες οι δυνάμεις.

Αναλυτικότερες πληροφορίες για τη δράση του Αλέξιου Αξούχ παρέχονται από πηγές δυτικής προέλευσης. Σε έγγραφο του γερμανικού βασιλείου τονίστηκε περισσότερο ο ρόλος του βυζαντινού απεσταλμένου στην Αγκώνα. Πιο συγκεκριμένα, ένας εξέχων πολίτης της Ραβέννας, ο Guglielmo Traversano, ο οποίος ήταν μέλος της τοπικής αριστοκρατίας, « *potestas sive prefectus* », κατευθύνθηκε στην Αγκώνα μαζί με άλλους ευγενείς συμπολίτες του, « *totaque eiusdem civitatis nobilitas* », προκειμένου να λάβουν χρήματα από έναν βυζαντινό και να του αποδώσουν ανάλογο όρκο πίστης¹⁶⁷.

Η βασική πηγή για τη βασιλεία του Φρειδερίκου Α', το *Gesta Fridericis*, ανέφερε μεταξύ άλλων ότι οι βλέψεις του Μανουήλ Α' για την περιοχή της Απουλίας ήταν ασαφείς. Το γεγονός αυτό προέκυπτε από τις κρυφές

¹⁶⁵ Κίνναμος, *Επιτομή*, σελ. 172–175. Abulafia, « Byzantium, Ancona », σελ. 202–203. Parker, « The attempted Byzantine alliance », σελ. 86–93.

¹⁶⁶ Χωνιάτης, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 98. 95–97 : «...λυκοφιλίαν δὲ σχηματισμένων, ἄναντο τῆς τούτων ὅποιασούν ἐνώσεως οἱ αἰχμάλωτοι λυθέντες ἀνάποινοι...».

¹⁶⁷ Sudendorf, *Registrum*, τόμ. 2, σελ. 131 : «...pecuniam a Greco receptari et iuramentum, quod ab eis expostulabatur, prestatari. ».

προθέσεις των βυζαντινών πρακτόρων, οι οποίοι ενεργούσαν με μυστικοπάθεια στην Αγκώνα¹⁶⁸. Ιδιαίτερα αποκαλυπτικό για τις βυζαντινές πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν στην Αγκώνα, είναι το απόσπασμα ενός εγγράφου, σχετικά με την συνάντηση του Ρεϋνάλδου του Dassel, εκπροσώπου του Φρειδερίκου Α', και του Αλέξιου Αξούχ. Καθώς ο Ρεϋνάλδος προετοιμαζόταν για την πολιορκία της Αγκώνας, οι κάτοικοι της πόλης ζήτησαν από ένα Βυζαντινό, που ήταν γιός του μεγάλου δομέστικου, να συναντήσει τον γερμανό αξιωματούχο και να μεσολαβήσει για μία συμβιβαστική λύση¹⁶⁹. Ο Αξούχ με τη σειρά του, απέστειλε ως εκπρόσωπό του τον κόμη Αλέξανδρο¹⁷⁰, προκειμένου να διαπραγματευτούν¹⁷¹. Στην πορεία των διαπραγματεύσεων έλαβε μέρος και ο ίδιος ο Αξούχ, φρουρούμενος από τους στρατιώτες του, ενώ έκανε την εμφάνισή του υπό τον ήχο κρουστών μουσικών οργάνων¹⁷². Σκοπός του βυζαντινού αξιωματούχου ήταν να προξενήσει το δέος και τον σεβασμό του γερμανού απεσταλμένου, γιατί διασφάλιση καλύτερων όρων συμβιβασμού.

Κατά την αναφορά των γεγονότων στον Φρειδερίκο Α', ο Ρεϋνάλδος ισχυρίστηκε την πρόθεση του Αξούχ να χρησιμοποιήσει το βυζαντινό

¹⁶⁸ **Otto του Freising**, *Gesta Fridericis*, σελ. 192 : «...quo adversus Willelimum Siculum largitione pecuniae milites, qui solidarii vocantur, colligerent, re autem vera, ut civitates maritimas, quod saepius antehac attentantur novimus, seu vi, seu dolo, sub Graecorum redigerent ditionem. ». Πρβλ. **Abulafia**, « Byzantium, Ancona », σελ. 199.

¹⁶⁹ **Sudendorf**, *Registrum*, τόμ. 2, σελ. 132 : «...rogaverunt Grecum, filium videlicet Megal. domest.».

¹⁷⁰ Κατά πάσα πιθανότητα επρόκειτο για τον κόμη της Gravina, Αλέξανδρο, ο οποίος ήταν μέλος μιάς σημαντικής οικογένειας νορμανδών ευγενών που είχαν εκδιωχθεί από τα εδάφη τους και τάχθηκαν στις υπηρεσίες του Μανουήλ Α' Κομνηνού. Βλ. **Chalandon, Jean et Manuel**, τόμ. 2, σελ. 253.

¹⁷¹ **Sudendorf**, *Registrum*, τόμ. 2, σελ. 132 : « Qui, misso ad nos comite Alex. ».

¹⁷² Ό.π., σελ. 132 : « Exiit ad nos cum omnibus soldariis suis satis prope castra nostra, et nos cum magno apparatu in tympanis et vexillis et equis phaleratis eum suscepimus, multa, que de ipso nobis fuerint. ».

χρυσό προς όφελος και των δύο αυτοκρατοριών¹⁷³. Με άλλα λόγια, ήθελε να καταστήσει σαφές ότι ο Μανουήλ Α' δεν προσπαθούσε να δωροδοκήσει τις ιταλικές πόλεις εναντίον του Φρειδερίκου Α', αλλά να εκπληρώσει τους όρους που είχαν καθοριστεί στη συμφωνία με τον Κονράδο, δέκα χρόνια νωρίτερα¹⁷⁴. Ο Αξούχ, βρισκόμενος σε δυσχερή θέση, δεν αποκάλυψε τους πραγματικούς λόγους της αποστολής του, καλλιεργώντας ένα κλίμα συνεργασίας και αμοιβαίας εκτίμησης μεταξύ των δύο δυνάμεων. Στη συνέχεια των συνομιλιών τους εξασφαλίστηκε η λύση της πολιορκίας και η αμνηστία των κατοίκων της Αγκώνας. Οι πολίτες με τη σειρά τους έδωσαν όρκο πίστης και αφοσίωσης στον Φρειδερίκο Α'¹⁷⁵.

Αξίζει να γίνει αναφορά στους δεσμούς που διατηρούσε η Αγκώνα με την αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού. Οι δηλώσεις του Κίνναμου σχετικά με αυτό το θέμα είναι κατατοπιστικές. Όπως έχει ήδη ειπωθεί παραπάνω, οι πολίτες της Αγκώνας είχαν λάβει όρκο που τους απάλλαζε από την υποχρέωση να συγκρουστούν με τον Φρειδερίκο Α'¹⁷⁶. Επιπλέον, ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης¹⁷⁷, στον πανηγυρικό του για την Αγκώνα και για τους ιταλούς συμμάχους του Μανουήλ Α', δήλωσε ότι η υποταγή τους στο βυζαντινό αυτοκράτορα ήταν εθελοντική¹⁷⁸. Στα λεγόμενα των δύο συγγραφέων μπορεί επίσης να προστεθεί και το

¹⁷³ **Sudendorf**, *Registrum*, τόμ. 2, σελ. 132 : « *Ipse satis competenter et manifeste se excusavit, asserens se et totam pecuniam domini sui ad beneplacitum nostrum expositorum.* ».

¹⁷⁴ Εννοώντας τη Συνθήκη της Θεσσαλονίκης του 1148 μεταξύ Κονράδου Γ' και Μανουήλ Α', βλ. αντίστοιχο κεφάλαιο σελ. 26–30.

¹⁷⁵ **Sudendorf**, *Registrum*, τόμ. 2, σελ. 132 : « *Consulibus vero Anconensibus et populo offensam...longum foret, dicemus.* ».

¹⁷⁶ **Κίνναμος**, *Ἐπιτομή*, σελ. 170. 7–10.

¹⁷⁷ Πρόκειται για κληρικό, λόγιο και συγγραφέα (ca. 1115–1195/6). Το 1178 έγινε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Είχε πλούσιο συγγραφικό και ερευνητικό έργο. Ήταν γνωστός για τους σχολιασμούς στα έργα του Ομήρου, του Πινδάρου, του Αριστοφάνη κ.α. Σχετικά με το συγγραφικό έργο του Ευστάθιου Θεσσαλονίκης βλ. **Hunger**, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σελ. 261–265.

¹⁷⁸ **Ευστάθιος Θεσσαλονίκης**, *Oratio ad Manuelem*, σελ. 277. 66–67 : «...ἀκέλευστοι τῶ βασιλεῖ δεδουλεύκασιν. ».

γεγονός της απουσίας βυζαντινής φρουράς εντός της πόλεως. Τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν ανάμεσα στη συνάντηση του Ρεϋνάλδου και του Αλέξιου Αξούχ υπέδειξαν την ύπαρξη μιας τιμητικής φρουράς, η οποία συνόδευε τον βυζαντινό απεσταλμένο¹⁷⁹. Έτσι, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η Αγκώνα ήταν σε καθεστώς φιλίας με τη βυζαντινή αυτοκρατορία, όχι όμως ως λίζιοι του βασιλέα. Ο Μανουήλ Α' αντιλήφθηκε τη σημασία του δυτικού φόρου υποτέλειας και ήταν πρόθυμος να ενθαρρύνει δυτικούς ηγεμόνες, ιταλούς εμπόρους και άλλους άρχοντες, να τον αποδεχτούν ως επικυρίαρχο¹⁸⁰. Το ίδιο έπραξε και στην περίπτωση της Αγκώνας, στην υποταγή της οποίας διέθεσε πέραν των όρκων και χρηματικά ποσά¹⁸¹. Από το 1158 η πόλη της Αγκώνας εξυπηρέτησε με διάφορους τρόπους τα βυζαντινά συμφέροντα. Συγκεκριμένα, αποτέλεσε τη βάση των βυζαντινών για τη δημιουργία δικτύου συμμαχιών στην Ιταλία¹⁸² και εν συνεχεία, κέντρο συσπείρωσης ευγενών Ιταλών που προέβαλαν αντίσταση στις αξιώσεις της Δύσης και του Φρειδερίκου Α'. Σε κάθε περίπτωση, η Αγκώνα αντιπροσώπευε την προσπάθεια άμεσης παρέμβασης στις υποθέσεις του *Regnum Italicum*¹⁸³.

Η πόλη της Αγκώνας διαδραμάτισε εκ νέου πρωταγωνιστικό ρόλο στα διπλωματικά σχέδια του Μανουήλ Α' δεκαπέντε χρόνια αργότερα. Την άνοιξη του 1173 ο βυζαντινός αυτοκράτορας αποφάσισε την επαναπροώθησή του στην Ιταλία, αποστέλλοντας αντιπροσώπους στην Αγκώνα, με σκοπό την διασφάλιση όρκων πίστewος εκ μέρους των

¹⁷⁹ **Sudendorf**, *Registrum*, τόμ. 2, σελ. 132 : «...exiit ad nos cum omnibus soldariis suis. ».

¹⁸⁰ **Abulafia**, « Byzantium, Ancona », σελ. 212.

¹⁸¹ Όπως ήδη έχει αναφερθεί από τον Κίνναμο, (*Επιτομή*, σελ. 170. 8–11), οι κάτοικοι της Αγκώνας είχαν λάβει όρκο να προστατεύσουν τα χρήματα και τους απεσταλμένους του αυτοκράτορα, « χρήματα δὲ τοῦ βασιλέως καὶ Ῥωμαίων οὓς ἂν αὐτὸς πέμψειε, τούτους δὴ τηρήσειν ὅσα καὶ ἑαυτοὺς ».

¹⁸² **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 152–153.

¹⁸³ **Abulafia**, « Byzantium, Ancona », σελ. 204.

κατοίκων της πόλεως¹⁸⁴. Η ενέργεια αυτή έγινε πιθανότατα και με την συγκατάθεση του πάπα Αλέξανδρου Γ', ο οποίος εκείνη την περίοδο ένωθε την απειλή του γερμανού καγκελλάριου Χριστιανού του Mainz (Μαγέντζης). Ο τελευταίος είχε σταλεί στην ιταλική χερσόνησο για να προετοιμάσει την εκστρατεία του Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα¹⁸⁵.

Ο Μανουήλ Α' κατέβαλε προσπάθειες για να ισχυροποιήσει τη θέση του στην Ιταλία και να κερδίσει συμμάχους, οι οποίοι θα αναγνώριζαν την εξουσία του. Χαρακτηριστικά ο Χωνιάτης αναφέρει ότι οι περισσότερες πόλεις στην Ιταλία είχαν αποδώσει όρκο αφοσίωσης στο βυζαντινό αυτοκράτορα και του παρείχαν συνεχή ενημέρωση για ό,τι σκευωρία οργανωνόταν εναντίον του¹⁸⁶. Μάλιστα, η παρουσία βυζαντινών πρέσβων και οι ενέργειές τους εξώθησαν τον Χριστιανό του Mainz στο να πολιορκήσει την Αγκώνα, τον Απρίλιο του 1173¹⁸⁷. Η πόλη άντεξε την πολιορκία, συντασσόμενη στο πλευρό του βυζαντινού αυτοκράτορα, ο οποίος με τη σειρά του υποσχέθηκε την παροχή χρηματικών ποσών για την κάλυψη των αναγκών της¹⁸⁸.

¹⁸⁴ Σχετικά με την ημερομηνία βλ. **Dölger**, *Regesten*, 1515. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 201. 10–13 : « Άλλοτε δὲ ποτε κατὰ τὸν Ἀγκῶνα ἦκον ἐκ βασιλέως τινές, δεῖσαν οὕτω, κατὰ χρείαν πραγμάτων. Οἱ μὲν οὖν τὰ κατὰ σκοπὸν ἐξεπέβαινον καὶ τὰ διατεταγμένα σφίσι ἐδίδοσαν πέρατι, εἴτε τὸ εἰς φιλίαν ἐκείνου ἐλκύσαι τινὰς ἦν, οὐς λιζίουσ φασίν, εἴτε τι ἕτερον Ρωμαίοις ὠφέλιμον. ».

¹⁸⁵ **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 458–459. Για τις ενέργειες του Χριστιανού του Mainz στην Ιταλία βλ. **Georgi**, *Friedrich Barbarossa*, σελ. 225–238.

¹⁸⁶ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 201. 5–9 : « Ἄλλ' οὐδέ τις ἦν τῶν Ἰταλιωτίδων ἢ τῶν ἔτι πορρωτέρω πόλεων, καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς οὕτως οὐκ εἶχεν ὁμότην οἰκείον καὶ φρονούντ' αἰ πιστά...ἀκουστὰ ἦν ἐκείνῳ καὶ ἔκπυστα. ».

¹⁸⁷ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 201. 14–20 : « Ὁ δὲ γε ῥῆξ Ἀλαμανῶν θυμοῦ ὑποπίμπλαται καὶ πέμπει τοὺς τὸν Ἀγκῶνα πορθήσοντας καὶ τισομένους τοὺς ἐκεῖ καὶ κολάσοντας...ἐκδοῦναι σφίσι Ρωμαίους. ».

¹⁸⁸ Ὁ.π., σελ. 201–202 και ιδιαίτερα σελ. 202. 43–44. : « ἀλλὰ καὶ τὸ χρυσίον πολλαπλάσιον πέπομφε. ».

1.4 : Οι επαφές του Μανουήλ Α΄ με τον Ερρίκο Β΄ της Αγγλίας: μια σχέση αμοιβαίας φιλίας

Οι επαφές ανάμεσα στο Βυζάντιο και το αγγλικό βασίλειο ως τα τέλη του 11^{ου} αιώνα ήταν μόνο εμπορικές, ενώ εντοπίζονταν και κάποιες βυζαντινές διοικητικές επιδράσεις τον 10^ο αιώνα¹⁸⁹. Το ζήτημα των σχέσεων μεταξύ του αγγλικού βασιλείου και της βυζαντινής αυτοκρατορίας στα τέλη του 12ου αιώνα δεν έλαβε την προσοχή που του άξιζε. Η μονογραφία που δημοσίευσε ο Fr. Hardegen το 1905¹⁹⁰, εξέταζε το εν λόγω ζήτημα, ωστόσο το έργο του διέφυγε της προσοχής των βρετανών ερευνητών¹⁹¹.

Τα πρώτα στοιχεία που αφορούσαν τις διαπραγματεύσεις μεταξύ του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνού και του Ερρίκου Β΄ της Αγγλίας (1154–1189) προήλθαν από το *Chronicon Universale Anonymi Laudunensis*¹⁹². Ο ανώνυμος συγγραφέας του ήταν ένας Άγγλος, ιερέας του τάγματος των *Premonstratensians* στο Laon της Γαλλίας¹⁹³. Το έργο του, που καλύπτει το διάστημα από τη γέννηση του Χριστού έως το 1219, έχει κριθεί αυστηρά από τους σύγχρονους ερευνητές εξαιτίας των ανακρίβειών στη χρονολόγηση των γεγονότων¹⁹⁴.

Σύμφωνα λοιπόν με το *Anonymus Laudunensis*, κατά το έτος 1170, ο βασιλιάς Ερρίκος Β΄ της Αγγλίας υποδέχτηκε με μεγάλες τιμές τους

¹⁸⁹ Για σχετική μελέτη επί του θέματος βλ. **Lopez**, *Le problème des relations anglo-byzantines*, σελ. 139–162. **Lounghis**, « Byzantine diplomacy », σελ. 31.

¹⁹⁰ **Hardegen**, *Imperialpolitik König Heinrich*.

¹⁹¹ **Vasiliev**, « Manuel and Henry Plantagenet », σελ. 233.

¹⁹² *Anonymus Laudunensis*, σελ. 442–457.

¹⁹³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το θρησκευτικό τάγμα των *Premonstratensians* βλ. γενικά **Grassl**, *The Premonstratensian Order*.

¹⁹⁴ **Vasiliev**, « Manuel and Henry Plantagenet », σελ. 234.

απεσταλμένους του Μανουήλ Α΄, τους οποίους ξενάγησε σε διάφορες πόλεις και κάστρα της επικράτειάς του, επιδιώκοντας να επιδείξει την δόξα και την αφθονία του πλούτου του¹⁹⁵. Στη συνέχεια συγκέντρωσε τους δούκες του, τους κόμητες και άλλους ανώτατους άρχοντες, λαϊκούς και κληρικούς για να μεταβούν στην Angers, προκειμένου να συνομιλήσουν με τους βυζαντινούς πρέσβεις¹⁹⁶. Αφού κατέφθασαν στην Angers, οι βυζαντινοί απεσταλμένοι πρότειναν στον Ερρίκο Β΄ την αποστολή στην Κωνσταντινούπολη του νεότερου από τους γιούς του, Ιωάννη (τον μετέπειτα Ιωάννη Ακτήμονα, 1199–1224), για να νυμφευθεί την κόρη του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (πιθανότατα τη Μαρία)¹⁹⁷. Ο Ερρίκος Β΄ δεν εξέφρασε άμεσα την απόφασή του και διατηρώντας τις επιφυλάξεις του υποσχέθηκε να απαντήσει σε ένα διάστημα δεκαπέντε ημερών¹⁹⁸. Εν τω μεταξύ, παράλληλα με τη βυζαντινή πρεσβεία, είχαν καταφθάσει στην αυλή του Ερρίκου Β΄ απεσταλμένοι του κόμητος της Σαβοΐας Amedei, προσφέροντας του επίσης μία νύφη για τον γιό του Ιωάννη¹⁹⁹. Αφού οι γαμήλιες προτάσεις τέθηκαν προς συζήτηση ενώπιον των συμβούλων του, αυτοί με τη σειρά τους υποστήριξαν ομόφωνα την προσφορά των βυζαντινών πρέσβεων²⁰⁰. Ο Ερρίκος Β΄ εξέφρασε τις φιλικές του ευχαριστίες προς τους απεσταλμένους του Μανουήλ Α΄ και αποδέχτηκε

¹⁹⁵ *Anonymus Laudunensis*, σελ. 446. 47–49 : « Anno gracie 1170. Henricus rex Anglie nuncios Manuelis imperatoris Grecorum miro suorum favore suscipiens et per civitates et castella eos deducens, quasi gloriam et opum suarum habundanciam eis ostensurus... ».

¹⁹⁶ Ο.π., σελ. 446. 49–447.2 : « ...ducibus et comitibus ceterisque principibus tam secularis dignitatis quam ecclesiastici ordinis, ut apud Andegavem convenirent, mandavit. Quibus secundum edictum congregatis, voluntatem domini sui imperatoris regi et suis aperuerunt. ».

¹⁹⁷ Ο.π., σελ. 447. 2–5 : « Mandaverat enim imperator regi, ut filium suum, cui nullam partem hereditatis inter fratres suos assignaverat, ei mittere maturaret. Cui filiam suam, quam unicam habebat, maritaret cum honore imperii, salva tamen maiestate imperatoris, dum viveret. ». Βλ. επίσης **Vasiliev**, « Manuel and Henry Plantagenet », σελ. 234. **Lounghis**, « Byzantine diplomacy », σελ. 32.

¹⁹⁸ Ο.π., σελ. 447. 5 : « Rege inducias eis 15 dierum assignante... ».

¹⁹⁹ Ο.π., σελ. 447.5–8 : « ...et ecce nuncio comitis Amedei de Savoya...filiam quam habuit. ».

²⁰⁰ Ο.π., σελ. 447. 9–10 : « Consuluit rex principes suos super matrimonio filii sui. Illi vero unanimes partem Grecorum attollunt. ».

την πρόταση του Amadei. Στη συνέχεια, οι βυζαντινοί πρέσβεις αφού ανταμείφθηκαν πλουσιοπάροχα, τους επιτράπηκε να φύγουν²⁰¹.

Τα γεγονότα που αναφέρθηκαν στο *Anonymus Laudunensis*, σχετικά με τη γαμήλια συμμαχία ανάμεσα στον Ερρίκο Β' και τον Amadei της Σαβοΐας, περιείχαν ανακρίβειες, καθιστώντας την πηγή μη αξιόπιστη²⁰². Όσον αφορά την πρεσβεία του Μανουήλ Α' για την σύναψη γαμήλιας με τον Ερρίκο Β', ο Hardegen διατήρησε τις επιφυλάξεις του, θεωρώντας αμφίβολη την συγκεκριμένη συνάντηση²⁰³. Κατά τον Vasiliev, δεν υπήρχε σοβαρός λόγος απόρριψης αυτής της μαρτυρίας του *Anonymus Laudunensis*, δεδομένου και των δικτύων που προσπαθούσε να δημιουργήσει ο Μανουήλ Α' στη Δύση. Μπορεί εύλογα να υποτεθεί, ότι βυζαντινοί πρέσβεις επισκέφθηκαν πράγματι τον Ερρίκο Β' για να κανονίσουν έναν γάμο μεταξύ του νεότερου γιού του και μίας βυζαντινής πριγκίπισσας²⁰⁴.

Η εμπάθυνση των σχέσεων Βυζαντίου και Αγγλίας εντοπίστηκε στα χρόνια αμέσως μετά τη μάχη του Μυριοκέφαλου, όπου στις 17 Σεπτεμβρίου 1176, ο στρατός του Μανουήλ Α' κατατροπώθηκε ολοκληρωτικά από τον σουλτάνο του Ικονίου Κιλίτζ Αρσλάν²⁰⁵. Ύστερα από την ήττα του, το Νοέμβριο του 1176, ο Μανουήλ Α' απέστειλε εκ νέου πρέσβεις στον Ερρίκο Β', οι οποίοι, μέσω μίας επιστολής, ενημέρωσαν τον άγγλο βασιλιά για την πρόσφατη καταστροφή που υπέστησαν²⁰⁶. Η επιστολή διασώθηκε από έναν σύγχρονο άγγλο χρονογράφο, τον Roger

²⁰¹ *Anonymus Laudunensis*, σελ. 447. 10–17 : « *Quibus rex amicabiliter... Greci magnifice munerati.* ».

²⁰² Σχετικά με την αξιοπιστία της ιστορικής πηγής του *Anonymus Laudunensis* βλ. **Vasiliev**, « Manuel and Henry Plantagenet », σελ. 235. Σχετικά με τα γαμήλια σχέδια του Ερρίκου Β' βλ. **Ramsay**, *The Angevine Empire*, σελ. 163–164.

²⁰³ **Hardegen**, *Imperialpolitik König Heinrich*, σελ. 33.

²⁰⁴ **Vasiliev**, « Manuel and Henry Plantagenet », σελ. 235.

²⁰⁵ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 182. 52 κ.ε. **Καραγιαννόπουλος**, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 238–242. **Ostrogorsky**, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 58–59.

²⁰⁶ **Vasiliev**, « Manuel and Henry Plantagenet », σελ. 236.

του Hoveden²⁰⁷, αποτελώντας έτσι μία από τις κύριες πηγές για τη γνώση των λεπτομερειών αυτής της αιματηρής μάχης, που καθόρισε την οριστική απώλεια της Μ. Ασίας για τη βυζαντινή αυτοκρατορία²⁰⁸. Η τίτλωση της επιστολής παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού υποδήλωνε τις φιλικές σχέσεις του βυζαντινού αυτοκράτορα προς τον άγγλο ηγεμόνα. Συγκεκριμένα, ο Μανουήλ Α' απηύθυνε χαιρετισμούς στον Ερρίκο Β' χαρακτηρίζοντάς τον ως τον αγαπημένο του φίλο²⁰⁹. Ο φιλικός τόνος συνεχίστηκε και στο κυρίως κείμενο της επιστολής, στο οποίο αναφέρθηκε η επιθυμία του Μανουήλ Α' να ενημερώσει τον αγαπημένο του *amico* για το αποτέλεσμα της μάχης του Μυριοκέφαλου²¹⁰. Η συνέχεια της επιστολής περιλάμβανε μία περιγραφική αφήγηση της ήττας των Βυζαντινών από τους Σελτζούκους, στην οποία ο αυτοκράτορας αποποιήθηκε των ευθυνών του σχετικά με το αποτέλεσμα της μάχης²¹¹.

Επιπλέον στοιχεία για τις σχέσεις των δύο ηγεμόνων αναδείχθηκαν στο τέλος του εν λόγω γράμματος, όπου αναφέρθηκαν πληροφορίες για τη

²⁰⁷ Ο Roger του Hoveden ήταν κληρικός στην Αυλή του Ερρίκου Β' (1174–1189/90) και συμμετείχε στην 3^η Σταυροφορία. Συνέγραψε κατά πάσα πιθανότητα το *Gesta regis Henrici II*, το οποίο καταλογίστηκε αργότερα στον Benedict του Peterborough. Το έργο του πραγματεύεται τα γεγονότα της βασιλείας του Ερρίκου Β' τα έτη 1169 έως 1192. Σχετικά με τον Roger του Hoveden βλ. *ODB*, τόμ. 3, σελ. 1803. Για το απόσπασμα με την επιστολή του Μανουήλ Α' προς τον Ερρίκο Β' βλ. **Roger του Hoveden**, *Chronica*, τόμ. 2, σελ. 102–104. Η επιστολή υπάρχει και σε συντομότερη μορφή στον **Benedict του Peterborough**, (*Gesta regis Henrici secundi*), τόμ. 1, σελ. 128–130.

²⁰⁸ Loungis, « Byzantine diplomacy », σελ. 32.

²⁰⁹ **Roger του Hoveden**, *Chronica*, τόμ. 2, σελ. 102 : « *Manuel in Christo Deo fidelis imperator, Porfirogenitus, divinitus coronatus, sublimis, potens, excelsus, semper Augustus, et moderator Romanorum, Commanus, Henrico nobilissimo regi Angliae, carissimo amico suo, salutem et omnem bonum* ».

²¹⁰ **Roger του Hoveden**, *Chronica*, τόμ. 2, σελ. 102 : « *Cum imperium nostrum necessarium reputet notificare tibi, ut dilecto amico suo, de omnibus quae sibi obveniunt. Ideo et de his, quae nunc acciderunt ei, opportunum iudicavit declarare tuae nobilitati.* ».

²¹¹ **Vasiliev**, « Manuel and Henry Plantagenet », σελ. 240.

συμμετοχή άγγλων μισθοφόρων στη μάχη²¹², καθώς και για τους δεσμούς αίματος που ένωναν τον αυτοκρατορικό οίκο των Κομνηνών με το βασιλικό οίκο της Αγγλίας²¹³. Όσον αφορά το πρώτο στοιχείο, είναι γνωστό ότι από τον 11^ο αιώνα η νορμανδική κατάκτηση της Βρετανίας είχε ως αποτέλεσμα τη φυγή σημαντικού αριθμού γηγενών κατοίκων, πολλοί από τους οποίους κατέφθασαν στη βυζαντινή αυτοκρατορία, στελεχώνοντας την αυτοκρατορική φρουρά²¹⁴. Η αναφορά στους δεσμούς αίματος των δύο οίκων οφειλόταν στη συγγένεια της δεύτερης συζύγου του Μανουήλ, Μαρίας της Αντιόχειας, με τη σύζυγο του Ερρίκου Β', Ελεονώρα. Η βυζαντινή αυτοκράτειρα ήταν κόρη του Ραϋμόνδου του Poitier, ο οποίος με τη σειρά του ήταν θείος της Ελεονώρας²¹⁵.

Η παρουσία των βυζαντινών απεσταλμένων στην αγγλική επικράτεια μνημονεύθηκε επίσης στο έργο ενός άλλου βρετανού ιστορικού και τοποθετήθηκε χρονικά στις 12 Νοεμβρίου του 1176. Την περίοδο αυτή ο Ερρίκος Β' φιλοξένησε στο Westminster τις πρεσβείες του αυτοκράτορα Μανουήλ Α', του Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα, του επισκόπου της Reims Γουλιέλμου, του Ερρίκου, δούκα της Σαξονίας και του Φιλίππου, κόμητος της Φλάνδρας, με αφορμή την τέλεση του γάμου της τρίτης κόρης του με τον Γουλιέλμο Β' της Σικελίας²¹⁶. Συγκεκριμένα η Green ισχυρίστηκε ότι

²¹² **Roger του Hoveden**, *Chronica*, τόμ. 2, σελ. 104 : « *Gratum autem habuimus, quod quosdam nobilitatis tuae principes accidit interesse, qui narrabunt, de omnibus quae acciderant, tuae nobilitati seriem.* ».

²¹³ Ο.π., σελ. 104 : « *Caeterum autem licet contristati simus propter illos qui ceciderunt, opportunum tamen duximus de omnibus quae acciderant declarare tibi, ut dilecto amico nostro, et ut per multum conjuncto imperio nostro per puerorum nostrorum intimam consanguinitatem.* ».

²¹⁴ Βλ. **Chalandon**, *Jean et Manuel*, τόμ. 1, σελ. 47, 278. **Vasiliev**, « Manuel and Henry Plantagenet », σελ. 240. Για τη σύνθεση του στρατού των Κομνηνών βλ. **Birkenmeier**, *The development of the Komnenian army*.

²¹⁵ **Chalandon**, *Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 522.

²¹⁶ Σχετικά με την παρουσία βυζαντινών απεσταλμένων στο Westminster και τη γραπτή αναφορά του γεγονότος βλ. **Vasiliev**, « Manuel and Henry Plantagenet », σελ. 240.

όλα τα έθνη έσπευσαν να τιμήσουν έναν ισχυρό ηγεμόνα, με αποστολές πρέσβειων τόσο από τη Δύση, όσο και από την Ανατολή²¹⁷.

Αξιοσημείωτες πληροφορίες για την παραπάνω βυζαντινή πρεσβεία παρέχουν τα κρατικά έγγραφα του αγγλικού βασιλείου, τα λεγόμενα *Pipe Rolls* ²¹⁸. Κατά το 23^ο έτος της βασιλείας του Ερρίκου Β' (1176–1177) ο Geoffrey de Haie (Galfridus de Haia), τέθηκε υπεύθυνος της φιλοξενίας των βυζαντινών απεσταλμένων, αποσπώντας από το βασιλικό ταμείο το ποσό των 20 μάρκων για τα προβλεπόμενα έξοδα²¹⁹. Τα δεδομένα αυτά αφορούσαν την πρεσβεία του Μανουήλ Α' στο Westminster, η οποία τοποθετήθηκε χρονικά στις 12 Νοεμβρίου του 1176. Το γεγονός αυτό απέκλειε το ενδεχόμενο ταύτισης αυτής της πρεσβείας με αυτή που έφερε την επιστολή του Μανουήλ Α' προς τον Ερρίκο Β', καθώς η επιστολή εκδόθηκε την 1^η Νοεμβρίου του 1176, καθιστώντας αδύνατο ένα ταξίδι δώδεκα ημερών από την Κωνσταντινούπολη προς το Λονδίνο²²⁰. Πιο συγκεκριμένα, από ένα έγγραφο που εκδόθηκε στις 22 Απριλίου 1177, ο Ερρίκος Β' χορήγησε το ποσό των 5 σελινίων και 5 πενών για την συντήρηση και φιλοξενία των πρέσβειων του αυτοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως²²¹. Επομένως, πρόκειται για δύο διαφορετικές διπλωματικές αποστολές, οι οποίες διαδέχθηκαν η μία την άλλη, αποδεικνύοντας τη συνεχή επαφή που διατηρούσε ο βυζαντινός αυτοκράτορας με τον βρετανό βασιλιά.

²¹⁷ Green, *Henry the Second*, σελ. 191.

²¹⁸ Τα *Pipe Rolls* αποτελούσαν ετήσιες καταγραφές των βασιλικών δαπανών συνιστώντας ένα είδος δημόσιου αρχείου. Τα πρώτα *Pipe Rolls* χρονολογούνται από το έτος 1130 και ολοκληρώνονται στο έτος 1832. Σχετικά με τα *Pipe Rolls* βλ. Keefe, *King Henry II and the Earls*, σελ. 191–222.

²¹⁹ *The Great Roll of the Pipe* 26, σελ. 187 : «...et in procuracionem nunciatorum Imperatoris de Constantinopoli XX. m. per breve regis per Halfridum de Haia ».

²²⁰ Roger του Hoveden, *Chronica*, τόμ. 2, σελ. 104 : « Data mense Novembri, indictione decimal ».

²²¹ *The Great Roll of the Pipe* 26, σελ. 208 : « Et in procuracionem nuntiorum Imperatoris Constantinopolis V. s et V. d. per breve regis ».

Οι δεσμοί φιλίας που ένωναν το Μανουήλ Α' με τον Ερρίκο Β' παρουσίασαν μία αρμονική συνέχεια έπειτα από την επιστολή του βυζαντινού αυτοκράτορα. Οι φιλικοί χαρακτηρισμοί και η εκτίμηση προς το πρόσωπο του άγγλου ηγεμόνα ανταποδόθηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα. Το 24^ο έτος της βασιλείας του Ερρίκου Β' εκδόθηκε στο Norfolk (Nordfolch) και το Suffolk (Sudfolk) ένα έγγραφο σχετικά με την απόδοση 6 λιρών, 6 σελινίων και 9 πενών για την επάνδρωση ενός πλοίου από τη Βρέμη, το οποίο θα μετέφερε κυνηγόσκυλα ως δώρο προς το Μανουήλ Α'²²². Το γεγονός αυτό αποτελεί απόδειξη ότι ο Ερρίκος Β' ήταν ενήμερος για τις αγαπημένες ασχολίες του Μανουήλ Α', εκ των οποίων ήταν και το κυνήγι. Σύμφωνα με τις αναφορές ενός άγγλου συγγραφέα της περιόδου, του Giraldus Cambrensis²²³, είχαν προηγηθεί πρεσβείες και επιστολές του Μανουήλ Α' προς τον Ερρίκο Β', στις οποίες ο βυζαντινός αυτοκράτορας απηύθυνε ερωτήσεις που αφορούσαν γεωμορφολογικές ιδιαιτερότητες της Γηραιάς Αλβιώνας²²⁴. Ο Ερρίκος Β' απαντώντας στις ερωτήσεις του Μανουήλ Α' εξήρε την φήμη των Ουαλών, ως πολεμοχαρούς λαού, ενώ τόνισε την ύπαρξη πολλών ελαφιών, ο πληθυσμός των οποίων είχε ελαττωθεί λόγω της κυνηγετικής ροπής των Βρετανών²²⁵.

Η τελευταία καταγεγραμμένη αποστολή προς την Αγγλία τοποθετήθηκε χρονικά κατά το 25^ο έτος της βασιλείας του Ερρίκου Β' (1178–1179),

²²² *The Great Roll of the Pipe* 27, σελ. 19 : « *Et in custamento navis de Bremma que duxit canes quas Rex misit Imperatori Constantinopolitano VI.1 et VI s. et IX d. per breve regis.* ». **Vasiliev**, « Manuel and Henry Plantagenet », σελ. 242.

²²³ Ο Giraldus Cambrensis (c. 1146–c. 1223) ήταν Ουαλός κληρικός και συγγραφέας, ο οποίος συνέθεσε έργα καταγράφοντας τις εμπειρίες των ταξιδιών του. Το έργο του *Descriptio Kambriae* αφορά την ιστορία της Ουαλίας και τις επιδράσεις της στην Αγγλία. Για πληροφορίες σχετικά με τον Giraldus Cambrensis βλ. **Giraldus**, *The Itinerary through Wales*.

²²⁴ **Giraldus Cambrensis**, *Descriptio Kambriae*, σελ. 181 : « *Illud autem in hoc loco notandum videtur, quod Anglorum rex Henricus secundus, diebus nostris, Imperatori Constantinopolitano Manueli, super insulae Britannicae situ ac natura, magisque notabilibus, literis et nuntiis inquirenti, inter cetera hoc quasi praecipue notabile rescripsit.* ».

²²⁵ Ο.π., σελ. 181–182 : « *In quadam insulae parte sunt gentes, quae Walenses dicuntur...canes eorumque duces in impetus numerositatis suae ad interitum cervi suppeditaverint.* ».

σύμφωνα με ένα έγγραφο των *Pipe Rolls*, που εκδόθηκε στο Λονδίνο και στο Middlesex. Ο Ροβέρτος, απεσταλμένος της βυζαντινής αυτοκρατορίας και του πριγκιπάτου της Αντιόχειας, έλαβε 1 σελίνι και 8 πένες για την αγορά 5 πήχεων μεταξωτού υφάσματος και ενός μεταξωτού παλτού με γούνινη επένδυση²²⁶. Η διπλή εκπροσώπηση του Ροβέρτου οφειλόταν στην σύζυγο του Μανουήλ Α', την Μαρία της Αντιόχειας, η οποία ήταν κληρονόμος του ομώνυμου πριγκιπάτου.

Συνολικά, την δεδομένη χρονική περίοδο ήταν έκδηλη η προσπάθεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας να προσεταιριστεί τη φιλία της Αγγλίας, καθώς η γερμανική συμμαχία, ο ακρογωνιαίος λίθος της βυζαντινής δυτικής πολιτικής, βρισκόταν κατά τα εβδομηκοστά έτη του 12^{ου} αιώνα σε νεκρό σημείο. Η συντριπτική ήττα του Μανουήλ Α' το 1176 από τον Κιλίτζ Αρσλάν συνετέλεσε στη μείωση του διεθνούς κύρους της αυτοκρατορίας, επιβάλλοντας την αντιστροφή της υφιστάμενης κατάστασης. Στα πλαίσια ανόρθωσης του βυζαντινού γοήτρου, ο Μανουήλ Α' επένδυσε στη δημιουργία δεσμών με το αγγλικό βασίλειο και τον Ερρίκο Β'. Επιστράτευσε τη διπλωματική μέθοδο της γαμήλιας συμμαχίας και όταν αυτή απέτυχε επιδόθηκε σε μία επίθεση φιλίας προς τον ηγεμόνα του αγγλικού βασιλείου.

Ωστόσο, το ενδιαφέρον και η συμπάθεια του Μανουήλ Α' προς το πρόσωπο του Ερρίκου Β' ίσως δεν εξυπηρετούσε αποκλειστικά τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας, αλλά οφειλόταν στη συχνή μεταξύ τους επικοινωνία και στα κοινά ενδιαφέροντα. Πιθανότατα η αρχική προσέγγιση του Μανουήλ Α' να είχε στόχο τον προσεταιρισμό μίας ισχυρής δυτικής δύναμης και στη συνέχεια, μέσω της συχνής επαφής με τον βρετανό βασιλέα, να δημιουργήθηκε μία εκατέρωθεν φιλική σχέση.

²²⁶ *The Great Roll of the Pipe* 28, σελ. 125 : « *Et Roberto nuntio principis Antioch...et Roberto nuntio Imperatoris Constantinopolitani 1. s. et VIII d. ad emendum V. ulnas scarlate et 1. Penulam de bisset et dimidiam sabellinam per idem breve et per visum predicti* ».

Επομένως, μπορεί να υποτεθεί ότι η προσέγγιση του Ερρίκου Β' είχε διπλό χαρακτήρα, αφενός εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας, με την προσθήκη ενός ισχυρού δυτικού συμμάχου στο υπάρχον δίκτυο συμμαχιών του, αφετέρου εξέφραζε την προσωπική συμπάθεια και φιλία του Μανουήλ Α' προς τον άγγλο ηγεμόνα.

2.1 : Οι διπλωματικοί ελιγμοί του Μανουήλ Α΄ κατά την υποδοχή των σταυροφορικών στρατευμάτων

Η 2^η Σταυροφορία προκάλεσε στο βυζαντινό κόσμο μεγάλη ανησυχία, στον ίδιο βαθμό που είχε προκαλέσει και η 1^η²²⁷. Η ίδια η ιδέα και το φαινόμενο των σταυροφοριών ήταν εντελώς ακατανόητο για τους βυζαντινούς, καθώς ο πόλεμος ήταν αρμοδιότητα του αυτοκράτορα, ενώ η Εκκλησία περιοριζόταν στην πνευματική εξουσία και καθοδήγηση. Αν και η σταυροφορία εμφανιζόταν ως ιερός πόλεμος²²⁸ που υποκινήθηκε από τον πάπα, ήταν για τους βυζαντινούς ένα είδος σφετερισμού μιας αυτοκρατορικής εξουσίας από την πνευματική.

Επιπλέον, ο ίδιος ο σκοπός των σταυροφοριών, δηλαδή η απελευθέρωση των Αγίων Τόπων, αποτελούσε ευθύνη του βυζαντινού αυτοκράτορα, ο οποίος θεωρούνταν υπερασπιστής της Χριστιανοσύνης²²⁹. Μπορεί ο γερμανικός και ο γαλλικός στρατός που κατέφθασαν στην Κωνσταντινούπολη το 1147 να μην ήταν ιδιαίτερα μεγάλοι, όπως τα στρατεύματα που είχαν φθάσει 50 χρόνια νωρίτερα, η άφιξή τους όμως δημιούργησε ένα κλίμα που προανήγγειλε την καταστροφή της Βασιλεύουσας²³⁰. Το γεγονός ότι ο Μανουήλ Α΄ είχε προνοήσει να επισκευάσει τα τείχη της πόλης, ήταν δείγμα της γενικής ανησυχίας²³¹.

²²⁷ Σχετικά με τις δυτικές πηγές για την 2^η Σταυροφορία βλ. **Constable**, « The Second Crusade by contemporaries », σελ. 213–279.

²²⁸ Σχετικά με την έννοια του ιερού πολέμου στο Βυζάντιο βλ. **Κόλια–Δερμιτζάκη**, *Ο βυζαντινό ιερός πόλεμος*.

²²⁹ **Αρβελέο**, *Η πολιτική ιδεολογία*, σελ. 96–97.

²³⁰ **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 95 όπου και σχετικές πηγές που τεκμηριώνουν την παραπάνω θέση.

²³¹ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 62. 93–95 : «...και δὴ τὰς μὲν πυργοβάρεις ἐπισκευάζει τῆς πόλεως καὶ τίθησιν ἐνερκέα τὴν ὄλην τοῦ περιβόλου περίμετρον...».

Ιδιαίτερα καθοριστικό ήταν το γεγονός ότι επικεφαλής των σταυροφόρων του 1147 δεν ήταν δούκες και κόμητες, αλλά βασιλείς, όπως ο Κονράδος Γ' της Γερμανίας και ο Λουδοβίκος Ζ' της Γαλλίας. Η υψηλή θέση των ηγετών της σταυροφορίας ίσως απέκλειε την πιθανότητα λήψης ενός όρκου υποτέλειας και αφοσίωσης προς τον βυζαντινό αυτοκράτορα, καθώς με αυτό τον τρόπο θα μειωνόταν το κύρος τους και θα έχαναν την εκτίμηση των στρατευμάτων τους. Ο Μανουήλ Α' προσπάθησε να προστατέψει τον εαυτό του, ενόψει της άφιξης των σταυροφόρων, με τον ίδιο τρόπο που είχε κάνει ο παππούς του Αλέξιος Α' κατά την 1^η Σταυροφορία²³². Σε ένα γράμμα προς τον πάπα Ευγένιο Γ'²³³ τον Αύγουστο του 1146, ενώ καλωσόρισε τη νέα σταυροφορία, ταυτόχρονα γνωστοποίησε τις βυζαντινές αξιώσεις. Οι σταυροφόροι έπρεπε να λάβουν τον ίδιο όρκο προς το βυζαντινό αυτοκράτορα, τον οποίο είχαν λάβει προηγουμένως οι συμμετέχοντες στην 1^η Σταυροφορία²³⁴.

Ο Μανουήλ Α' έστειλε επίσης πρεσβεία στο γάλλο βασιλιά Λουδοβίκο Ζ' το 1146, για να δηλώσει τις ίδιες απαιτήσεις και επιπλέον, να ανακοινώσει ότι ο ίδιος ο αυτοκράτορας πολεμούσε τους Σελτζούκους²³⁵, δημιουργώντας την εντύπωση ότι οι Βυζαντινοί επιθυμούσαν να λάβουν μέρος στις σχεδιαζόμενες επιχειρήσεις. Ο όρκος που απαιτούσε ο Μανουήλ Α' επέβαλε την επιστροφή όλων των πόλεων και των οχυρών που θα κατακτούσαν οι σταυροφόροι και τα οποία ανήκαν παλαιότερα στην επικράτεια της αυτοκρατορίας²³⁶.

²³² **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 150.

²³³ Πάπας Ευγένιος Γ' (1145–1153), βλ. **ODB**, τόμ. 2, σελ. 743–744.

²³⁴ **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1348. *Manuelis ad Eugenium*, σελ. 113. 6–9 : «...πλὴν θέλει καὶ ἡ βασιλεία μου, ἵνα καὶ ἐκεῖνοι τὰ εἰς τιμὴν ποιήσωσι...ἐν βασιλεῦσιν ἀοίδιμον πάππον τῆς βασιλείας μου. ». **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 150.

²³⁵ **Κίνναμος**, *Ἐπιτομή*, σελ. 45, 59.

²³⁶ **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1349. *Manuelis ad Ludovicum*, σελ. 9–10 : « *Novit autem nobilitas tua quod, adhuc imperii scerptrā gubernante semper memorabilia imperatore et avo imperii mei...sicut*

Πρεσβεία επίσης στάλθηκε και στο γερμανό βασιλιά Κονράδο Γ' το καλοκαίρι του 1147, από τον οποίο απαιτήθηκε να διασχίσει ειρηνικά τα εδάφη της αυτοκρατορίας και να μην προξενήσει λεηλασίες και καταστροφές²³⁷. Ο όρκος του Κονράδου Γ', αν η αφήγηση του Κίνναμου είναι αληθής, αντιστοιχούσε με τον όρκο που είχε λάβει ο Ραϋμόνδος Δ' της Τουλούζης κατά την 1^η Σταυροφορία, διαφέροντας από τους όρκους των υπολοίπων ηγετών της σταυροφορίας²³⁸. Οι απαιτήσεις του Μανουήλ Α' από τον Κονράδο Γ' ήταν λιγότερες, καθότι το γερμανικό βασίλειο αποτελούσε συμμαχική δύναμη εναντίον των Νορμανδών της Σικελίας²³⁹. Επιπλέον, είχαν δημιουργηθεί και συγγενικοί δεσμοί, αφού ο βυζαντινός αυτοκράτορας είχε παντρευτεί την υιοθετημένη κόρη του Κονράδου Γ', Βέρθα, το 1146, επισφραγίζοντας με αυτό τον τρόπο τη συμμαχία τους²⁴⁰.

Αντιθέτως, η σχέση του Μανουήλ Α' με τον Λουδοβίκο Ζ' διαπνεόταν από ένα κλίμα αμοιβαίας καχυποψίας. Ο δεύτερος είχε στενότερους δεσμούς από κάθε άλλο ευρωπαϊό μονάρχη με τα σταυροφορικά κράτη, αφού οι περισσότερες ηγεμονικές οικογένειες είχαν γαλλική καταγωγή²⁴¹. Ιδιαίτερα ανησυχητικοί ήταν, κατά τον Μανουήλ Α', οι ισχυροί δεσμοί των Γάλλων και του Ρογήρου Β' της Σικελίας. Ο νορμανδός βασιλιάς είχε προσφερθεί να προμηθεύσει τρόφιμα και να μεταφέρει δια θαλάσσης τους γάλλους σταυροφόρους. Δεν είναι σαφής ο λόγος που ο Λουδοβίκος και οι σύμβουλοί του αρνήθηκαν αυτή τη προσφορά. Κατά τον Odo²⁴² του Deuil, υπεύθυνοι για αυτό ήταν οι βυζαντινοί απεσταλμένοι και η

dictum est, et scripturam atque mandatum singillatim de omnibus. ». Βλ. επίσης **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 150. **Lounghis**, « Byzantine diplomacy », σελ. 34.

²³⁷ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 67. 12–68. 3 : «...πρέσβεις ἔστελλε, Δημήτριόν τέ τινα Μακρεμβολίτην καὶ Ἀλέξανδρον ἄνδρα Ἰταλόν...οὐδὲ ἄλλως ἔξέσται γῆν τὴν Ῥωμαίων πατεῖν μὴ πρότερον πίστεις περὶ τοῦ μηδὲν ἀδικήσιν δεδωκότας βασιλεῖ. ». **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1353.

²³⁸ **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 151.

²³⁹ *Ο.π.*, σελ. 151.

²⁴⁰ Για τον γάμο Μανουήλ Α'–Βέρθας θα γίνει λόγος σε επόμενο κεφάλαιο, βλ. σελ. 71–75.

²⁴¹ **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 100.

²⁴² Για τον συγγραφέα Odo βλ. **ODB**, τόμ. 3, σελ. 1512.

ρητορική τους²⁴³. Πιθανότατα ο Μανουήλ Α΄ θεώρησε ως μικρότερο κακό έναν γαλλικό στρατό που προέλαυνε στα βυζαντινά εδάφη, από ότι έναν γαλλικό που θα τον μετέφεραν στην Ανατολή σικελικά πλοία. Ο αυτοκράτορας έκανε τα αδύνατα δυνατά για να πείσει τον Λουδοβίκο Ζ΄ για τα πλεονεκτήματα της χερσαίας οδού²⁴⁴. Είναι ενδιαφέρον και ενδεικτικό το γεγονός ότι καμία βυζαντινή πηγή δεν υπαινίχθηκε τη συνεργασία Ρογήρου Β΄ και σταυροφόρων²⁴⁵.

Ο βυζαντινός αυτοκράτορας έλαβε εκ νέου προληπτικά μέτρα πριν την άφιξη των Γάλλων στα εδάφη της αυτοκρατορίας. Μία πρεσβεία συνάντησε τον Λουδοβίκο Ζ΄ στο Regensburg και απαίτησε την καλή διαγωγή του στρατού του κατά την πορεία του προς την Κωνσταντινούπολη καθώς και την αποκατάσταση των πόλεων που θα καταλάμβαναν από τους Σελτζούκους²⁴⁶. Ενώ η πρώτη απαίτηση έγινε δεκτή, η δεύτερη συνάντησε ισχυρή αντίσταση²⁴⁷.

Η άφιξη του Λουδοβίκου Ζ΄ το 1147 στη βυζαντινή πρωτεύουσα του επιφύλασσε και μία λαμπρή υποδοχή. Το προνόμιο της θέασης των πιο ιερών θησαυρών της αυτοκρατορίας αποτελούσε μία τιμή που παραχωρούνταν μόνο στους πιο ευγενείς ξένους επισκέπτες²⁴⁸. Ο Κίνναμος κατέγραψε την επίσκεψη του γάλλου βασιλιά στον αυτοκρατορικό θάλαμο λειψάνων. Στην αφήγησή του ανέφερε ότι πραγματοποιήθηκε υποδοχή του βασιλιά και ξενάγηση στον θάλαμο των ιερών κειμηλίων της Χριστιανοσύνης και των αντικειμένων των Παθών

²⁴³ **Odo του Deuil**, *De profectioe Ludovici*, σελ. 12–14, 26.

²⁴⁴ **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 101.

²⁴⁵ Ο.π., σελ. 102.

²⁴⁶ **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1354. **Odo του Deuil**, *De profectioe Ludovici*, σελ. 28–29. Βλ. επίσης **Challandon**, *Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 289. **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 147.

²⁴⁷ **Odo του Deuil**, *De profectioe Ludovici*, σελ. 29.

²⁴⁸ **Klein**, « Eastern Objects and Western Desires », σελ. 287.

του Χριστού²⁴⁹. Προφανέστατα ο Μανουήλ Α', σε μία επίδειξη του πλούτου και της φιλοξενίας του, επιδίωξε να δελεάσει τον γάλλο βασιλιά, πραγματοποιώντας μία μεγαλοπρεπή υποδοχή, αντάξια του τίτλου του επισκέπτη του.

Με την προώθηση των Γάλλων στη Μ. Ασία, εξαφανίστηκε και το κλίμα φόβου που επικρατούσε στην Κωνσταντινούπολη. Τα γαλλικά στρατεύματα, έχοντας άγνοια για τις τοπικές κλιματικές και γεωγραφικές συνθήκες, επιζήτησαν την αρωγή του βυζαντινού αυτοκράτορα. Σε αυτές τις δυσκολίες προστέθηκε και η άρνηση των εντόπιων πληθυσμών στο να παράσχουν στους σταυροφόρους τα απαραίτητα εφόδια²⁵⁰. Ο Μανουήλ Α' αντιλήφθηκε τη δυσμενή κατάσταση που επικρατούσε στις τάξεις των Γάλλων και απέστειλε μια πρεσβεία στον Λουδοβίκο Ζ', απαιτώντας την παράδοση όλων των πόλεων και οχυρών που θα κατακτούσαν τα γαλλικά στρατεύματα. Στα αιτήματα των βυζαντινών απεσταλμένων συμπεριλήφθηκε και η λήψη όρκου πίστης εκ μέρους του Λουδοβίκου Ζ' προς τον Μανουήλ Α'. Σε αντάλλαγμα, ο αυτοκράτορας θα προσέφερε πλούσια δώρα και μία ανοιχτή αγορά για την εξασφάλιση των αναγκαίων προμηθειών. Ο Γάλλοι μην έχοντας εναλλακτική λύση και εξαντλημένοι καθώς ήταν από τις καιρικές συνθήκες, συμφώνησαν με τις απαιτήσεις του αυτοκράτορα. Μετά από μία εξαντλητική πορεία, τα στρατεύματα του Λουδοβίκου Ζ' έφθασαν στην Αττάλεια όπου και διασπάστηκαν. Ο γάλλος βασιλιάς και η συνοδεία του κατευθύνθηκαν στη Συρία με

²⁴⁹ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 83. 1–9 : « Έπειδή τε είσω τῶν ἀνακτόρων ἤδη ἐγένετο ἔνθα βασιλεὺς ἐπὶ τοῦ μετεώρου καθῆστο, χθαμαλή τις αὐτῷ ἐκομίζετο ἔδρα ἦν σελλιον ῥωμαϊζοντες ὀνομάζουσιν ἄνθρωποι...ὀλίγω δὲ ὕστερον καὶ ἐς τὰ πρὸς νότον τῆς πόλεως σὺν τῷ βασιλεῖ ἦλθεν ἀνάκτορα, ἱστορήσων ὅσα τε ἐνταῦθα θαύματος ἄξια καὶ τοῖς ἐπὶ τὸν τῆδε νεῶν ἐντευξόμενος ἱεροῖς. Φημί δὴ ὅσα τῷ σωτηρίῳ Χριστοῦ πελάσαντα σώματι Χριστιανοῖς ἐστί φυλακτῆρια. ». Βλ. **Klein**, « Eastern Objects and Western Desires », σελ. 287.

²⁵⁰ Ο Μανουήλ Α' κατηγορήθηκε ότι ενθάρρυνε τους ντόπιους βυζαντινούς να κλέβουν τους σταυροφόρους στην τιμή του ψωμιού και να νοθεύουν το αλεύρι με ασβέστη. Βλ. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 66–67. **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 150–153.

βυζαντινά πλοία, ενώ ο κύριος όγκος του στρατεύματος που παρέμεινε πίσω κατατροπώθηκε από τις επιδρομές των Σελτζούκων²⁵¹.

Η αποσόβηση των κινδύνων που ελλόχευαν κατά την 2^η Σταυροφορία αποτέλεσε το σημαντικότερο ζήτημα για τον βυζαντινό αυτοκράτορα. Η αντιμετώπιση των δυτικών στρατευμάτων πραγματοποιήθηκε κατά τα πρότυπα της 1^{ης} Σταυροφορίας. Ο Μανουήλ Α' ακολούθησε την πολιτική του προκάτοχού του και παππού του Αλέξιου Α', μεταφέροντας την έννοια της επικυριαρχίας πάνω σε δυτικά εδάφη από τη Δύση στην Ανατολή. Ως εκ τούτου, η βυζαντινή πολιτική των Κομνηνών επεδίωκε να καταστήσει υποτελείς της τους θεωρητικά συμμαχικούς σταυροφορικούς στρατούς που διέσχιζαν τα εδάφη της²⁵².

²⁵¹ **Odo του Deuil**, *De profectioe Ludovici*, σελ. 50 κ.ε. **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1364. **Runciman**, *Ιστορία των Σταυροφοριών*, σελ. 268–280.

²⁵² **Lounghis**, « Byzantine diplomacy », σελ. 24. Γενικά για την αντιμετώπιση των σταυροφόρων και των σταυροφορικών κρατών από τους Κομνηνούς βλ. **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*.

2.2 : Η τελετουργική έκφραση της υποτέλειας. Το παράδειγμα του πριγκιπάτου της Αντιόχειας

Εμπόδιο στη σχέση Κομνηνών και λατινικών κρατών της Ανατολής αποτελούσε εξαρχής η κατοχή της Αντιόχειας. Ήδη κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Μανουήλ Α' Κομνηνού, ο πρίγκιπας Ραϋμόνδος της Αντιόχειας²⁵³ πραγματοποιούσε επιδρομές στα περικόρα της πόλης, προσπαθώντας να αποσπάσει την Κιλικία, η οποία ήταν υπό βυζαντινή κατοχή το 1137–1138²⁵⁴. Ο αυτοκράτορας συγκέντρωσε στρατό ανακατέλαβε την Κιλικία και προσέγγισε τα τείχη της Αντιόχειας. Η σύγκρουση των δύο δυνάμεων έληξε με την ήττα του στρατού του πριγκιπάτου το 1145 και την απόσυρση των αξιώσεων του Ραϋμόνδου στις γύρω περιοχές²⁵⁵.

Η απόπειρα του πρίγκιπα της Αντιόχειας να εισβάλει σε εδάφη που ήταν προηγουμένως βυζαντινά προκάλεσε σκληρά αντίποινα. Η αυτοκρατορική τιμή πήρε την ικανοποίησή της μόνο όταν ο Ραϋμόνδος μετέβη στην Κωνσταντινούπολη για να δώσει στον αυτοκράτορα όρκο υποτέλειας με εξευτελιστικούς όρους. Οι όροι περιλάμβαναν δημόσια ταπείνωση μπροστά στον τάφο του Ιωάννη Β' Κομνηνού και την εγκατάσταση ορθόδοξου πατριάρχη στην Αντιόχεια²⁵⁶.

²⁵³ Για τον Ραϋμόνδο πρίγκιπα της Αντιόχειας (1136–1149), βλ. *ODB*, τόμ. 3, σελ. 1775–1776.

²⁵⁴ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 34. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 71. Σύμφωνα με τον Chalandon, (*Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 329), η φραγκική επίθεση του Ραϋμόνδου έλαβε χώρα το δεύτερο μισό του 1143. Βλ. επίσης **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 144.

²⁵⁵ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 52. **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 34. **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 145.

²⁵⁶ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 35. 19–23 : « ταῦτα δὴ συμπεσόντα Ραῖμουνονδον τὴν ἐς Βυζάντιον στείλασθαι ἠνάγκασαν. ἀφικομένῳ δὲ οὐ πρότερον βασιλεὺς προσχεῖν ἤξιωσε, πρὶν ἐς τὸ τοῦ βασιλέως καὶ πατρὸς ἀπιῶν μνήμα ἐντεῦθεν δὴ τὴν συμπάθειαν ἐκομίσατο καὶ λίκιον

Η ευκαιρία να δημιουργηθεί ένα νέο δίκτυο αυτοκρατορικής επιρροής μέσα στους κόλπους των Φράγκων της Συρίας εμφανίστηκε το 1149–1150, όταν οι δύο βασικοί ηγέτες, ο Ραϋμόνδος της Αντιόχειας και Joscelin Β΄ της Έδεσσας, σκοτώθηκαν και πιάστηκαν αιχμάλωτοι αντίστοιχα σε μια μάχη εναντίον του Νουρεντίν. Στη χήρα πριγκίπισσα της Αντιόχειας, ο Μανουήλ Α΄ προσέφερε το χέρι του καίσαρα Ιωάννη Ρογήρου, που η υψηλή του θέση και η νορμανδική του καταγωγή τον έκαναν εξαιρετικά κατάλληλο για γαμπρό. Η Κωνσταντία ωστόσο παντρεύτηκε τον Ρεϋνάλδο του Chatillon, έναν γάλλο ιππότη, ο οποίος είχε καταφθάσει στην Αντιόχεια μέσω της 2^{ης} Σταυροφορίας²⁵⁷.

Ο νέος πριγκίπας της Αντιόχειας συνέχισε τις επιδρομές εναντίον των βυζαντινών εδαφών και το 1158, από κοινού με τον αρμένιο ηγεμόνα Thoros, οργάνωσε απόβαση στη πλούσια βυζαντινή Κύπρο, λεηλατώντας το νησί. Ο Ρεϋνάλδος επέστρεψε στην Αντιόχεια με πλούσια λεία, αδιαφορώντας για τις συνέπειες των πράξεών του²⁵⁸. Ο Μανουήλ Α΄ αντέδρασε και το φθινόπωρο του 1158 συγκέντρωσε στρατό, βαδίζοντας εναντίον της Αντιόχειας. Η εκστρατεία προετοιμάστηκε κάτω από άκρα μυστικότητα, ώστε ο Ρεϋνάλδος ξεπλάγη από την αιφνίδια άφιξη του βυζαντινού αυτοκράτορα²⁵⁹. Αμέσως, ο πριγκίπας απέστειλε μία ταπεινή πρεσβεία, προκειμένου να ικετεύσει για επιείκεια²⁶⁰. Όταν η πρεσβεία απορρίφθηκε από τον αυτοκράτορα, ο ίδιος ο Ρεϋνάλδος αποφάσισε να

λοιπόν αυτόν έποιήσατο. ». **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 87–88. **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 145.

²⁵⁷ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 122–123, 178. **Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 770–775, 781–785. **Babcock**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 224–225.

²⁵⁸ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 178 κ.ε. **Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 834–835. **Babcock**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 253–254. Βλ. επίσης **Χριστοφιλοπούλου**, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 137. **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 168–169.

²⁵⁹ **Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 860. **Babcock**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 276.

²⁶⁰ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 181. 6–10 : « Τερόζης δὲ καὶ Ρενάλδος ὁ πριγκιψ ταῦτα ὀρῶντες βασιλεῖ...σφίσιν τὸν βασιλέα. ».

μεταβεί στη σκηνή του αυτοκράτορα με την συνοδεία κληρικών που ζητούσαν ελεημοσύνη²⁶¹.

Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του Κίνναμου, ο οποίος αναφέρει ότι ο Ρεϋνάλδος παρουσιάστηκε στον αυτοκράτορα ασκεπής, ανυπόδητος, με τα χέρια γυμνά έως τους αγκώνες, με ένα σχοινί γύρω από το λαιμό και κρατώντας το ξίφος με το αριστερό χέρι²⁶². Η παραπάνω αφήγηση δήλωνε με τον πιο σαφή τρόπο την υποτέλεια του προγκιπάτου της Αντιόχειας προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Α'²⁶³. Με αυτό το τρόπο ο ηγεμόνας της Αντιόχειας αναγνώρισε την επικυριαρχία του αυτοκράτορα, αναλαμβάνοντας την υποχρέωση παροχής επικουρικών στρατευμάτων και την εγκατάσταση Ορθόδοξου πατριάρχη²⁶⁴.

Κατά την τελετή υποταγής του Ρεϋνάλδου στον Μανουήλ Α', ο Κίνναμος παρέθεσε στην αφήγησή του την παρουσία ξένων πρεσβευτών, ως ένδειξη της οικουμενικής ιδιότητας του βυζαντινού ηγεμόνα²⁶⁵. Η μόνιμη ύπαρξη αλλοεθνών στο πλευρό του αυτοκράτορα κατά την υποδοχή ξένων πρέσβων αποτελούσε πτυχή της βυζαντινής διπλωματίας. Ο αυτοκράτορας βέβαια διατηρούσε ξένους στο πλευρό για καθορισμένους λόγους. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιούσε ορισμένες εθνικότητες ως σωματοφυλακή επιδεικνύοντας την οικουμενική κυριαρχία του. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετούσε και η παρουσία πρέσβων από το εξωτερικό²⁶⁶.

²⁶¹ **Κίνναμος**, Έπιτομή σελ. 182. 14–15 : «...ἀνυπόδετος σὺν τῶν μοναχῶν πολλοῖς διὰ μέσης τῆς πόλεως πορευόμενος ἐπὶ βασιλέα παραγίνεται. ». **Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 860. **Babcock**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 276.

²⁶² **Κίνναμος**, Έπιτομή, σελ. 182. 13–17 : « ἀφαιρεῖται μὲν τὴν καλύπτραν τῆς κεφαλῆς...χειρὶ δὲ τῇ ἑτέρᾳ ξίφος ἐφέρετο. ».

²⁶³ **Ostrogorsky**, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, σελ. 54.

²⁶⁴ **Κίνναμος**, Έπιτομή, σελ. 183. 2–6 : « εἰσελθόντι δὲ τρόπῳ τῷ εἰρημένῳ...ὄρκοις ἄλλα τε πολλὰ πιστωσαμένῳ...καὶ ἀρχιερέα ἐκ Βυζαντίου εἰς Αντιόχειαν κατὰ ἔθος πέμπεσθαι τὸ παλαιόν. ». **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1430. Η παροχή επικουρικών στρατευμάτων αναφέρεται από τον Κίνναμο, (Έπιτομή, σελ. 186). **Χριστοφιλοπούλου**, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, σελ. 137.

²⁶⁵ **Ο.π.**, σελ. 183. 7–13 : «...πρέσβεις ἐνταῦθα παρατυχόντες τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἔθνῶν...τῶν ἐπέκεινα Ἰσαύρων. ».

²⁶⁶ **Shepard**, « Byzantine diplomacy », σελ. 61.

Συνολικά, η τελετουργική διπλωματία, με την παρουσία πολλών ξένων απεσταλμένων, χρησίμευε και ως αποτρεπτικό μέσο, αποδεικνύοντας στους υπό ακρόαση φιλοξενούμενους το εύρος της εξουσίας του βυζαντινού ηγεμόνα²⁶⁷.

Η επίσημη συμφιλίωση του Μανουήλ Α' με τον Ρεϋνάλδο επισφραγίστηκε με την θριαμβευτική είσοδο του αυτοκράτορα στην Αντιόχεια το 1159. Η τελετή είχε στόχο την επίδειξη της αυτοκρατορικής κυριαρχίας και τον εξευτελισμό των Λατίνων της Ανατολής²⁶⁸. Ο Κίνναμος ανέφερε χαρακτηριστικά ότι η είσοδος του Μανουήλ Α' στην Αντιόχεια έγινε σύμφωνα με τον τύπο του αυτοκρατορικού θριάμβου στην Κωνσταντινούπολη²⁶⁹. Έφιππος ο Μανουήλ Α', υπό τις επευφημίες των κατοίκων της πόλης και με τη συνοδεία της φρουράς των Βαράγγων, βάδιζε, φορώντας διπλό θώρακα και όλα τα βασιλικά του διαδήματα²⁷⁰. Σε απόσταση πορευόταν έφιππος, αλλά άοπλος, ο βασιλιάς της Ιερουσαλήμ, φορώντας μόνο το στέμμα του²⁷¹. Ο Ρεϋνάλδος και οι υπόλοιποι άρχοντες της Αντιόχειας προχωρούσαν άοπλοι, πλαγίως του έφιππου αυτοκράτορα, κρατώντας τους μάντες της βασιλικής σέλλας²⁷². Η πορεία κατευθύνθηκε στον καθεδρικό ναό του Αγίου Πέτρου και στη συνέχεια στο παλάτι της Αντιόχειας, ακολουθώντας το παραπάνω πρωτόκολλο ακολουθίας²⁷³. Ο

²⁶⁷ Shepard, « Byzantine diplomacy », σελ. 50.

²⁶⁸ Magdalino, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 131. Για την είσοδο του Μανουήλ Α' στην Αντιόχεια βλ. Κίνναμος, *Έπιτομή*, σελ. 187–188 και Γουλιέλμος Τύρου, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 863. Babcock, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 279–281.

²⁶⁹ Κίνναμος, *Έπιτομή*, σελ. 187. 15–16 : «... τοῦ θριάμβου τρόπον ὃν ἐν Βυζαντίῳ τελείσθαι εἶωθε τελεσθέντως ἤδη...».

²⁷⁰ Ο.π., σελ. 187. 9–14 : «...πελεκηφόρων βαρβάρων ὄμιλον περιέπειν...διπτοὺς περιέθετο θώρακας...καὶ στέφος καὶ τὰλλα τῷ βασιλεῖ ἐξ ἔθους. ».

²⁷¹ Ο.π., σελ. 188. 1–2 : «...Βαλδουῖνον δὲ ἄνδρα στεφηφοροῦντα μακρὰν ἄποθεν ἔφιππον μὲν παντάπασι δὲ ἀσήμαντον πορευόμενον. ».

²⁷² Ο.π., σελ. 187. 6–8 : «...Ρενάλδον δὲ καὶ τοὺς ἄλλους περὶ τὰ φάλαρα τοῦ ἵππου καὶ τοὺς τῆς ἐφειστρίδος πονεῖσθαι ἱμάντας, πεζῇ τε χωροῦντας καὶ ὄπλου ἄνευ παντὸς. ».

²⁷³ Γουλιέλμος Τύρου, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 863 «...et usque ad cathedralem ecclesiam, ad basilicam videlicet apostolorum principis, deinde ad palatium cum eadem patrum et plebis prosecutione deducunt. ». Babcock, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 279.

Μανουήλ Α΄ παρέμεινε στην Αντιόχεια για οκτώ ημέρες, κατά τη διάρκεια των οποίων, σύμφωνα με τον Κίνναμο, εκδίκασε υποθέσεις²⁷⁴. Αυτή η αναφορά του βυζαντινού ιστορικού αποτελούσε επιπλέον απόδειξη της υποταγής της Αντιόχειας στον αυτοκράτορα²⁷⁵.

Η είσοδος του Μανουήλ Α΄ στην Αντιόχεια απεικόνιζε με εντυπωσιακό τρόπο την ιεραρχία των δυνάμεων²⁷⁶ και την ισχύ της βυζαντινής αυτοκρατορίας²⁷⁷. Πιθανότατα, σκοπός του Μανουήλ Α΄ ήταν η ενίσχυση της βυζαντινής επιρροής στη Συρία με ειρηνικά μέσα και η έμμεση απόκτηση του ελέγχου της περιοχής²⁷⁸. Η τελετή απλώς επισφράγιζε την κυριαρχία του στο πρίγκιπάτο της Αντιόχειας και δήλωνε με εμφατικό τρόπο τη θέση του ανάμεσα στους ηγεμόνες της λατινικής Ανατολής. Επιπλέον, η θριαμβευτική είσοδος αποτύπωνε κατά κάποιο τρόπο την παραχώρηση της Αντιόχειας ως φέουδο στον πρίγκιπα Ραϋμόνδο²⁷⁹. Από την πλευρά του, ο Ρεϋνάλδος αναγνώρισε τη βυζαντινή εξουσία και επικυριαρχία στην Αντιόχεια τόσο πρακτικά όσο και θεωρητικά, έως τον θάνατο του Μανουήλ Α΄.

²⁷⁴ Κίνναμος, *Έπιτομή*, σελ. 188. 7 : «...παρά τοῖς ὁμογενέσιν ἐδίκασατο δίκην ὅτι μὴ παρὰ Ρωμαίοις ».

²⁷⁵ Lilie, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 181.

²⁷⁶ Ostrogorsky, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 54. Πρβλ. Ostrogorsky, « Die byzantinischen Staatenhierarchie », σελ. 56. Για την συμβολική σημασία των εθιμοτυπικών τελετών βλ. Μωϋσείδου, *Το Βυζάντιο και οι Βόρειοι γείτονες*.

²⁷⁷ Lilie, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 181. Σύμφωνα με τον Runciman, (*Ιστορία των Σταυροφοριών*, σελ. 354), η τελετή εισόδου του Μανουήλ Α΄ είχε ως στόχο την αύξηση του κύρους και της ισχύος του βυζαντινού αυτοκράτορα.

²⁷⁸ Lilie, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 182.

²⁷⁹ Βλ. Mitteis, *Lehnrecht und Staatsgewalt*, σελ. 480, όπου αναφέρεται ότι κατά την τελετή απόδοσης φέουδου, ο υποτελής συνήθως ήταν άοπλος, χωρίς μανδύα και ζώνη.

2.3 : Στοιχεία υποτέλειας κατά την επίσκεψη του Αμάλριχου Α΄ στην Κωνσταντινούπολη (1171)

Το 1165 ο βασιλιάς της Ιερουσαλήμ Αμάλριχος Α΄²⁸⁰ έστειλε πρεσβεία στην αυτοκρατορική αυλή για τη διαπραγμάτευση μίας γαμήλιας συμμαχίας. Έπειτα από ένα διάστημα δύο ετών, παντρεύτηκε την ανιψιά του Μανουήλ Α΄, τη Μαρία, και επιβεβαίωσε με όρκο τη θέση της Αντιόχειας ως αυτοκρατορικού φέουδου²⁸¹. Η γαμήλια συμμαχία Μανουήλ Α΄ και Αμάλριχου Α΄ αποτέλεσε το προοίμιο μίας ευρύτερης συνεργασίας των δύο ηγεμόνων, με στόχο την από κοινού κατάληψη της Αιγύπτου²⁸². Η αρνητική έκβαση της εκστρατείας του 1169 προκάλεσε τριβές στις σχέσεις Βυζαντίου και Ιερουσαλήμ²⁸³, οι οποίες αποκαταστάθηκαν δύο χρόνια αργότερα.

Ο βασιλιάς της Ιερουσαλήμ μετέβη προσωπικά στην Κωνσταντινούπολη για να ζητήσει μία ανανέωση της συμμαχίας εναντίον της Αιγύπτου.²⁸⁴ Με αφορμή αυτό το γεγονός, ο αυτοκράτορας οργάνωσε μία μεγάλη τελετουργική υποδοχή, τιμώντας τον Αμάλριχο Α΄ και συγχρόνως υπογραμμίζοντας την εξάρτησή του²⁸⁵. Η περιγραφή ωστόσο, του

²⁸⁰ Για τον Αμάλριχο Α΄, βασιλιά της Ιερουσαλήμ (1163–1174), βλ. **ODB**, τόμ. 1, σελ. 74.

²⁸¹ **Κίνναμος**, *Επιτομή*, σελ. 237–238. **Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 943–944. **Babcock**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 344–345.

²⁸² Ό.π., σελ. 279. 10–12 : « συνέκειτο βασιλεῖ καὶ Παλαιστινοῖς ἐς τὸν ἐπ’ Αἰγύπτου συμπνεύσασι πόλεμον μοῖραν μὲν τὴν ἡμίσειαν Ρωμαίους ἀλούσης ἤδη τῆς χώρας λαβεῖν, θατέραν δὲ αὐτοὺς ἔξειν. ». **Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 946 : «...certas partes tum regni tum manubiarum sub interpositis conditionibus recepturus. ». **Babcock**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 348. **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 139.

²⁸³ **Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 970. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 166 κ.ε.

²⁸⁴ **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 139. **La Monte**, « To what extent was the Byzantine empire the suzerain », σελ. 262. **Runciman**, « The visit of king Amalric », σελ. 153–158.

²⁸⁵ Για την υποδοχή του βασιλιά Αμάλριχου Α΄ βλ. **Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 980–987. **Babcock**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 378–383.

Γουλιέλμου της Τύρου επικεντρώθηκε στις εξαιρετικές τιμές που έλαβαν χώρα καθώς και στον διμερή χαρακτήρα της συναπτόμενης συνθήκης²⁸⁶. Αφού ο Μανουήλ Α΄ υποδέχθηκε με το δέοντα τρόπο τον Αμάλριχο Α΄, κάθισε στον χρυσό θρόνο του, ενώ δίπλα του, σε έναν χαμηλότερο θρόνο, ο Αμάλριχος Α΄²⁸⁷. Στη συνέχεια, ο βασιλιάς με την ακολουθία του αποσύρθηκε και αναπαύτηκε σε μεγαλοπρεπή διαμερίσματα του παλατιού, τα οποία είχαν προετοιμαστεί κατ' εντολή του αυτοκράτορα²⁸⁸. Καθημερινά, σε συγκεκριμένες ώρες, διεξάγονταν συζητήσεις και διαπραγματεύσεις σχετικά με τις προτάσεις του Αμάλριχου Α΄ για την κοινή τους εκστρατεία. Ο αυτοκράτορας, αφού πληροφορήθηκε τις προτάσεις του βασιλιά της Ιερουσαλήμ, υποσχέθηκε να πραγματοποιήσει τις επιθυμίες του²⁸⁹.

Μετά την επίτευξη της συμφωνίας, ο Μανουήλ Α΄ παραχώρησε πολλά δώρα στο βασιλιά και τη συνοδεία του και διέταξε να γίνουν προσβάσιμα τα ιδιωτικά διαμερίσματα του παλατιού, τα οποία αποτελούσαν προνόμιο μόνο των οικείων του. Επίσης, η αποστολή από την Ιερουσαλήμ ξεναγήθηκε σε μη προσβάσιμες βασιλικές και στο αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο, στο οποίο είχαν συγκεντρωθεί ανεκτίμητοι θησαυροί από προγενέστερους αυτοκράτορες²⁹⁰. Ενδεικτικά, ο επίσκοπος Τύρου αναφέρει μεταξύ άλλων ότι ο βασιλιάς Αμάλριχος Α΄ είχε την ευκαιρία να

²⁸⁶ Γουλιέλμος Τύρου, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 987 : «...pactis hinc inde ad placitam utrinque consonantium redactis et scripto traditis utriusque bulla signato. ».

²⁸⁷ Ό.π., σελ. 984 : «...apparuit dominus Imperator throno sedens aureo...et juxta eum dominus rex throno sedens honesto, humiliorem tamen. ». **Babcock**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 380.

²⁸⁸ Ό.π., σελ. 984 « Praecepit autem dominus imperator domesticis suis et sacri palatii sui procuratoribus, quaedam mirae excellentiae diversoria intra palatii ambitum... ». **Babcock**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 380.

²⁸⁹ Ό.π., σελ. 985 : « Quibus persuasus, aurem benignam dominus Imperator ejus assertionibus accommodate et desiderii plenum et optatum pollicetur effectum. ». **Babcock**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 381.

²⁹⁰ Ό.π., σελ. 985 : «...basilicas vilgaribus inaccessas hominibus, thesaurus et universorum desiderabilium repositiones avitas, eis tamquam familiaribus suis praecipit reserari. ». **Babcock**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 381.

να αντικρύσει λείψανα αγίων, τα αντικείμενα των Παθών του Χριστού, καθώς και ιερά κειμήλια από την εποχή των αυτοκρατόρων Κωνσταντίνου Α', Θεοδοσίου και Ιουστινιανού Α'²⁹¹.

Αφού ακολούθησαν στιγμές αναψυχής και ψυχαγωγίας, ο αυτοκράτορας και οι φιλοξενούμενοί του μεταφέρθηκαν στο ανάκτορο των Βλαχερνών²⁹², όπου πραγματοποιήθηκε ξενάγηση εντός των τειχών της πόλης²⁹³. Αποκορύφωμα της επίσκεψης του βασιλιά ήταν το ταξίδι στο Βόσπορο και στη Μαύρη Θάλασσα με αυτοκρατορικά πλοία²⁹⁴. Η συνάντηση του Αμάλριχου Α' με τον Μανουήλ Α' έληξε με την επισφράγιση της συμφωνίας τους σε γραπτή μορφή και την παραχώρηση τεράστιων ποσοτήτων χρυσού, μεταξωτών υφασμάτων και εξωτικών αντικειμένων²⁹⁵.

Κατά την επίσκεψη του Αμάλριχου Α' στην Κωνσταντινούπολη το 1171 ο Κίνναμος ισχυρίστηκε ότι πραγματοποιήθηκε ξεκάθαρη δήλωση υποτέλειας. Στην παράγραφο που αφιέρωσε για την υποδοχή του βασιλιά, ανέφερε ότι ο Αμάλριχος Α' « βασιλεῖ διωμολόγηκεν δουλείαν », ένας όρος που χρησιμοποιήθηκε από τον ίδιο και τον Χωνιάτη για να εκφραστεί η φεουδαρχική υποτέλεια²⁹⁶. Σε αυτή τη μοναδική δήλωση

²⁹¹ Γουλιέλμος Τύρου, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 985 : « *Sanctorum etiam reliquias, dispensationis quoque Domini nostril Jesu-Christi, pretiosissima argumenta, crucem videlicet, et clavos, lanceam, spongiam, arundinem, coronam spineam, sindonem, sandalia, exponi jubet. Non est Arcanum, non est mysticum a temponimus beatorum, Augustorum Constantini, Theodosii, Justiniani in abditis sacri cubicula repositum, quod eis non reveletur familiariter.* ». **Babcock**, William of Tyre, τόμ. 2, σελ. 381.

²⁹² Ο.π., σελ. 986 : « *...quod Blachernas dicitur...* ». **Babcock**, William of Tyre, τόμ. 2, σελ. 382.

²⁹³ Ο.π., σελ. 986 : « *Sed et urbem totam, tum interius, tum exterius simul et ecclesias et monasteria... plenius edoctus est.* ». **Babcock**, William of Tyre, τόμ. 2, σελ. 382.

²⁹⁴ Ο.π., σελ. 986 : « *...rex per Bosphorum usque ad ostia maris Pontici... in mare Mediterraneum.* ». **Babcock**, William of Tyre, τόμ. 2, σελ. 382.

²⁹⁵ Ο.π., σελ. 987 : « *...et scripto traditis utriusque bulla signato, sumpta licentia, et universorum gratia prosequente, ad iter se accingit... auri pondera, holosericornumque multitudinem, simul et peregrinarum eximia dona divitiarum...* ». **Babcock**, William of Tyre, τόμ. 2, σελ. 383.

²⁹⁶ Κίνναμος, *Ἐπιτομή*, σελ. 280. 13.

στηρίχθηκαν οι ισχυρισμοί για την αποδοχή της βυζαντινής επικυριαρχίας στο βασίλειο των Ιεροσολύμων²⁹⁷.

Αντιθέτως, ο Γουλιέλμος της Τύρου, ο οποίος παρέδωσε μία εκτενή περιγραφή της υποδοχής του Αμάλριχου Α', δεν ανέφερε καμία απόδοση φόρου υποτέλειας. Στην αφήγησή του ο βασιλιάς των Ιεροσολύμων παρουσιάστηκε ως ένας ισχυρός σύμμαχος, τον οποίο ο αυτοκράτορας επιθυμούσε να τιμήσει. Πιθανότατα η σημασία του όρου της υποτέλειας να είχε διαφορετική ερμηνεία ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή. Κατά την βυζαντινή αντίληψη, η αποδοχή της προστασίας και της συμμαχίας με την αυτοκρατορία λογιζόταν ως υποτέλεια. Σύμφωνα όμως με τη δυτική αντίληψη, η υποτέλεια συνεπαγόταν την λήψη όρκων πίστης και την παραχώρηση εκτάσεων γής από τον προστάτη ηγεμόνα²⁹⁸.

Ωστόσο, μπορεί να υποτεθεί ότι η παρουσίαση των γεγονότων από τον Γουλιέλμο της Τύρου περιείχε στοιχεία που υποδήλωναν έμμεσα την υποτέλεια του Αμάλριχου Α'. Η εγκατάσταση του βασιλιά της Ιερουσαλήμ σε χαμηλότερο θρόνο υποδήλωνε με emphaticό τρόπο τη θέση που κατείχε η βυζαντινή αυτοκρατορία σε σύγκριση με το βασίλειο της Ιερουσαλήμ²⁹⁹. Η πρακτική των χαμηλότερων θρόνων αποτελούσε μέρος της τελετουργικής διπλωματίας και την καλύτερη ένδειξη για την ιεραρχία των δυνάμεων στη χριστιανική Ανατολή³⁰⁰.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι η παρουσία του Αμάλριχου Α' στην Κωνσταντινούπολη σημαδεύτηκε από μία περιήγηση στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα, κατά ξηρά και κατά θάλασσα, με την προβολή των θαλάσσιων τειχών και την ισχύ της στρατιωτικής άμυνας της πόλης. Σύμφωνα με την διπλωματική πρακτική των αυτοκρατόρων των μέσων

²⁹⁷ **La Monte**, « To what extent was the Byzantine empire the suzerain », σελ. 262.

²⁹⁸ *Ο.π.*, σελ. 263–264.

²⁹⁹ **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 140.

³⁰⁰ **Χριστοφιλοπούλου**, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 138.

χρόνων, ήταν απαραίτητο να προβληθούν οι αμυντικές δυνατότητες της βυζαντινής πρωτεύουσας³⁰¹, αποτρέποντας οποιεσδήποτε προσπάθειες κατάληψής της. Επίσης, η παρουσίαση των ιερών κειμηλίων και λειψάνων υποδήλωνε ότι η Κωνσταντινούπολη ήταν η κεφαλή όχι μόνο της αυτοκρατορίας, αλλά και της Χριστιανοσύνης, δεδομένου ότι συγκέντρωνε έναν μεγάλο αριθμό από τα πιο σεβάσμια λατρευτικά αντικείμενα³⁰².

³⁰¹ **Shepard**, « Byzantine diplomacy », σελ. 53.

³⁰² **Drocourt**, « Βυζαντινή διπλωματία », σελ. 195–196. Για τη σημασία των λειψάνων βλ. επίσης **Mergiali**, « Byzantine Emperors and Holy Relics », σελ. 41–60.

3.1 : Ο γάμος του Μανουήλ Α΄ με την Βέρθα του Sulzbach (1146)

Ένα από τα βασικότερα όπλα στη φαρέτρα της βυζαντινής διπλωματίας υπήρξε η δημιουργία συγγενικών δεσμών, μέσω των γαμήλιων συμμαχιών με ξένους ηγεμονικούς οίκους. Στόχος της εν λόγω πρακτικής ήταν η δημιουργία φιλικών σχέσεων με ηγεμόνες οι οποίοι είτε θεωρούνταν επικίνδυνοι, είτε μπορούσαν να προσφέρουν πολύτιμη βοήθεια στην εξωτερική πολιτική της εκάστοτε αυτοκρατορικής δυναστείας³⁰³. Επί Κομνηνών, τα σταυροφορικά κινήματα και οι πολιτικές εξελίξεις στη Δύση συνέβαλαν στην περαιτέρω ανάπτυξη των αυτοκρατορικών συνοικεσίων, αποτελώντας συνήθη πρακτική τόσο των Βυζαντινών, όσο και των Δυτικών³⁰⁴.

Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Β΄ Κομνηνός, ακολουθώντας τις επιταγές της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής, έστειλε πρέσβεις στην αυλή του γερμανού ηγεμόνα Κονράδου Γ΄ το 1140, με στόχο την ανανέωση της συμμαχίας των δύο κρατών ενάντια στην επιθετικότητα του νορμανδού βασιλιά Ρογήρου Β΄³⁰⁵. Η συμμαχία επισφραγίστηκε με το γάμο ανάμεσα στο διάδοχο του βυζαντινού αυτοκράτορα και μια γερμανίδα

³⁰³ **Macrides**, « Dynastic Marriages », σελ. 263–280. Σχετικά με τους διπλωματικούς γάμους του Βυζαντίου βλ. **Νικολάου**, *Βυζαντινά βασιλικά συνοικέσια και Παναγοπούλου*, *Διπλωματικοί γάμοι*. Για μία επισκόπηση του φαινομένου των βασιλικών συνοικεσίων βλ. **Βασιλοπούλου**, *Τα βασιλικά συνοικέσια*, σελ. 21–33 και ιδιαίτερα σελ. 25–26 για τους διπλωματικούς γάμους των Κομνηνών.

³⁰⁴ **Νικολάου**, *Βυζαντινά βασιλικά συνοικέσια*, σελ. 16–17.

³⁰⁵ Ο Κονράδος Γ΄ αναφέρεται σε αυτή τη βυζαντινή πρεσβεία σε ένα γράμμα που έστειλε στον Ιωάννη Β΄, βλ. **Otto του Freising**, *Gesta Fridericis*, σελ. 174. **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1320. **Chalandon**, *Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 169. **Lamma**, *Comneni e Staufer*, τόμ. 2, σελ. 34. **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 125. **Niederkorn**, « Die Mitgift der Kaiserin Irene », σελ. 126–127.

πριγκίπισσα³⁰⁶. Ο Κονράδος Γ', αποδεχόμενος τη πρόταση της βυζαντινής αντιπροσωπείας, διέθεσε με ευχαρίστηση την αδελφή της γυναίκας του, τη Βέρθα του Sulzbach και απέστειλε πρεσβεία στο Βυζάντιο το 1143 για να διευθετήσει το ζήτημα³⁰⁷.

Ο Μανουήλ Α', κατά τα τέλη του 1144, έστειλε αντιπροσωπεία στη Γερμανία, με εντολή την εκ νέου ανανέωση της μεταξύ τους συμμαχίας και την τακτοποίηση του σχεδιαζόμενου γάμου³⁰⁸. Η επιστολή του Κονράδου Γ' το 1145 στον Μανουήλ Α' προσέφερε πολύτιμες πληροφορίες για την παραπάνω πρεσβεία. Συγκεκριμένα, ο γερμανός ηγεμόνας εξοργίστηκε με τις απαιτήσεις του βυζαντινού απεσταλμένου Νικηφόρου, οι οποίες επικεντρώθηκαν στην ακύρωση της γαμήλιας συμμαχίας, λόγω της μη ευγενικής καταγωγής της υποψήφιας συζύγου³⁰⁹. Δυστυχώς, το περιεχόμενο των συνομιλιών δεν έγινε γνωστό, ωστόσο η παραπάνω υπόθεση συγκέντρωσε πολλές πιθανότητες με βάση τη νεότερη έρευνα.³¹⁰

Η Βέρθα, κόρη του Βερεγγάριου Α' του Sulzbach και αδελφή της γυναίκας του Κονράδου Γ'³¹¹, υιοθετήθηκε από τον γερμανό ηγεμόνα μεταξύ 1142 και 1145 και έτσι τακτοποιήθηκε το ζήτημα της αυτοκρατορικής της καταγωγής³¹². Ο ρόλος της υιοθεσίας ήταν καθοριστικός για την απόκτηση υψηλής καταγωγής, γεγονός που τονίστηκε ιδιαίτερα από τις

³⁰⁶ **Otto του Freising**, *Gesta Fridericis*, σελ. 168. 22–23 : «...renovare cupientes quam in huius rei argumentum aliquam regalis sanguinis puellam filio suo Manuel in uxorem dandam postulantes. ».

³⁰⁷ Ο.π., σελ. 168. 24–30 : « *Princeps comparis suae sororem potius illo destinavit...Iohanne ium morto...et decore region persuasit.* ».

³⁰⁸ Ο.π., σελ. 41. 4–7. **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1338.

³⁰⁹ Ο.π., σελ. 41. 16–24. Η Vollrath, (« Konrad III und Byzanz », σελ. 343 κ.ε.), υποστήριξε ότι ο πιθανός λόγος οργής του γερμανού ηγεμόνα οφειλόταν στην απειλή του Μανουήλ Α' περί μη πραγματοποίησης του γάμου, αν δεν διευθετούνταν τα ζητήματα της προίκας και των εδαφικών παραχωρήσεων.

³¹⁰ **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 89–90 και **Lilie**, *Handel und Politik*, σελ. 398–402.

³¹¹ Για την καταγωγή της Βέρθας βλ. **Irmscher**, « Bertha von Sulzbach », σελ. 278.

³¹² **Wibald von Stablo**, *Epistulae*, σελ. 363 : « *Prius quidem preclaram nobilitatem tuam tam ex vinculo cognationis quam ex affectu plurimum diligebamus.* ».

βυζαντινές πηγές³¹³. Η Βέρθα έφτασε στην Κωνσταντινούπολη το καλοκαίρι του 1142, ενώ ο γάμος τελέστηκε μεταξύ 7 και 12 Ιανουαρίου του 1146³¹⁴. Η γερμανίδα πριγκίπισσα έλαβε το όνομα Ειρήνη, λόγω της ανάγκης σύνδεσής της με τη σύζυγο του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, Ειρήνη Δούκαινα³¹⁵. Κατά τη διάρκεια του έγγαμου βίου τους, η Βέρθα-Ειρήνη χάρισε στον Μανουήλ Α΄ δύο κόρες, στερώντας του τον γιό που τόσο επιθυμούσε³¹⁶.

Το ζήτημα της προίκας της Βέρθας απασχόλησε ιδιαίτερα τη σύγχρονη έρευνα, καθώς εκφράστηκαν πολλές απόψεις σχετικά με τις απαιτήσεις του Μανουήλ Α΄ και τις προθέσεις του Κονράδου Γ΄. Η όλη συζήτηση ξεκίνησε από ένα απόσπασμα του Κίνναμου, κατά τη συνάντηση του Μανουήλ Α΄ με τον Κονράδο Γ΄ στη Θεσσαλονίκη το 1148³¹⁷, όπου έγινε λόγος για υπενθύμιση προηγούμενων συμφωνιών που αφορούσαν την περιοχή της Ιταλίας³¹⁸ και την απόδοσή της ως προίκα στη Βέρθα-Ειρήνη³¹⁹. Πιθανότατα ο Μανουήλ Α΄ να είχε εκφράσει την επιθυμία απόκτησης των ιταλικών εδαφών ήδη κατά την πρώτη αποστολή πρεσβείας στον γερμανό ηγεμόνα, όπου και προκλήθηκε η οργή του τελευταίου. Ωστόσο, η αποδοχή της συγκεκριμένης αξίωσης από πλευράς

³¹³ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 53. 6–8 : «...ή τέλειος ήμερα τοῦ βίου τῆ βασιλίδι ἐγένετο Εἰρήνη, γυναικί ἐπὶ σωφροσύνη, ὡσπερ εἴρηται μοι καὶ πρότερον, καὶ κοσμιότητι...». **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 53. 58–59 : « Ἦγάγετο δὲ γυναικῆ ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐξ Ἀλαμανῶν, γένους τῶν ἐπὶ δόξης καὶ πάνυ λαμπρῶν. ».

³¹⁴ **Otto του Freising**, *Gesta Fridericis*, σελ. 37. 20–23 : «...et solerter ordinans nuptias proxima post epiphaniū ebdomada in urbe regia celebrari cum fastu et decore region persuasit. ». **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 264. **Todt**, « Bertha–Eirene von Sulzbach », σελ. 134–135.

³¹⁵ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 36. 1–9. Η Thoma, (*Namensanderungen*, σελ. 178), αναφέρει ότι το όνομα Ειρήνη μπορεί να αποδόθηκε λόγω του περιεχομένου του, κάτι τέτοιο όμως δεν ευσταθεί αφού δεν είχε προηγηθεί περίοδος πολεμικών συγκρούσεων.

³¹⁶ Κατά τον Κίνναμο, (*Έπιτομή*, σελ. 202. 10–13), η δεύτερη κόρη του ζευγαριού γεννήθηκε το 1156. Βλ. **Βαριζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Β΄, σελ. 452–453.

³¹⁷ Σχετικά με την συνάντηση στη Θεσσαλονίκη και την υπογραφή διμερούς συνθήκης έχει γίνει λόγος σε προηγούμενο κεφάλαιο, βλ. σελ. 26–30.

³¹⁸ Τον 12^ο αιώνα με τον όρο Ιταλία εννοείται η Απουλία, βλ. **Chalandon**, *Histoire de la domination*, τόμ. 2, σελ. 142, υπ. 2.

³¹⁹ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 87. 4–11.

Κονράδου Γ' φάνταζε απίθανη, αφού η συγκατάθεσή του στην παραχώρηση ιταλικών εδαφών στο Βυζάντιο θα προκαλούσε την αντίδραση της παπικής Εκκλησίας³²⁰. Το ενδεχόμενο βυζαντινής παρουσίας στη νότια Ιταλία σίγουρα θα εξόργιζε τον πάπα, του οποίου η κυριαρχία στην περιοχή θα θιγόταν άμεσα³²¹.

Η υπόσχεση πιθανότατα βασίστηκε σε προφορική μαρτυρία, αποτελώντας εμπιστευτικό αντικείμενο διαπραγμάτευσης μεταξύ των δύο ηγεμόνων³²². Έτσι, κατά την συνάντηση Μανουήλ Α' και Κονράδου Γ' στην Θεσσαλονίκη το 1148, έγινε λόγος για υπενθύμιση των παλαιότερων υποσχέσεων³²³. Επιπλέον, τα υπό παραχώρηση εδάφη της νοτίου Ιταλίας ήταν κατειλημμένα από τους Νορμανδούς τη στιγμή που δόθηκε η υπόσχεση. Κατέστη λοιπόν αναγκαία η ανακατάληψη από τον βυζαντινο-γερμανικό στρατό, στα πλαίσια κοινής εκστρατείας και στη συνέχεια η απόδοσή τους ως προίκα στον βυζαντινό αυτοκράτορα³²⁴.

Η Βέρθα-Ειρήνη απεβίωσε στις αρχές του 1160, προκαλώντας την θλίψη του Μανουήλ Α'³²⁵. Ο αυτοκράτορας φρόντισε να ταφεί με τις δέουσες τιμές στην μονή Παντοκράτορος³²⁶. Η Ειρήνη στέρησε με το θάνατό της τη γερμανοβυζαντινή συμμαχία από το συνεκτικό δεσμό της, δημιουργώντας μία ρευστή πολιτική κατάσταση ανάμεσα στις δύο δυνάμεις. Ο Κίνναμος χαρακτηριστικά ανέφερε την απειλή γερμανικής εισβολής αμέσως μετά τη μνεία του θανάτου της Ειρήνης το 1160³²⁷. Η παρουσία της γερμανίδας

³²⁰ **Niederhorn**, « Die Mitgift der Kaiserin Irene », σελ. 128 κ.ε.

³²¹ Πιθανότατα να υπήρχε κίνδυνος υπαγωγής της Εκκλησίας της νότιας Ιταλίας στο πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, βλ. **Vollrath**, « Konrad III. und Byzanz », σελ. 347 κ.ε.

³²² **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 55.

³²³ **Lilie**, *Handel und Politik*, σελ. 403.

³²⁴ **Niederhorn**, « Die Mitgift der Kaiserin Irene », σελ. 133.

³²⁵ **Βαρζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Α', σελ. 458 και τόμ. Β', σελ. 428.

³²⁶ **Κίνναμος**, *Επιτομή*, σελ. 202. 6–8. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 115. 47–52.

³²⁷ **Κίνναμος**, *Επιτομή*, σελ. 202. 15–17 : « φήμη γάρ τις ἐκράτει τῶ τηνικαῦτα ὡς ὁ τῶν Ἀλαμανῶν ῥήξ Φρεδερίκος τὸ σύμπαν ἔθνος ἀνακινήσας πανστρατὶ ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων

πριγκίπισσας στο πλευρό του Μανουήλ Α' ουδετεροποίησε τις επεκτατικές διαθέσεις της γερμανικής αυτοκρατορίας εναντίον του Βυζαντίου.

Συμπερασματικά, η πρωτοβουλία της γαμήλιας συμμαχίας ανήκε στον Ιωάννη Β', και είχε στόχο την κοινή αντιμετώπιση της νορμανδικής παρουσίας στη νότια Ιταλία. Ο διάδοχος Μανουήλ Α', ακολουθώντας της πολιτική του πατέρα του, ανανέωσε την εκατέρωθεν συνεργασία και εκμεταλλευόμενος την καταγωγή της συζύγου του, πρόβαλε αξιώσεις στην ιταλική χερσόνησο. Η γερμανο-βυζαντινή συμμαχία στηριζόταν στην αντιμετώπιση ενός κοινού εχθρού, που είχε καταλάβει εδάφη διεκδικούμενα και από τις δύο πλευρές. Η υποτιθέμενη εκδίωξη των Νορμανδών από τη νότια Ιταλία, θα δημιουργούσε ένα εξουσιαστικό κενό, το οποίο και οι δύο αυτοκρατορίες επρόκειτο να καρπωθούν. Επομένως, η δημιουργία συγγενικών δεσμών μπορούσε να αποτελέσει μία βάση διαλόγου και συνδιαλλαγής για τον διαμοιρασμό αυτών των εδαφών³²⁸.

φέρεται γην. ». Παναγοπούλου, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 274. Magdalino, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 125.

³²⁸ Τούντα, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 47.

3.2 : Η παρέμβαση του Μανουήλ Α΄ στο βασίλειο της Ουγγαρίας : Ο προσεταιρισμός του πρίγκιπα Στεφάνου Δ΄ (1158/59)

Η σταθεροποίηση της θέσεως της Ουγγαρίας ως μιας νέας ανερχόμενης δύναμης στις αρχές του 12^{ου} αιώνα, έμελλε να καθορίσει τις πολιτικές εξελίξεις στο χώρο των Βαλκανίων³²⁹. Οι συγγενικές σχέσεις του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού με τον ουγγρικό βασιλικό οίκο του έδωσαν τη δυνατότητα επέμβασης στις εσωτερικές διαμάχες για την κατάληψη του θρόνου των Μαγυάρων³³⁰. Ο Μανουήλ Α΄ ακολούθησε το δρόμο που είχε χαράξει ο πατέρας του³³¹ και χρησιμοποίησε τις ίδιες μεθόδους, παρεμβαίνοντας στην εσωτερική πολιτική της Ουγγαρίας.

Κατά τον Νικήτα Χωνιάτη, ο αδελφός του βασιλιά της Ουγγαρίας Γκέζα Β΄³³², Στέφανος Δ΄³³³, αισθανόμενος απειλές για την σωματική του ακεραιότητα, κατέφυγε στην αυλή του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄³³⁴. Στην Κωνσταντινούπολη, ο Στέφανος Δ΄, άμεσος διεκδικητής του ουγγρικού θρόνου, έγινε δεκτός με τιμές από τον αυτοκράτορα και η άφιξή του

³²⁹ Για την άνοδο της Ουγγαρίας στη ευρωπαϊκή σκηνή τον 12^ο αιώνα βλ. **Engel**, *The Realm of St. Stephen*, σελ. 49–52.

³³⁰ Ο Ιωάννης Β΄ είχε παντρευτεί την κόρη του βασιλιά της Ουγγαρίας Λαδισλάβου Α΄, Ειρήνη–Πιρόσκα, το 1105, η οποία υπήρξε μητέρα του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, βλ. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 14. **Ostrogorsky**, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 44–45. **Stephenson**, *Byzantium's Balkan Frontier*, σελ. 180–181. **Fine**, *The early medieval Balkans*, σελ. 234.

³³¹ Για την παρέμβαση του Ιωάννη Β΄ στις εσωτερικές υποθέσεις της Ουγγαρίας βλ. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 19–41. **Stephenson**, *Byzantium's Balkan Frontier*, σελ. 205–210.

³³² Γκέζα Β΄ βασιλιάς της Ουγγαρίας (1141–1161/1162) βλ. **ODB**, τόμ 1, σελ. 185, λήμμα « *Árpáds* ». Για την άνοδο του Γκέζα Β΄ στον ουγγρικό θρόνο βλ. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 35.

³³³ Ο Στεφάνος Δ΄ γεννήθηκε το 1132 και ήταν γιός του Βελά Β΄. Σχετικά με την καταγωγή και τους προγόνους του Στεφάνου Δ΄ βλ. **Kerbl**, *Byzantinische Prinzessinen*, σελ. 101 κ.ε.

³³⁴ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 126. 49–55 : « τῷ τότε ἄρχοντι τῶν Οὐννων Ἰατζᾶ δύο ἦσαν ὁμαίμονες, Στέφανός τε καὶ Βλαδίσθλαβος...ὁ Στέφανος τὰς ὁμογενεῖς ἐκφυγῶν χεῖρας κατ' αὐτοῦ φονώσας τὴν Κωνσταντίνου κατέλαβε, καὶ προσδεχθεὶς ἀσπασίως τῷ αὐτοκράτορι Μανουήλ ἄλλης τε φιλοφροσύνης ὡς πλείστης ἠύμοίρησεν...». **Κίνναμος**, *Ἐπιτομή*, σελ. 203. 2–5.

χρησιμοποιήθηκε για την προώθηση των βυζαντινών συμφερόντων στο βασίλειο της Ουγγαρίας³³⁵. Ο Μανουήλ Α΄ ακολούθησε την πάγια διπλωματική μέθοδο στις επαφές του με ξένους ηγεμόνες και πρότεινε το γάμο του Στεφάνου Δ΄ με την ανιψιά του Μαρία, κόρη του σεβαστοκράτορα Ισαάκιου Κομνηνού³³⁶.

Ο γάμος τελέστηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1158, λίγο μετά την άφιξη του Στέφανου Δ΄, εξασφαλίζοντας για την βυζαντινή αυτοκρατορία έναν μελλοντικό υποψήφιο για το στέμμα της Ουγγαρίας³³⁷. Συγκεκριμένα, οι μαρτυρίες του Χωνιάτη και του Κίνναμου επιβεβαίωσαν τα σχέδια του Μανουήλ Α΄ μετά το θάνατο του Γκέζα Β΄, το 1161 ή το 1162³³⁸. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας αντιμετώπισε το γάμο του Στέφανου Δ΄ και της Μαρίας ως πολιτικό μέσο για την διασφάλιση του ελέγχου της Ουγγαρίας. Σύμφωνα με τον Κίνναμο, ο Μανουήλ Α΄ μετέβη στη Σόφια, μετά το θάνατο του Γκέζα Β΄, για να εξασφαλίσει τη βυζαντινή κυριαρχία στο ουγγρικό βασίλειο³³⁹.

Αντιθέτως, ο Χωνιάτης κατέγραψε με λεπτομέρεια τις σκέψεις του αυτοκράτορα, σχετικά με τις συνέπειες που θα προέκυπταν από την άνοδο του Στέφανου Δ΄ στον ουγγρικό θρόνο. Μέσω αυτής της εξέλιξης, η

³³⁵ Κατά τον Kerbl, (*Byzantinischen Prinzessinen*, σελ. 106 κ.ε.), ο Στέφανος Δ΄ είχε ήδη μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη το 1154/5. Ομοίως **Chalandon**, *Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 470 και **Moravcsik**, *Byzantium and the Magyars*, σελ. 82. Αντιθέτως ο Makk, (*Comneni and the Arpads*), σελ. 77, τοποθέτησε την άφιξή του το 1158.

³³⁶ Η Μαρία κατά την περίοδο 1153–1156 είχε βρεθεί στο επίκεντρο βυζαντινο-γερμανικών διαπραγματεύσεων, ως υποψήφια σύζυγος του Φρειδερίκου Α΄. Η πρωτοβουλία της προτεινόμενης γαμήλιας συμμαχίας ανήκε στο γερμανό ηγεμόνα, βλ. **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 290 κ.ε.

³³⁷ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 126. 54–55 : «...ἀλλὰ δὴ καὶ Μαρίαν ἔγημε τὴν τοῦτου ἀνεψιάν, ἣν ὁ σεβαστοκράτωρ ἐφύτευσεν Ἰσαάκιος ».

³³⁸ Ο Βαρζός, (*Γενεαλογία*, τόμ. Β΄, σελ. 318), τοποθέτησε το θάνατο του Γκέζα Β΄ στις 31 Μαΐου 1161. Αντιθέτως, ο Makk, (*Comneni and the Arpads*, σελ. 79), θεώρησε ότι ο Γκέζα Β΄ πέθανε στις 31 Μαΐου του 1162. Ομοίως βλ. **Engel**, *The Realm of St. Stephen*, σελ. 52.

³³⁹ **Κίνναμος**, *Ἐπιτομή*, σελ. 202. 17–203. 3 : « διὰ ταῦτά τε οὖν καὶ ὡς ὁ τῶν Οὐννων ῥῆξ Ἰατζᾶς τὸν βίον ἀπολίποι ἐπὶ Σαρδικὴν ἤλθεν...τῆς Οὐννικῆς ἐπικράτησιν ἐποιεῖτο...τὸ δὲ καὶ τὴν βασιλέως εὐλαβηθέντες ἔφοδον...». **Magdalino**, *Ἡ αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 146.

αυτοκρατορία πιθανότατα να εξασφάλιζε ένα μέρος από τους φόρους της Ουγγαρίας και την ευκαιρία να επανακτήσει τις πόλεις Ζεύγμινο και Σίρμιο³⁴⁰. Ο Μανουήλ Α΄ από τη Σόφια απέστειλε πρέσβεις στην Ουγγαρία, προκειμένου να ρυθμίσουν την άνοδο του Στεφάνου Δ΄³⁴¹.

Η πρεσβεία δεν απέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, καθώς οι Ούγγροι ευγενείς αρνήθηκαν να αποδώσουν το στέμμα στον πρίγκιπα Στέφανο Δ΄. Ανάμεσα στην ουγγρική αριστοκρατία επικρατούσε η άποψη ότι ο Στέφανος Δ΄ αποτελούσε υποχείριο του βυζαντινού αυτοκράτορα και συνεπώς η εξουσία του θα ασκούνταν με βάση τις υποδείξεις του Μανουήλ Α΄³⁴². Ουσιαστικά η ουγγρική ηγετική παράταξη αρνήθηκε την υποτελική εξάρτηση από το Βυζάντιο, ενώ η στάση της επιβεβαίωσε το γεγονός ότι ο γάμος της Μαρίας και του Στεφάνου Δ΄ λειτούργησε ως μέσο παρέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις της Ουγγαρίας³⁴³.

Τελικά, ο Στέφανος Δ΄ κατάφερε να ανέλθει στον ουγγρικό θρόνο μετά τον θάνατο του αδελφού του Λαδισλάβου Β΄, το 1163³⁴⁴. Η βασιλεία του χαρακτηρίστηκε από συνεχείς αγώνες για την διατήρηση του στέμματός του, με την στρατιωτική υποστήριξη του βυζαντινού αυτοκράτορα³⁴⁵.

³⁴⁰ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 127. 69–75 : « νοῦν ἀναπολήσας, ὡς εἰ πρὸς τὸν ἐπ’ ἀνεψιᾷ γαμβρὸν Στέφανον...ἢ τῶν Οὔνων μεταβαίη σατράπενσις...ἢ βασιλεία Ῥωμαίων μέρος ἴσως ἐκεῖθεν δασμοῦ...τὴν τοῦ Φραγγοχωρίου καὶ τοῦ Ζευγμίνου κατάσχεσιν...σκοπουμένων ἐκλήρωσιν ».

³⁴¹ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 126. 65–127. 78. **Βαρζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Β΄, σελ. 320. **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 298.

³⁴² **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 127. 78–86 : « Οὔννοι μὲν οὖν καὶ πρὸς τὴν πρώτην ἀκοὴν ἀπεπήδησαν...τοῦτον φάσκοντες, μάλιστα δὲ διὰ τὸ γῆμαι παρὰ Ῥωμαίοις...ἐκ βασιλέως ἀπράκτους ἠφίεσαν ». **Magdalino**, *Ἡ αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 145. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 82. **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 298.

³⁴³ **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 298.

³⁴⁴ **Κίνναμος**, *Ἐπιτομή*, σελ. 211. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 83.

³⁴⁵ *Ο.π.*, σελ. 211. 16 : «...βαρὺς ἐδόκει τοῖς ἀρχομένοις καὶ λίαν ἐπαχθὴς ἦν. ». Βλ. επίσης **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 83–84.

3.3 : Ο γάμος του Μανουήλ Α΄ με την Μαρία της Αντιόχειας (1161)

Όταν ο Μανουήλ Α΄ χήρεψε το 1160, στράφηκε στις λατινικές αυλές των σταυροφορικών κρατών για να αναζητήσει κατάλληλη νύφη. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας είχε αποκτήσει συγγενικούς δεσμούς με τον βασιλιά της Ιερουσαλήμ Βαλδουΐνο Γ΄, όταν ο τελευταίος επιδίωξε το γάμο με μία ανιψιά του³⁴⁶. Επομένως, ο βασιλιάς της Ιερουσαλήμ, όντας συγγενής του αυτοκράτορα και πρώτος τη τάξει ηγεμόνας των σταυροφορικών κρατών, δρούσε ως αντιπρόσωπος και μεσολαβητής του. Υπό αυτή την ιδιότητα, ο Βαλδουΐνος Γ΄ πρότεινε στον Μανουήλ Α΄ να λάβει ως σύζυγο την Μελισσάνθη, αδερφή του κόμη Ραϋμόνδου της Τρίπολης³⁴⁷.

Η επιλογή του αυτοκράτορα άλλαξε όταν πληροφορήθηκε ότι ο Ρεϋνάλδος της Αντιόχειας πιάστηκε αιχμάλωτος από τις δυνάμεις του Νουρεντίν το Νοέμβριο του 1160. Η Αντιόχεια ήταν πλέον ακέφαλη και η αντιβυζαντινή παράταξη της πόλης ιδιαίτερα αποδυναμωμένη³⁴⁸. Μετά την ακύρωση του γάμου με τη Μελισσάνθη, ο Κίνναμος αναφέρει την

³⁴⁶ Γουλιέλμος Τύρου, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 857–858. Babcock, William of Tyre, τόμ. 2, σελ. 273–275. Ο βασιλιάς της Ιερουσαλήμ παντρεύτηκε μια ανιψιά του Μανουήλ Α΄, ονόματι Θεοδώρα. Βλ. Magdalino, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 131–132. Επίσης βλ. La Monte, « To what extent was the Byzantine empire the suzerain », σελ. 258. Hamilton, « Manuel and Baldwin IV », σελ. 363–364. Brand, *Byzantium confronts the West*, σελ. 22.

³⁴⁷ Ο.π., σελ. 872–876 και ιδιαίτερα σελ. 874 : «...vocatis imperialibus nuntiis persuadet et praecipit, quatenus Millisendem bonae indolis adolescentulam, domini comitis Tripolitani sororem, domino suo suscipiant in uxorem. ». Babcock, William of Tyre, τόμ. Β΄, σελ. 288. Αντιθέτως βλ. Κίνναμος, *Έπιτομή*, σελ. 208–210, και ιδιαίτερα σελ. 210 : «...έπειδή και φήμη τις ήδη περιέθραυσε τούτους ως είη γάμων οὐκ ἐκ νομίμων ή κόρη φνείσα, πράγμα εις αίσχυνην διαρκές μάλιστα, απέσχετο ήδη της έγχειρήσεως... ».

³⁴⁸ Ο.π., σελ. 872 : « Capto igitur principe, et Antiochena provincia rectoris solatio destituta, populus iterum regionis timore et anxietate corripitur... ». Βλ. Lilie, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 477–478. Magdalino, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 135.

αποστολή του Βασίλειου Καματηρού στην Αντιόχεια, με σκοπό την επιλογή της πιο όμορφης κόρης του πρίγκιπα Ραϋμόνδου³⁴⁹. Παράλληλα, ο Μανουήλ Α΄ δέχθηκε επιστολές από πολλούς ξένους ηγεμόνες, οι οποίοι του πρότειναν συζύγους βασιλικής καταγωγής³⁵⁰.

Παρόλαυτα, ο Καματηρός επέλεξε την Μαρία, της οποίας η ομορφιά ήταν μοναδική³⁵¹. Μετά την αναφορά του Καματηρού, ο αυτοκράτορας απέστειλε μία πρεσβεία, που αποτελούνταν από το δούκα Αλέξιο, τον Νικηφόρο Βρουένιο και τον Ανδρόνικο Καματηρό, προκειμένου να συνοδεύσει τη νύφη στην Κωνσταντινούπολη³⁵². Η Μαρία έφθασε στην Βασιλεύουσα³⁵³, και στις 25 Δεκεμβρίου 1161 τελέστηκε ο γάμος στο ναό της Αγίας Σοφίας, υπό τη συλλειτουργία των πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξανδρείας και Αντιόχειας. Αμέσως μετά την τελετή η πριγκίπισσα από την Αντιόχεια στέφθηκε *Αυγούστα*³⁵⁴ και έλαβε το όνομα Μαρία³⁵⁵.

Ο γάμος του Μανουήλ Α΄ με την Μαρία εξόργισε ιδιαίτερα τον βασιλιά της Ιερουσαλήμ, Βαλδουΐνο Γ', καθώς με αυτή τη σύνδεση αυξήθηκε η βυζαντινή επικυριαρχία στο πριγκιπάτο της Αντιόχειας. Επιπλέον,

³⁴⁹ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 210. 5–8 : « ἦσαν δὲ Ραῖμόνδῳ τῷ Αντιοχείας πρίγκιπι θυγατέρες κάλλει κατ' ἐκείνον διενεγκοῦσαι τὸν χρόνον. Ταύτας ὀψόμενον Βασίλειόν τινα ἐπίκλησιν Καματηρὸν ἀκόλουθον ὄντα τῷ τηνικάδε βασιλεὺς ἔπεμψεν. ».

³⁵⁰ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 115. 53–116. 59 : « Πολλαχόθεν μὲν οὖν ἐπεφοίτων αὐτῷ καὶ γράμματα καὶ προμνώμενοι ἐκ βασιλέων...καὶ ὑπὲρ τὸν Πρίαμον ἐκείνον εὐμέλιος. ».

³⁵¹ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 210. 8–12 : «...καλὰς μὲν εἶδε καὶ ἄμφω, καλλίων δὲ οἱ ἡ Μαρία εἶναι κατεφάνη...τηλίκον γὰρ κάλλος οὐπω, Βυζάντιοι ἔλεγον, ὁ καθ' ἡμᾶς ἐγνώρισεν αἰῶν ».

³⁵² *Ο.π.*, σελ. 210. 12–21.

³⁵³ *Ο.π.*, σελ. 210. 12–21. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 116. 59–61. **Chalandon, Jean et Manuel**, τόμ. 2, σελ. 522–523.

³⁵⁴ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 211. 1–14 : «...εἰς τὸν περιώνυμον τῆς τοῦ θεοῦ Σοφίας...Αὐγούσταν τε αὐτὴν ἀνειπών...οὐδενὸς καταμελεῖν ἠθέλεν. ». **Chalandon, Jean et Manuel**, τόμ. 2, σελ. 523. **Lilie, Byzanz und Kreuzfahrerstaaten**, σελ. 178. **Βαριζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Α, σελ. 459. **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοὶ γάμοι*, σελ. 313. **ODB**, τόμ. 2, σελ. 1298.

³⁵⁵ Η αλλαγή του ονόματος προκύπτει από τις μαρτυρίες δυτικών και ανατολικών πηγών στις οποίες μνημονευόταν ως Κωνσταντία–Μαργαρίτα, βλ. **Βαριζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Α', σελ. 459, υπ. 151 και τόμ. Β', σελ. 461, υπ. 29. **Thoma, Namensänderungen**, σελ. 178.

υπήρχε η πιθανότητα, σε περίπτωση θανάτου του Βοημούνδου Γ' και του αδελφού του³⁵⁶, το πριγκιπάτο να περάσει στα χέρια της αδελφής τους Μαρίας και στα παιδιά της. Με αυτόν τον τρόπο η βυζαντινή αυτοκρατορία θα αποκτούσε δικαιώματα στη διαδοχή του πριγκιπάτου. Ο λόγος για τον οποίο είχε απορριφθεί ο γάμος από τον βασιλιά της Ιερουσαλήμ ήταν η αποτροπή της βυζαντινής παρέμβασης στην Αντιόχεια. Ωστόσο, ο Μανουήλ Α' άδραξε την ευκαιρία που παρουσιάστηκε με την σύλληψη του πρίγκιπα Ρεϋνάλδου Chatillon, και άπλωσε την επιρροή του στο πριγκιπάτο.

³⁵⁶ Η Μαρία της Αντιόχειας είχε τρία αδέρφια μεγαλύτερα από αυτήν, τον Βοημούνδο (1163–1201), τον Βαλδουΐνο (+ 1176) και την Φιλίππα, βλ. **Βαζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Β', σελ. 429.

3.4 : Το φιλόδοξο διπλωματικό συνοικέσιο του Μανουήλ Α΄: Ο αρραβώνας του Βελά Γ΄ με την πορφυρογέννητη Μαρία (1163)

Η πολιτική κατάσταση στο βασίλειο της Ουγγαρίας, μετά την γαμήλια σύνδεση του Στεφάνου Δ΄ με τον οίκο των Κομνηνών, ήταν έκρυθμη, με την αντιβυζαντινή παράταξη να ηγείται των ενεργειών. Σύντομα ξέσπασαν διαμάχες ανάμεσα στον βασιλιά Στέφανο Δ΄, ο οποίος είχε τη στήριξη του Μανουήλ Α΄ και τον Στέφανο Γ΄, γιό του προγενέστερου βασιλιά Γκέζα Β΄. Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1163 και ενώ βρισκόταν στη Σόφια, ο Μανουήλ Α΄ αποφάσισε τη λήψη μέτρων για την σταθεροποίηση της εξουσίας του προστατευόμενου του³⁵⁷.

Στο Βελιγράδι ο αυτοκράτορας ξεκίνησε διαπραγματεύσεις με τον Στέφανο Γ΄, διεκδικητή του ουγγρικού θρόνου, αποσύροντας την υποστήριξή του προς τον ευνοούμενό του Στέφανο Δ΄. Ως αντάλλαγμα, ο Μανουήλ Α΄ εξασφάλισε τη γαμήλια σύνδεση του Βελά Γ΄³⁵⁸ με την κόρη του Μαρία και την παράδοση της πατρικής του κληρονομιάς³⁵⁹. Κατά την μαρτυρία του Κίνναμου, το 1163, ο Μανουήλ Α΄ έστειλε στον ούγγρο

³⁵⁷ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 212. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 128. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 85–86.

³⁵⁸ Πρόκειται για τον δεύτερο γιό του Γκέζα Β΄ και αδελφό του Στέφανου Δ΄, βλ. **ODB**, τόμ. 1, σελ. 278.

³⁵⁹ Σχετικά με την περιγραφή των γεγονότων βλ. **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 211–215. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 136–137. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 76–87. **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 146–147. Σχετικά με την πατρική κληρονομιά του Βελά Γ΄, αυτή αποτελούνταν πιθανότατα από το Σίρμιο, τη Δαλματία, τη Κροατία και τη Βοσνία. Από το 1161 ο πατέρας του, Γκέζα Β΄, είχε δημιουργήσει ένα δουκάτο για τον ίδιο, με σκοπό την αντιμετώπιση των διεκδικήσεων τη ουγγρικής αριστοκρατίας. Μαρτυρίες για την απόδοση εδαφών από τον Γκέζα Β΄ προσφέρει ο Κίνναμος, (*Έπιτομή*, σελ. 215. 6–8). **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 324, υπ. 588, 589.

βασιλιά, Στέφανο Γ', τον σεβαστό Γεώργιο Παλαιολόγο, για να διαπραγματευθεί τον γάμο του Βελά Γ', με την κόρη του Μαρία³⁶⁰.

Ο Γεώργιος Παλαιολόγος παρέλαβε τον δεκατριών ετών Βελά Γ'³⁶¹ και τον μετέφερε στην Κωνσταντινούπολη, όπου, το 1163³⁶², τελέστηκε ο αρραβώνας του με την νεαρή πορφυρογέννητη Μαρία. Ο ούγγρος πρίγκιπας μετά την τέλεση του αρραβώνα έλαβε το όνομα Αλέξιος και τον τίτλο του δεσπότη³⁶³. Η απόδοση του εν λόγω ονόματος στον Βελά Γ' μπορεί να κατανοηθεί αν συνδυαστεί με την απονομή του συγκεκριμένου τίτλου. Ο τίτλος του δεσπότη δεν ίσχυε στη βυζαντινή ιεραρχία, καθώς μετά τον αυτοκράτορα και τον συμβασιλέα ακολουθούσε ο τίτλος του καίσαρα. Ο δεσπότης ως αυλικός τίτλος εμφανίστηκε για πρώτη φορά το 1163 και απονεμήθηκε στον Αλέξιο-Βελά³⁶⁴.

Η θέση του Αλεξίου-Βελά αναβαθμίστηκε το 1165, όταν ο Μανουήλ Α', μην έχοντας αποκτήσει γιό, ανακήρυξε επίσημα κληρονόμους του

³⁶⁰ Κίνναμος, *Επιτομή*, σελ. 214. 19–215. 5 : « ἐπειδήπερ ὁ βασιλεὺς ἐνταῦθα ἐγένετο, γνοὺς ἀμήχανα εἶναι λοιπὸν Στέφανον γῆς ἄρξειν τῆς Οὐννων...Βελᾶν τοίνυν ὅς μετὰ Στεφάνου τῷ Ιατζᾶ παῖς ἦν, Μαρία τῇ αὐτοῦ θυγατρὶ συνάψαι πρὸς γάμον διενόηθη...δοκιμάζειν ἐκέλευεν περὶ τοῦ κήδους. ».

³⁶¹ Σχετικά με το έτος γέννησης του Βελά Γ' βλ. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 86, υπ. 72. Ομοίως **ODB**, τόμ. 1, σελ. 278.

³⁶² **ODB**, τόμ. 2, σελ. 1142. Σχετικά με την καταγωγή της Βέρθας βλ. **Kerbl**, *Byzantinische Prinzessinnen*, σελ. 139. **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 324.

³⁶³ **Κίνναμος**, *Επιτομή*, σελ. 215. 10–11 : «...ὁ τε παῖς Ἀλέξιος ἤδη μετωνομάσθη καὶ δεσπότης ἀνεβόηθη. ». **Ostrogorsky**, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, σελ. 55. **Moravcsik**, *Byzantium and the Magyars*, σελ. 89 κ.ε. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 86 κ.ε. Σχετικά με τον χρόνο απονομῆς του τίτλου του δεσπότη η Μωϋσεΐδου, (*Το Βυζάντιο και οι Βόρειοι γείτονες*, σελ. 217), υποστήριξε ότι ο Βελάς Γ' έπρεπε να διαθέτει έναν υψηλό αυλικό τίτλο για να τελεστεί ο αρραβώνας, τοποθετώντας την απονομή του πρίν τον αρραβώνα. Σχετικά με τον λόγο επιλογῆς του συγκεκριμένου ονόματος, παρατέθηκε η άποψη ότι, όπως και στον γιό του Μανουήλ Α', δόθηκε και στο Βελά Γ' το όνομα Αλέξιος, γιατί, σύμφωνα με έναν χρησμό, ο διάδοχος έπρεπε να έχει ένα γράμμα το οποίο θα άρχιζε από το τελευταίο γράμμα της λέξης ΑΙΜΑ, από τα τρία πρώτα γράμματα της οποίας άρχιζαν τα ονόματα των τριών προηγούμενων αυτοκρατόρων : Αλέξιος, Ιωάννης, Μανουήλ, βλ. **Thoma**, *Namensänderungen*, σελ. 88–89.

³⁶⁴ **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 97. **Guiland**, « Études sur l'histoire administrative », σελ. 53–54. **Ostrogorsky**, « Urum–Despotes », σελ. 453 κ.ε.

βυζαντινού θρόνου την κόρη του Μαρία και τον αρραβωνιαστικό της³⁶⁵. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Χωνιάτη, ο αυτοκράτορας απαίτησε από τους ευγενείς του να αναγνωρίσουν τη Μαρία και τον Αλέξιο-Βελά ως διαδόχους του στην αυτοκρατορική εξουσία³⁶⁶. Η επίσημη ανακήρυξη του πριγκιπικού ζεύγους αποτελούσε μεταξύ άλλων προληπτική ενέργεια κατά των συνωμοτικών διεκδικήσεων για το στέμμα³⁶⁷.

Το γεγονός του ορισμού των διαδόχων του Μανουήλ Α΄ πυροδότησε αρκετές θεωρίες σχετικά με τις προθέσεις του αυτοκράτορα. Οι εν λόγω θεωρίες δίχασαν τους νεότερους ερευνητές, οι οποίοι χωρίστηκαν σε δύο ομάδες. Από τη μία, υποστηρίχθηκε η άποψη ότι ο Μανουήλ Α΄, με την απονομή του τίτλου του *δεσπότη* στον Αλέξιο-Βελά και τον ορισμό του ως διάδοχο του θρόνου, επιθυμούσε την ένωση του ουγγρικού βασιλείου με την βυζαντινή αυτοκρατορία³⁶⁸. Η συγκεκριμένη άποψη, εκτός των παραπάνω γεγονότων, βασίστηκε κυρίως σε ένα χωρίο του Χωνιάτη, κατά το οποίο η πρόθεση για την ένωση των δύο κρατών είχε εκφραστεί ήδη από το 1163³⁶⁹. Από την άλλη, οι υπέρμαχοι της αντίθετης άποψης, υποστήριξαν ότι το συγκεκριμένο εδάφιο δεν ανήκε στο πρωτότυπο κείμενο του Χωνιάτη, καθώς αποτελούσε μεταγενέστερη εισαγωγή³⁷⁰.

³⁶⁵ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 137. 66–71 : « μήπω δὲ γεννήσας ὁ Μανουήλ υἱὸν ἀλλ’ ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Μαρίᾳ...καὶ τὸν μνήστορα ταύτης Αλέξιον...κληρονόμους τῆς οἰκείας ἔχειν ἀρχῆς καὶ ὡς Ρωμαίων ἄναξι σφισι καθυπείκειν καὶ προσκυνεῖν...».

³⁶⁶ *Ο.π.*, σελ. 137. 71–83 : « ἔνθα οἱ μὲν ἄλλοι πάντες τοῖς επιτετραμμένοις ὑπέκυπτον καὶ τοὺς ὄρκους...καὶ ἰσχυρογνώμονος τερετίσματα. ». **Moravcsik**, *Byzantium and the Magyars*, σελ. 89. **Kerbl**, *Byzantinische Prinzessinen*, σελ. 140.

³⁶⁷ Εκείνη την περίοδο ο ξάδελφος του αυτοκράτορα, Ανδρόνικος Κομνηνός, ήταν ο πιο επικίνδυνος αμφισβητητής της εξουσίας του Μανουήλ Α΄, βλ. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 96.

³⁶⁸ Βλ. **Ostrogorsky**, « *Urum-Despotes* », σελ. 449. **Moravcsik**, « *Pour une alliance* », σελ. 557. **Thoma**, *Namensänderungen*, σελ. 86 κ.ε.

³⁶⁹ Βλ. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 128. 4–6 : «...καὶ τοῦ βασιλέως τὸν τοῦ Ἰατζᾶ υἱὸν τὸν Βελαῦν εἰς γαμβρὸν ἀνελομένου ἐπὶ τῇ θυγατρὶ ἐκείνου Μαρίᾳ. ».

³⁷⁰ Βλ. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 86 κ.ε., ο οποίος αποτέλεσε και τον κύριο υποστηρικτή αυτής της θεωρίας. Βλ. επίσης **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοὶ γάμοι*, σελ. 327.

Τόσο ο αρραβώνας του Αλέξιου–Βελά με τη Μαρία, όσο και η απόδοση του τίτλου του δεσπότη, εξυπηρετούσε τη δυνατότητα επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις της Ουγγαρίας. Τόσο η απονομή του τίτλου, όσο και η απόδοση του ονόματος Αλεξίου, δεν υποδείκνυαν κάποιο σχέδιο ένωσης των δύο δυνάμεων³⁷¹.

Η ευνοϊκή για τον Αλέξιο–Βελά κατάσταση μεταβλήθηκε ριζικά, όταν στις 14 Σεπτεμβρίου 1169 ο Μανουήλ Α΄ απέκτησε γιό, τον οποίο ονόμασε Αλέξιο³⁷². Αμέσως μετά τη γέννηση του Αλεξίου, ο Μανουήλ Α΄ ακύρωσε τον αρραβώνα του Βελά Γ΄ και της Μαρίας³⁷³ και απένειμε στον ούγγρο πρίγκιπα τον τίτλο του *καίσαρα*. Στις 4 Μαρτίου 1171 έλαβε χώρα η στέψη σε συναυτοκράτορα του νεαρού Αλεξίου, στερώντας από τον Βελά Γ΄³⁷⁴ τη δυνατότητα ανόδου στο θρόνο. Αντιθέτως, ο φιλόδοξος πρίγκιπας κατάφερε να ανέλθει στο θρόνο της Ουγγαρίας το 1172, μετά τον θάνατο του αδελφού του Στέφανου Γ΄³⁷⁵.

Συνολικά, ο Μανουήλ Α΄ σχεδίασε τον συγκεκριμένο γάμο στα πλαίσια της συμφωνίας που πραγματοποίησε με τον Στέφανο το 1163, ιδιαίτερα μετά από τις αποτυχημένες προσπάθειες επιβολής του διεκδικητή του ουγγρικού θρόνου Στεφάνου Δ΄³⁷⁶. Απώτερος στόχος του βυζαντινού αυτοκράτορα ήταν ο έλεγχος και η κατάκτηση του βασιλείου της Ουγγαρίας, το οποίο συνόρευε με τα δυτικά εδάφη και ιδιαίτερα με τη γερμανική αυτοκρατορία του Φρειδερίκου Α΄ Βαρβαρόσσα. Η γεωγραφική

³⁷¹ **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 147.

³⁷² **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 169. 82–88. **Wirth**, « Wann wurde Kaiser Alexios II. », σελ. 65–67. **Βαρζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Β΄, σελ. 445, 459, υπ. 3. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 106, υπ. 112. Ο Chalandon, (*Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 212) , τοποθέτησε τη γέννηση στις 10 Σεπτεμβρίου 1169.

³⁷³ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 170. 11–13.

³⁷⁴ Ο.π., σελ. 169. 6–10. **Kerbl**. *Byzantinische Prinzessinen*, σελ. 143.

³⁷⁵ **Κίνναμος**, *Έπιτομή*, σελ. 286–287. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 169–170. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 107 κ.ε. **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 148–149.

³⁷⁶ **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 85

θέση της Ουγγαρίας, ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις πολιτικές επιδιώξεις των δύο αυτοκρατοριών. Ένας από τους λόγους για τους οποίους ο Μανουήλ Α΄ επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον προσεταιρισμό του ουγγρικού βασιλείου ήταν η δημιουργία ενός αναχώματος στις επεκτατικές διαθέσεις του Φρειδερίκου Α΄. Σύμφωνα με τον Κίνναμο, η ουγγρική πολιτική του αυτοκράτορα ήταν συνδεδεμένη με την αντίληψή του για την απειλή του Βαρβαρόσσα. Ο βυζαντινός ιστορικός συνοπτικά ανέφερε ότι ο Μανουήλ Α΄ επιθυμούσε τον έλεγχο της Ουγγαρίας, καθώς αυτή βρισκόταν στην ουδέτερη ζώνη μεταξύ των εθνών της Δύσης³⁷⁷.

³⁷⁷ Κίνναμος, *Έπιτομή*, σελ. 202–203. Magdalino, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 150. Πρβλ. Makk, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 80–81.

3.5 : Η προσέγγιση του Νορμανδικού βασιλείου με πρόταση γαμήλιας συμμαχίας (1166)

Μετά την αποτυχημένη ιταλική εκστρατεία του 1155–1158, ο Μανουήλ Α΄ διατηρούσε ελάχιστη επαφή με τη αυλή του βασιλείου της Νορμανδίας. Ανάμεσα στις δύο δυνάμεις δημιουργήθηκε ένα κλίμα αμοιβαίας αλληλεγγύης και καχυποψίας, το οποίο τόνισε ιδιαίτερα ο ιστορικός Χωνιάτης, χαρακτηρίζοντάς το ως « λυκοφιλία »³⁷⁸. Ο Κίνναμος ήταν πεπεισμένος ότι δεν υπήρχε καμία ένδειξη καλής θέλησης μεταξύ Νορμανδών και Βυζαντινών³⁷⁹.

Ωστόσο, οι εξελίξεις που έλαβαν χώρα στη Δύση ήταν ιδιαίτερα απειλητικές για τα βυζαντινά συμφέροντα στην ιταλική χερσόνησο. Το πολιτικό status quo του νορμανδικού βασιλείου είχε αναβαθμιστεί με την Συνθήκη του Μπενεβέντο το 1156, ανάμεσα στον Γουλιέλμο Α΄ της Νορμανδίας και τον πάπα Αδριανό Δ΄. Ο νορμανδός βασιλιάς αναγνώρισε ως επικυρίαρχο των εδαφών του τον ποντίφικα και σε αντάλλαγμα έλαβε σημαντικά προνόμια³⁸⁰. Εντούτοις, οι βολιδοσκοπήσεις της παπικής Εκκλησίας στράφηκαν και προς την αυλή του βυζαντινού αυτοκράτορα. Στα τέλη Μαΐου του 1160, ο πάπας Αλέξανδρος Γ΄ έστειλε αντιπροσώπους στον Μανουήλ Α΄, επιθυμώντας την καλλιέργεια επαφών μαζί του³⁸¹. Παρόλο που στις πηγές δεν αναφέρεται ο σκοπός της πρεσβείας, μπορεί να υποτεθεί με βεβαιότητα ότι στόχος της ήταν η ενημέρωση του Μανουήλ Α΄ για την πορεία των σχέσεων της παπικής Εκκλησίας με τον

³⁷⁸ Χωνιάτης, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 98. 95–96 : «...λυκοφιλίαν δέ σχηματισαμένων...».

³⁷⁹ Κίνναμος, *Επιτομή*, σελ. 175. 20–21 : «...τοσοῦτόν τε ἐπ’ αὐτῷ τετήρηκε τὸ εὐμενές...».

³⁸⁰ Για συνθήκη του Μπενεβέντο βλ. **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 408.

³⁸¹ *Liber Pontificalis*, τόμ. 2, σελ. 403 : « *Missi sunt ergo...ad imperatorem quoque Constantinopolitanum episcopus Tiburtinus cum Ardicione sancti Theodori diacono cardinali.* ».

Φρειδερίκο Α' Βαρβαρόσα³⁸². Μία άλλη πηγή της εποχής αποκάλυψε έμμεσα τους σκοπούς του πάπα Αλέξανδρου Γ'. Στα τέλη του 1161, ο Burcardus, νοτάριος της γερμανικής καγκελλαρίας, απευθυνόμενος στον ηγούμενο του Siegburg, Νικόλαο, ανέφερε ότι ο ποντίφικας απευθύνθηκε στον Μανουήλ Α' και του υποσχέθηκε « ματαιότητες ματαιοτήτων »³⁸³, δηλαδή τη προσφορά του αυτοκρατορικού στέμματος της Δύσης. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας απάντησε στον πάπα με την αποστολή βυζαντινής πρεσβείας, η οποία εξέφρασε την συγκατάθεση του Μανουήλ Α' για την λήψη του αυτοκρατορικού στέμματος και σε αντάλλαγμα πρότεινε την έναρξη συζητήσεων για την Ένωση των Εκκλησιών³⁸⁴.

Παρά το ευνοϊκό κλίμα ανάμεσα στην παπική Εκκλησία και τη βυζαντινή αυτοκρατορία, την ίδια περίοδο έλαβε χώρα ένα σημαντικό γεγονός, το οποίο κινητοποίησε τις διπλωματικές ενέργειες του αυτοκράτορα. Επρόκειτο για την τέταρτη εκστρατεία του Φρειδερίκου Α' στην Ιταλία, η οποία ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1166 και είχε ως στόχο την κατάληψη της ιταλικής χερσονήσου, συμπεριλαμβανομένου και του νορμανδικού βασιλείου³⁸⁵. Σε περίπτωση που οι πρώην βυζαντινές κτήσεις στη νότια Ιταλία περνούσαν από τους νορμανδούς κατακτητές στην κατοχή ενός ισχυρότερου ηγεμόνα, τότε δεν θα μπορούσε να υπάρξει ελπίδα ανάκτησής τους. Επιπλέον, ο κίνδυνος από τη Δύση, τον οποίο αντιμετώπιζε το Βυζάντιο για πάνω από έναν αιώνα, θα λάμβανε μία νέα δυσοίωνη μορφή. Οι νορμανδικές εκστρατείες του 1081–1082, 1107–1108 και

³⁸² Ο πάπας Αλέξανδρος Γ' είχε προβεί στον αφορισμό του Φρειδερίκου Α', βλ. **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 390–391.

³⁸³ **Güterbock**, « Le lettere del notaio », σελ. 57 : « *ei vanitates vanitatum, quas ipse non attendit.* ». Βλ. **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 391.

³⁸⁴ Η χρονολόγηση αυτής της πρεσβείας είναι ιδιαίτερα δύσκολη, επηρεάζοντας την εκτίμηση των γεγονότων. Το *Liber Pontificalis*, (τόμ. 2, σελ. 415), την εξιστορεί αμέσως μετά την αναφορά στον θάνατο του Γουλιέλμου Α' (Μάϊος 1166). Ο Dölger, (*Regesten*, αρ. 1480), τη χρονολογεί στα τέλη του 1167, ενώ ο Lamma, (*Comneni e Staufer*, τόμ. 1, σελ. 129), στα τέλη 1166, αρχές 1167.

³⁸⁵ **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 408.

1147–1149 απέδειξαν ότι οποιαδήποτε ισχυρή δύναμη ήταν εγκατεστημένη στη νότια Ιταλία, θα ήταν σε θέση να πλήξει τη βυζαντινή αυτοκρατορία, αποκτώντας τον έλεγχο του δυτικού άκρου της Εγνατίας Οδού και απειλώντας παράλληλα την Θεσσαλονίκη και την αυτοκρατορική πρωτεύουσα. Ο Μανουήλ Α΄, ο οποίος ήταν καλά ενημερωμένος για τις εξελίξεις από τους διάσπαρτους πράκτορές του στην Ιταλία, συνειδητοποίησε ότι έπρεπε να ενεργήσει έγκαιρα και αποφασιστικά για την αποσόβηση του ενδεχόμενου κινδύνου³⁸⁶.

Με τον θάνατο του βασιλιά της Νορμανδίας Γουλιέλμου Α΄ το 1166 και την άνοδο του γιού του Γουλιέλμου Β΄, παρουσιάστηκαν νέες δυνατότητες για την εφαρμογή της εξειδικευμένης διπλωματίας του αυτοκράτορα. Ο βασιλιάς πέθανε στις 7 Μαΐου και η εξουσία πέρασε στον δωδεκαετή γιό του Γουλιέλμο Β΄, υπό την κηδεμονία της μητέρας του, Μαργαρίτας της Αραγονίας, και ενός συμβουλίου.³⁸⁷ Αμέσως μετά τον θάνατο του Γουλιέλμου Α΄, ο Μανουήλ Α΄ επιζήτησε τη δημιουργία συμμαχικού μετώπου με το νορμανδικό βασίλειο.

Ο βυζαντινός αυτοκράτορας έστειλε πρεσβεία στη νορμανδική αυλή για να ανανεώσει τη συνθήκη ειρήνης του 1158, ενώ παράλληλα προσέφερε στο νεαρό βασιλιά το χέρι της κόρης του Μαρίας³⁸⁸, δίνοντας έμμεσα την

³⁸⁶ Για το δίκτυο πληροφοριοδοτών που είχε εγκαταστήσει στην ιταλική χερσόνησο βλ. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 91. 5–9 : « Ἀλλ’ οὐδέ τις ἦν τῶν Ἰταλιωτίδων ἢ τῶν ἔτι πορροτέρῳ πόλεων, καθ’ ἣν ὁ βασιλεὺς οὗτος οὐκ εἶχεν ὁμότην οἰκείον καὶ φρονοῦντα οἱ πιστά...ἀκουστὰ ἦν ἐκείνῳ καὶ ἔκπυστα. ». Επίσης βλ. **Κίνναμος**, *Ἐπιτομή*, σελ. 171. 1–2 : «...τῶν ἐπὶ δόξης τινές, οἱ Ρωμαίους εὖνοιαν φθάσαντες ὠμολόγησαν (ἔθος γὰρ ἀεὶ βασιλεῖ Μανουήλ ἦν τῶν τῆδε πολλοὺς ἔταιρίζεσθαι) ». **Annales Cameracenses**, σελ. 539. 43–44 : « *Romani quid Teutonicis postea dolose machinaverint dolo et astucia Graecorum hominum, quos imperator Graecus Romanis in auxilium direxerat, non est silentio intermittendum* ».

³⁸⁷ **Ρομουάλδος**, *Annales*, σελ. 435. **Chalandon**, *Histoire de la domination*, τόμ. 2, σελ. 305–306. **Parker**, « The attempted Byzantine alliance », σελ. 87. **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 406–407.

³⁸⁸ Ο Μανουήλ Α΄ ήταν παντρεμένος για πέντε χρόνια με τη Μαρία της Αντιόχειας, από την οποία δεν απέκτησε παιδί. Η εν λόγω κληρονόμος, Μαρία, ήταν κόρη του από τον πρώτο του γάμο με τη Βέρθα–Ειρήνη, βλ. προγενέστερα κεφάλαια σχετικά με τους

υπόσχεση ότι θα κληρονομούσε μαζί της την αυτοκρατορία³⁸⁹. Αυτό που έκανε την πρόταση πιο εντυπωσιακή ήταν το γεγονός ότι η Μαρία ήταν ήδη αρραβωνιασμένη με τον πρίγκιπα Βελά Γ' της Ουγγαρίας το 1163 ή 1164, ο οποίος είχε επίσης οριστεί ως διάδοχος του αυτοκρατορικού θρόνου³⁹⁰. Τελικά, οι διαπραγματεύσεις δεν απέφεραν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Η βασίλισσα και ο Γουλιέλμος Β' αποφάσισαν την ανανέωση της συνθήκης, όχι όμως και την αποδοχή της γαμήλιας πρότασης, η οποία προσέκρουσε σε διάφορα ζητήματα, άνευ αναφοράς³⁹¹.

Οι περισσότεροι ερευνητές υποστήριξαν την άποψη ότι η προσέγγιση του νορμανδικού βασιλείου το 1166, είχε ως στόχο τον προσεταιρισμό των Νορμανδών ως μέσο πίεσης προς τον πάπα, ώστε να επιτευχθεί η στέψη του βυζαντινού αυτοκράτορα στη Δύση. Πιο συγκεκριμένα, ο Parker θεώρησε ότι η πρόταση προς τους Νορμανδούς αποτελούσε τμήμα ενός ευρύτερου σχεδίου, το οποίο είχε στόχο την παπική στέψη του Μανουήλ Α'³⁹². Ο Μανουήλ Α' επιδίωξε, μέσω αυτής της συμμαχίας, την σύνδεση του νορμανδικού βασιλείου με τη βυζαντινή αυτοκρατορία³⁹³. Επομένως, μέσω των συγγενικών δεσμών, ο αυτοκράτορας θα αποκτούσε τον έλεγχο των εδαφών της Απουλίας και της Καλαβρίας, τα οποία θα

γάμους του Μανουήλ Α', σελ. 71–75 και 79–81. Επίσης βλ. **Chalandon, Jean et Manuel**, τόμ. 2, σελ. 212, υπ. 3.

³⁸⁹ **Ρομουάλδος, Annales**, σελ. 436. 3–6 : « *Emanuel autem imperator Constantinopolitanus, cognita morte Regis Wilhelmi, nuncios suos ad regem Wilhelmum iuniorem in Siciliam misit, mandans quod libenter pacem cum eo innovaret, et filiam suam unicam et heredem sui imperii simul cum imperio illi uxorem traderet* ». **Dölger, Regesten**, αρ. 1470. **Parker**, « The attempted Byzantine alliance », σελ. 88. **Τούντα, Το δυτικό Sacrum Imperium**, σελ. 407.

³⁹⁰ **Chalandon, Jean et Manuel**, τόμ. 2, σελ. 476. **Parker**, « The attempted Byzantine alliance », σελ. 88. **Τούντα, Το δυτικό Sacrum Imperium**, σελ. 407.

³⁹¹ **Ρομουάλδος, Annales**, σελ. 436. 6–8 : « *Rex autem et regina, habito consilio...negocio parentele propter multa capitula, que interveniabant, indiscusso manente* ». **Magdalino, Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'**, σελ. 162.

³⁹² **Parker**, « The attempted Byzantine alliance », σελ. 89. Ομοίως και **Georgi, Friedrich Barbarossa**, σελ. 168, ο οποίος προσέθεσε ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας επιθυμούσε την εξασφάλιση της ουδετερότητας του νορμανδικού βασιλείου σε περίπτωση βυζαντινο-γερμανικού πολέμου για το στέμμα του *Imperator Romanorum*.

³⁹³ **Τούντα, Το δυτικό Sacrum Imperium**, σελ. 407.

παραχωρούνταν ως προίκα για την κόρη του Μαρία³⁹⁴. Η δημιουργία συγγενικών δεσμών με το νορμανδικό βασίλειο εξυπηρετούσε την αμυντική κάλυψη της αυτοκρατορίας στην ιταλική χερσόνησο και την απόκρουση της επερχόμενης γερμανικής εισβολής³⁹⁵.

Οι λόγοι άρνησης των Νορμανδών για τον σχεδιαζόμενο γάμο, οφείλονταν στις άριστες σχέσεις που διατηρούσαν με τον ποντίφικα τη συγκεκριμένη περίοδο³⁹⁶. Μία ενδεχόμενη συμμαχία μεταξύ του Βυζαντίου και των Νορμανδών θα έθιγε τα συμφέροντα του πάπα, καθώς θα έπρεπε να αποδεχθεί *de facto* τη βυζαντινή παρουσία στην ιταλική χερσόνησο. Πιθανότατα ο Αλέξανδρος Γ' ενήργησε κατά της προτεινόμενης συμμαχίας, απορρίπτοντας τον προβλεπόμενο γάμο³⁹⁷. Οι Νορμανδοί από την πλευρά τους δεν ήταν διατεθειμένοι να διαταράξουν τις σχέσεις τους με την παπική Εκκλησία, ενώ παράλληλα επρόκειτο να αντιμετωπίσουν την γερμανική εισβολή. Είχαν την ανάγκη της στήριξης του πάπα Αλέξανδρου Γ' για την αντιμετώπιση του Φρειδερίκου Α'.

³⁹⁴ **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 162.

³⁹⁵ Κατά τον Ρομουάλδο, (*Annales*, σελ. 436. 17–18), ο Φρειδερίκος Α' την περίοδο των διαπραγματεύσεων βρισκόταν ήδη στην ιταλική χερσόνησο συνοδευόμενος από τα στρατεύματά του : « *Hoc autem tempore Fredericus imperator Teutonicorum iterum Italiam intravit, et per partes Marchiae usque Anconam venit et eam obsedit.* ».

³⁹⁶ Από τον Μάιο του 1166 έως και τον Αύγουστο του 1167 πολλαπλές παπικές πρεσβείες εστάλησαν στη Σικελία, βλ. **Ohnsorge**, *Die Legaten Alexanders III.*, σελ. 94–97.

³⁹⁷ **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 409.

3.6 : Η επισφράγιση των σχέσεων Μανουήλ Α΄ και παπικής Εκκλησίας μέσω της συμμαχίας με τον οίκο των Frangipani (1170)

Το καλοκαίρι του 1159 εκδηλώθηκε ρήξη στις σχέσεις Φρειδερίκου Α΄ Βαρβαρόσσα και παπικής Εκκλησίας. Ο πάπας Αδριανός Δ΄, φοβούμενος για την εδαφική ακεραιότητα του παπικού κράτους, απαίτησε από τον γερμανό ηγεμόνα ανάλογες υποσχέσεις, οι οποίες όμως συνάντησαν τη σθεναρή αντίσταση του τελευταίου. Ο ποντίφικας απεβίωσε την 1^η Σεπτεμβρίου του 1159, αφήνοντας τον παπικό θώκο κενό. Με τον θάνατό του ξεκίνησε στη δυτική Εκκλησία μία δύσκολη περίοδος μέχρι το 1177, η οποία χαρακτηρίστηκε ως δυτικό σχίσμα. Η μερίδα των καρδινάλιων που προσέκειντο στον Φρειδερίκο Α΄, επέλεξε ως πάπα τον καρδινάλιο Οκταβιανό με το όνομα Βίκτωρ Δ΄, ο οποίος είχε την στήριξη τόσο του γερμανού ηγεμόνα, όσο και των πολιτών της Ρώμης.

Η αντιγερμανική παράταξη εξέλεξε τον καγκελλάριο της Αγίας Έδρας, καρδινάλιο Ρολάνδο Μπαντινέλλι, που έλαβε το όνομα Αλέξανδρος Γ΄ και υποστηρίχθηκε από τις βόρειες ιταλικές πόλεις, το γαλλικό και αγγλικό βασίλειο και τον βυζαντινό αυτοκράτορα³⁹⁸. Ο Φρειδερίκος Α΄ συγκάλεσε το Φεβρουάριο του 1160 σύνοδο στην Παβία για να δώσει λύση στο σχίσμα. Ο Αλέξανδρος Γ΄ αρνήθηκε να παραστεί και η σύνοδος τον αφόρισε. Εκείνος με τη σειρά του αφόρισε τον Βίκτωρα Δ΄ και τους υποστηρικτές του, συμπεριλαμβανομένου και του Φρειδερίκου Α΄³⁹⁹.

³⁹⁸ **Robinson**, *The Papacy*, σελ. 476. **Makk**, *Comneni and the Árpáds*, σελ. 72–73.

³⁹⁹ Για τα γεγονότα που παρατέθηκαν και το ζήτημα του δυτικού σχίσματος βλ. **Liber Pontificalis**, τόμ. 2, σελ. 403. Επίσης βλ. **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 292–292. **Robinson**, *The Papacy*, σελ. 478, 489. **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 122–123.

Μετά την ρήξη με τον γερμανό ηγεμόνα, ο πάπας Αλέξανδρος Γ΄, προς αναζήτηση συμμάχων, προσέγγισε τον Μανουήλ Α΄, στον οποίο, όπως έχει ειπωθεί, υποσχέθηκε το στέμμα της δυτικής αυτοκρατορίας⁴⁰⁰. Οι παπικές υποσχέσεις αφορούσαν πιθανότατα την άσκηση βυζαντινής εξουσίας και στον δυτικό κόσμο. Ο ποντίφικας εξέθρεψε τις φιλοδοξίες του βυζαντινού αυτοκράτορα, ανοίγοντας τον δρόμο για την πραγματοποίηση των οικουμενικών οραμάτων του⁴⁰¹.

Η αποτυχία του σχεδίου του Μανουήλ Α΄ για μία πολιτική ένωση του νορμανδικού βασιλείου και της βυζαντινής αυτοκρατορίας συνέβαλε αποφασιστικά στην λήψη δραστικών μέτρων. Η προετοιμαζόμενη εκστρατεία του Φρειδερίκου Α΄ κατά της ιταλικής χερσονήσου, προσέφερε στο βυζαντινό αυτοκράτορα την ευκαιρία να εμφανιστεί ως σωτήρας της Ιταλίας⁴⁰². Το 1167 ο βυζαντινός απεσταλμένος Ιορδάνης της Καπούης, υποσχέθηκε στον πάπα ότι ο αυτοκράτορας είχε την πρόθεση να αποκαταστήσει όχι μόνο τη Ρώμη αλλά και ολόκληρη την Ιταλία στην υπηρεσία της παπικής Εκκλησίας, με προϋπόθεση την απόδοση του δυτικού στέμματος⁴⁰³. Η συγκεκριμένη πρόταση υποδήλωνε την εκχώρηση αυτοκρατορικών δικαιωμάτων στον πάπα, ως δέλεαρ συμφωνίας⁴⁰⁴.

Ο Αλέξανδρος Γ΄ δεν έδωσε οριστική απάντηση στο αίτημα του αυτοκράτορα για το στέμμα, καθώς επρόκειτο για ένα πολύπλοκο ζήτημα που απαιτούσε πολλαπλές συνεδριάσεις με τους καρδινάλιους. Για τη διατήρηση όμως των επαφών, ανταπέστειλε στην Κωνσταντινούπολη τον

⁴⁰⁰ Σχετικά με το απόσπασμα που αποκάλυψε την πρόταση του πάπα προς τον Μανουήλ Α΄ βλ. **Güterbock**, « Le lettere del notaio », σελ. 57.

⁴⁰¹ **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 394. **Lilie**, « Das Zweikaiserproblem und sein Einfluss », σελ. 239–240.

⁴⁰² Ο.π., σελ. 412.

⁴⁰³ **Liber Pontificalis**, τόμ. 2, σελ. 415. 1–14 : « *Per idem quoque tempus Hemmanuel, magnus et excelsus Constantinopolis imperator...misit ad urbem Romam Iordanem imperii sui sebaston...quo non solum Romam se totam Ytaliam ad Ecclesie servitium et restituendam sibi coronam habere absque dubio poterit* ».

⁴⁰⁴ **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 161.

επίσκοπο της Όστια, Hubaldus και τον καρδινάλιο Ιωάννη. Η πρεσβεία είχε στόχο τη διατήρηση του διαλόγου ανάμεσα στην Αγία Έδρα και τη βυζαντινή αυτοκρατορία, αλλά και την καθυστέρηση της απάντησης του ποντίφικα σχετικά με τη στέψη⁴⁰⁵.

Στα πλαίσια των φιλικών σχέσεων μεταξύ παποσύνης και βυζαντινής αυτοκρατορίας, ο Μανουήλ Α΄ έστειλε τον Μάϊο του 1170, την ανιψιά του Ευδοκία⁴⁰⁶, στον πάπα Αλέξανδρο Γ΄, προκειμένου να τελεστεί ο γάμος της με τον Oddo Frangipani. Ο Oddo ανήκε σε μία από τις πιο ισχυρές οικογένειες της Ρώμης και ήταν πιστός υποστηρικτής των Γουέλφων, οπαδών της παπικής πολιτικής κατά των Γιβελίνων⁴⁰⁷. Σύμφωνα με τα *Annales Ceccanenses* το 1170 ο αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης έστειλε την ανιψιά του, με τη συνοδεία βυζαντινών επισκόπων, κομήτων, στρατιωτών και πολλών χρημάτων στον πάπα Αλέξανδρο Γ΄, για να την παντρεύσει με τον Oddo Frangipani. Ο γάμος τελέστηκε στο Veroli, ενώ στη συνέχεια ο Oddo επέστρεψε στην πόλη της Ρώμης⁴⁰⁸. Την Ευδοκία συνόδευσαν στην Ιταλία ο Κοντοστέφανος, ο Κασταμονίτης, ο Doxapatrī και ο αυτοκρατορικός διερμηνέας Gibertus⁴⁰⁹.

⁴⁰⁵ *Liber Pontificalis*, τόμ. 2, σελ. 415. 14–17 : « *Quod verbum licet nimis difficile videretur...imperatoris presentiam destinaret.* ».

⁴⁰⁶ Η ταυτότητα της Ευδοκίας είναι δύσκολο να προσδιοριστεί λόγω έλλειψης στοιχείων, βλ. **Βαζζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Β΄, σελ. 352, υπ. 16.

⁴⁰⁷ Ο.π., σελ. 352, υπ. 16. Στην Ιταλία Γιβελίνοι ονομάζονταν οι οπαδοί του γερμανού ηγεμόνα και γενικότερα οι μικροί άρχοντες και οι κάτοικοι της χερσονήσου των Απεννίνων, που ήταν αντίθετοι των παπών και αφοσιωμένοι στους γερμανούς μονάρχες. Αντιθέτως, Γουέλφοι ονομάζονταν οι οπαδοί του πάπα και αντίπαλοι των γερμανών ηγεμόνων και γενικότερα όσοι αγωνίζονταν ενάντια στη γερμανική επεκτατική πολιτική στην ιταλική χερσόνησο, βλ. **Καραγεώργος**, *Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, σελ. 330–331.

⁴⁰⁸ *Annales Ceccanenses*, σελ. 286. 20–23 : « *Hoc autem anno misit Constantinopolitanus nepotem suam cum episcopis Graecis et cum comitibus et cum multis militibus et cum magna pecunia ad Alexandrum papam, ut dare eam in coniugio Odoni Frangipani de Roma. Qui apud Verulas eam coniugavit, et tunc ipse Oddo cum ea reversus est Romam.* ».

⁴⁰⁹ **Oberti**, *Annales Ianuenses*, σελ. 86. 19–23 : « *Interea legati imperatoris Constantinopolim nomine Contostephanus...ad quam delegati ab imperatore Constantinopolim fuerant...*». **Dölger**, *Regesten*,

Ο γάμος πραγματοποιήθηκε σε μία περίοδο, κατά την οποία ο Μανουήλ Α΄ ήταν στενός σύμμαχος του πάπα Αλέξανδρου Γ΄ και εναντίον της επεκτατικής πολιτικής του Φρειδερίκου Α΄ στην Ιταλία. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας δεν παρέλειψε να εφαρμόσει και σε αυτή την περίπτωση την τακτική των διπλωματικών γάμων. Με βάση τα γεγονότα της περιόδου, ο γάμος της Ευδοκίας με έναν από τους πιο θερμούς υποστηρικτές της Αγίας Έδρας αποτελούσε έκφραση της φιλίας του με τον Αλέξανδρο Γ΄ και επισφράγιση της κοινής επιθυμίας για αντίσταση στην γερμανική επεκτατική πολιτική⁴¹⁰. Η δημιουργία συγγενικών δεσμών ανάμεσα στον Μανουήλ Α΄ και τον οίκο των Frangipani παρείχε στον βυζαντινό αυτοκράτορα μία μόνιμη παράταξη ενάντια στον γερμανό ηγεμόνα. Η μεταξύ τους σχέση επιβεβαιώθηκε από τις ενέργειες της Aldruda, κόμισσας του Bertinoro, η οποία προερχόταν από τον οίκο των Frangipani και συμμετείχε στην υπεράσπιση της Αγκώνας από την γερμανική πολιορκία του 1173⁴¹¹.

Η αναφορά του γάμου του Oddo με την Ευδοκία απουσίαζε από τις βυζαντινές πηγές, καθώς επρόκειτο για έναν γάμο περιορισμένης εμβέλειας, που δεν επέφερε θεαματικές συνέπειες στην εξωτερική πολιτική της εποχής.

αφ. 1496. **Chalandon**, *Histoire de la domination*, τόμ. 2, σελ. 370. **Brand**, *Byzantium confronts the West*, σελ. 20. **Lilie**, *Handel und Politik*, σελ. 524, υπ. 360.

⁴¹⁰ **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 343.

⁴¹¹ **Κίνναμος**, *Επιτομή*, σελ. 288. 17–22. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 202. 33–45. **Ciggaar**, *Western Travellers*, σελ. 275. **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 344.

3.7 : Η δεύτερη αποτυχημένη απόπειρα προσέγγισης του Νορμανδικού βασιλείου (1171/1172)

Μεταξύ του Αυγούστου 1171 και των αρχών του 1172 ο Μανουήλ Α΄ προσέφερε στον Γουλιέλμο Β΄ της Σικελίας, την κόρη του Μαρία ως σύζυγο⁴¹². Κατά τη διήγηση του Χωνιάτη, ο βυζαντινός αυτοκράτορας αναζητούσε με μεγάλη επιμέλεια τον μελλοντικό σύζυγο της κόρης του. Μετά από προσεκτική εξέταση όλων των υποψηφίων, θεώρησε ως καταλληλότερο τον Γουλιέλμο Β΄, με τον οποίο και άρχισε συνομιλίες⁴¹³. Σύμφωνα με την αφήγηση του ιστορικού, ο αυτοκράτορας παρέβλεψε γόνους αριστοκρατικών οίκων του Βυζαντίου, αποβλέποντας σε υποψήφιους, οι οποίοι επρόκειτο να διαδεχτούν τους πατέρες τους στην εξουσία⁴¹⁴.

Το σχέδιο γάμου του Μανουήλ Α΄ αναφέρθηκε και από μία δυτική πηγή, η οποία έκανε λόγο για ανταλλαγή πρεσβειών ανάμεσα στις δύο πλευρές, αλλά και για συνάντηση του αυτοκράτορα με τους απεσταλμένους του σικελού βασιλιά⁴¹⁵. Επιπλέον, ο δυτικός συγγραφέας αναφέρθηκε στη λήψη όρκων τόσο του Μανουήλ Α΄ όσο και του Γουλιέλμου Β΄, για την ευόδωση του εν λόγω γάμου⁴¹⁶. Μετά τη απόδοση των σχετικών ένορκων

⁴¹² **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1504.

⁴¹³ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 170. 22–27 : « Ὁ δὲ βασιλεὺς αὐθις ἀνηρεῦνα ἐπιμελῶς τὸν τῆ ἐκείνου θυγατρὶ συζευξόμενον...πρὸς τὸν κρατοῦντα Σικελίας Γουλιέλμον...». **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1504. **Chalandon**, *Histoire de la domination*, τόμ. 2, σελ. 372 κ.ε. **Βαρζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Β΄, σελ. 445 κ.ε.

⁴¹⁴ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 170. 23–26 : «...καὶ Ῥωμαίων ἀθερίζων ὅσοι πρὸς γάμον ἐπίδοξοι ἐφιλοκρίνει τοὺς δυνάστας ἐθνῶν, ὅποσοι μὴ ζυγίται, καὶ τοὺς ὅσοι παίδων γονεῖς τὴν πατρῶαν διαδεξιόμενων μετὰ πότμον τῶν γειναμένων τούτους ἀρχήν. ».

⁴¹⁵ **Ρομουάλδος**, *Annales*, σελ. 439. 19–22 : « Eo tempore cum Emmanuel imperator Constantinopolitanus frequentibus nuntiis delegatis filiam suam Zura Mariam Wilhelmo regi Sicilie in uxorem trader promississet...presentibus legatis eiusdem regis. ».

⁴¹⁶ Ὁ.π., σελ. 439. 22–23 : «...in anima sua iurare fecit, et iuramentum suum magnatum suorum iureiurando firmari...». **Chalandon**, *Histoire de la domination*, τόμ. Β΄, σελ. 371.

διαβεβαιώσεων, ο Γουλιέλμος Β΄ κατευθύνθηκε στον Τάραντα για να υποδεχτεί την άφιξη της μέλλουσας συζύγου του. Η αναμονή όμως της βυζαντινής πριγκίπισσας ήταν άσκοπη, αφού ο αυτοκράτορας δεν προχώρησε στην υλοποίηση του γάμου⁴¹⁷. Ο Χωνιάτης από την πλευρά του, χωρίς να παραθέτει λεπτομέρειες σχετικά με την ακύρωση του γάμου, τόνισε ότι ο Μανουήλ Α΄ ήταν πάντα διστακτικός απέναντι στους Νορμανδούς και απέρριψε ως ασύμφορη τη γαμήλια συμμαχία με τον νορμανδό βασιλιά⁴¹⁸.

Οι σύγχρονοι ερευνητές εξέφρασαν πολλές απόψεις σχετικά με την ακύρωση του γάμου Μαρίας και Γουλιέλμου Β΄⁴¹⁹. Αξίζει να σημειωθεί ότι τη δεδομένη περίοδο ο αυτοκράτορας αντιμετώπιζε δυσκολίες στη συνεργασία του με τη ναυτική δύναμη της Βενετίας. Αρχής γενομένης από το έτος 1167, όταν η προσάρτηση της Δαλματίας και της Κροατίας προκάλεσε την ανησυχία των Βενετών για τον έλεγχο της Αδριατικής⁴²⁰. Η ένταση ανάμεσα στη βυζαντινή αυτοκρατορία και τη Βενετία οξύνθηκε μετά και την βενετική επίθεση στη γενοβέζικη συνοικία της Κωνσταντινούπολης το 1170. Οι Βενετοί αρνήθηκαν την καταβολή σχετικών αποζημιώσεων που απαίτησε ο Μανουήλ Α΄ και απείλησαν την αυτοκρατορία με αντίποινα⁴²¹.

⁴¹⁷ Ρομουάλδος, *Annales*, σελ. 439. 25–30. Σχετικά με την αναμονή του Γουλιέλμου Β΄ βλ. **Chalandon**, *Histoire de la domination*, τόμ. Β΄, σελ. 371 κ.ε.

⁴¹⁸ Χωνιάτης, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 170. 29–33 : « ἀμφιτάλαντον δὲ τῆ ἐπὶ τούτοις καὶ τὰ πρῶτα ἔχων ῥοπήν...κρίνας ἀσύφορα τὰ μετὰ τοῦ ῥηγὸς Σικελίας μνηστεύματα. ». **Βαζζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Β΄, σελ. 446.

⁴¹⁹ Κατά τον Magdalino, (*Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 167), ο γάμος δεν υλοποιήθηκε εξαιτίας της παρέμβασης του Φρειδερικού Α΄, ο οποίος πρότεινε στον Μανουήλ Α΄ την παραχώρηση ιταλικών εδαφών, προκειμένου ο τελευταίος να μην συμμαχήσει με τους Νορμανδούς. Την ίδια άποψη εξέφρασε και ο Ohnsorge, (*Das Zweikaiserproblem*), σελ. 111–112.

⁴²⁰ **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 132–133 σχετικά με την βυζαντινή κατάκτηση της Δαλματίας. **Chalandon**, *Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 488–490. **Lilie**, *Handel und Politik*, σελ. 468–474.

⁴²¹ Σχετικά με την επίθεση των Βενετών στη γενοβέζικη συνοικία θα γίνει λόγος σε επόμενο κεφάλαιο, σελ. 116–121. **Κίνναμος**, *Ἐπιτομή*, σελ. 282. *Historia ducum*

Πιθανότατα, ο αυτοκράτορας, υπό τον φόβο βενετικών επιθέσεων στα εδάφη της αυτοκρατορίας, προσέγγισε τη σικελική αυλή, με τη προσφορά γαμήλιας συμμαχίας, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ουδετερότητα των Νορμανδών. Η συμμαχία με τον Γουλιέλμο Β' ελαχιστοποίησε τη πιθανότητα μίας βενετο-νορμανδικής επίθεσης στα εδάφη της αυτοκρατορίας. Επιπλέον, μέσω του σχεδιαζόμενου γάμου επιτεύχθηκε προσωρινά και η προώθηση της βυζαντινής πολιτικής στη νότια Ιταλία⁴²².

Όταν οι σχέσεις με την Βενετία εξομαλύνθηκαν στις αρχές του 1172 και ο βενετικός στόλος αποδεκατίστηκε από λιμούς, ο Μανουήλ Α' αποφάσισε τη διάλυση του σχεδιαζόμενου συνοικεσίου⁴²³. Από τη στιγμή που ο άμεσος κίνδυνος των βενετικών επιθέσεων εξαλείφθηκε, ο αυτοκράτορας διέκοψε τις διαπραγματεύσεις με τον Γουλιέλμο Β' και ακύρωσε τη γαμήλια συμμαχία⁴²⁴.

Κεφάλαιο 3 : Οι γαμήλιες συμμαχίες του Μανουήλ Α' Κομνηνού

veneticorum, σελ. 78. **Andrea Dandolo**, *Chronica Venetum*, σελ. 249–250. **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 133.

⁴²² **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium*, σελ. 452.

⁴²³ Σχετικά με την επιδημία που χτύπησε το βενετικό στόλο βλ. **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 136.

⁴²⁴ **Georgi**, *Friedrich Barbarossa*, σελ. 208–209, 215, 218, 244. **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 407–408.

3.8 : Η δημιουργία στενότερου δεσμού με το πριγκιπάτο της Αντιόχειας: Ο γάμος του Βοημούνδου Γ΄ με την πριγκίπισσα Θεοδώρα (1175)

Τα σταυροφορικά κράτη της Ανατολής αποτελούσαν μόνιμο στόχο παρέμβασης του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού. Ιδιαίτερα το πριγκιπάτο της Αντιόχειας είχε αναπτύξει πολιτικούς και συγγενικούς δεσμούς με την αυτοκρατορική αυλή. Αρχικά, επιδιώχθηκε η επιβολή της βυζαντινής επικυριαρχίας με την υποταγή του Ρεϋνάλδου της Chatillon και στη συνέχεια η αγκίστρωση του πριγκιπάτου στον οίκο του Μανουήλ Α΄, μέσω του γάμου του με την Μαρία της Αντιόχειας. Ωστόσο, η επιδίωξη περαιτέρω δεσμών με το πριγκιπάτο υπήρξε μόνιμη μέριμνα του βυζαντινού αυτοκράτορα.

Ο ιστορικός Γουλιέλμος της Τύρου ανέφερε, με αφορμή τη διάλυσή του, τον γάμο που πραγματοποιήθηκε μετά το 1175⁴²⁵, ανάμεσα στη Θεοδώρα, κόρη του ανιψιού του Μανουήλ Α΄, του πρωτοσεβαστού Ιωάννη Κομνηνού, και τον Βοημούνδο Γ΄ της Αντιόχειας⁴²⁶. Ο γάμος έλαβε χώρα σε μία περίοδο κατά την οποία ο Μανουήλ Α΄ επιδίωκε την ενίσχυση της

⁴²⁵ **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 460, υπ. 301, όπου τονίζεται ότι ο γάμος έλαβε χώρα μετά το 1175, καθώς τότε ο Βοημούνδος Γ΄ ήταν παντρεμένος με άλλη σύζυγο. Βλ. επίσης **ODB**, τόμ. 1, σελ. 117, όπου τοποθετείται το 1178 περίπου.

⁴²⁶ Βοημούνδος Γ΄ πρίγκιπας της Αντιόχειας (1163–1201), βλ. **HDC**, σελ. 26 στο λήμμα « Antioch, Principality ». **Runciman**, *Ιστορία των Σταυροφοριών*, σελ. 364. Επίσης βλ. **Brand**, *Byzantium confronts the West*, σελ. 22, όπου λανθασμένα αναφέρεται ο Ιωάννης ως πρωτοβεστιάριος. **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 205. **Lilie**, *Handel und Politik*, σελ. 513, υπ. 330. **Hamilton**, « Manuel and Baldwin IV », σελ. 363–364. Η Θεοδώρα ήταν αδερφή της Μαρίας και σύζυγος του βασιλιά της Ιερουσαλήμ Αμάλριχου Α΄, βλ. **Βαζζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Α΄, σελ. 144–145. Σχετικά με το απόσπασμα που αναφέρεται στο γάμο βλ. **Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 1069 : « Per idem quoque tempus dominus Boamundus, Antiochiae princeps, relicta domina Theodora uxore sua, domini imperatoris nepte... ». **Babcock**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 452–453.

βυζαντινής επιρροής στα σταυροφορικά κράτη και ειδικότερα στην Αντιόχεια⁴²⁷.

Το πριγκιπάτο της Αντιόχειας, του οποίου ο ηγεμόνας είχε δώσει όρκο υποτέλειας το 1165, αποτελούσε πάντα για την βυζαντινή αυτοκρατορία έναν χώρο προώθησης συμφερόντων⁴²⁸. Στην προκειμένη περίπτωση ο Μανουήλ Α' επέλεξε τη πάγια μέθοδο των γαμήλιων συμμαχιών, η οποία του είχε αποφέρει τόσους συμμάχους στο παρελθόν. Ο εν λόγω γάμος δεν είχε μεγάλη διάρκεια, αφού μόλις ο Βοημούνδος Γ' πληροφορήθηκε το θάνατο του Μανουήλ Α', χώρισε τη γυναίκα του και παντρεύτηκε τη Σιβύλλα⁴²⁹. Το εν λόγω γεγονός αποτελούσε έμμεση απόδειξη ότι ο γάμος υπήρξε πρωτοβουλία του Μανουήλ Α' και επιβλήθηκε χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του Βοημούνδου Γ'.

⁴²⁷ **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 205. **Hamilton**, « Manuel and Baldwin IV », σελ. 363, 365–366. **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 415.

⁴²⁹ **Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 1069 : «...quondam Sibyllam, maleficiis utentem...». **Brand**, *Byzantium confronts the West*, σελ. 22. **Lilie**, *Byzanz und Kreuzfahrerstaaten*, σελ. 373. **Hamilton**, « Manuel and Baldwin IV », σελ. 373.

3.9 : Οι γαμήλιες συμμαχίες των ετών 1178–1179

Σύμφωνα με το Χρονικό της Πίζας, το καλοκαίρι του 1178 στάλθηκε μια πρεσβεία του Μανουήλ Α΄ στη νότια Γαλλία, η οποία μετέφερε πιθανότατα την Ευδοκία, κόρη του ανιψιού του αυτοκράτορα, σεβαστοκράτορα Αλεξίου ή Ιωάννη Κομνηνού⁴³⁰. Η βυζαντινή πριγκίπισσα επρόκειτο να παντρευτεί τον αδελφό του βασιλιά της Αραγωνίας⁴³¹, Αλφόνσο Β΄⁴³². Ωστόσο, το συνοικέσιο δεν πραγματοποιήθηκε, εξαιτίας των ενδοιασμών του Αλφόνσο Β΄ για την αντίδραση του γερμανού ηγεμόνα Φρειδερίκου Α΄⁴³³.

Τελικά, η Ευδοκία παντρεύτηκε τον Γουλιέλμο Η΄, κόμη του Μοντπελιέ στα τέλη του 1178 ή στις αρχές του 1179⁴³⁴. Ο σύζυγος της βυζαντινής πριγκίπισσας ήταν ένας ασήμαντος ηγεμόνας, ήσσονος σημασίας. Ενδεικτικό της αξίας του συγκεκριμένου γάμου είναι η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς του από τις βυζαντινές πηγές. Το Μοντπελιέ ήταν μία μικρή δύναμη, ενώ ο Γουλιέλμος Η΄, απασχολημένος με τις

⁴³⁰ *Annales pisani*, σελ. 68. 40–42. Ο Georgi, (*Firedrich Barbarossa*, σελ. 322), ανέφερε ότι η βυζαντινή πρεσβεία έφτασε στη Μασσαλία την άνοιξη του 1178. Ο Brand, (*Byzantium confronts the West*, σελ. 21) τοποθετεί την άφιξη της πρεσβείας το 1179. Σχετικά με την καταγωγή της Ευδοκίας βλ. **Βαρζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Α΄, σελ. 398 και τόμ. Β΄, σελ. 346.

⁴³¹ Σχετικά με το βασίλειο της Αραγωνίας στην Ιβηρική χερσόνησο βλ. *HDC*, σελ. 30.

⁴³² Βλ. **Hecht**, « Geschichte zur Kaiserin Eudoxia », σελ. 164. **Βαρζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Β΄, σελ. 349 και 356.

⁴³³ *Annales pisani*, σελ. 68. 42–44. Σχετικά με την καταγωγή του υποψήφιου συζύγου αξίζει να αναφερθεί ότι εξουσιάζε την κομητεία της Προβηγκίας και αποτελούσε αντίπαλο του Φρειδερίκου Α΄ Βαρβαρόσσο, βλ. **Hecht**, « Geschichte zur Kaiserin Eudoxia », σελ. 164 κ.ε. **Βαρζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Β΄, σελ. 349.

⁴³⁴ *Annales pisani*, σελ. 68. 45–69. 5. **Ciggaar**, *Western Travellers*, σελ. 165–166. **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 356–357.

υποθέσεις της κομητείας του, δεν προσέφερε ουσιαστικά τις υπηρεσίες του στον βυζαντινό αυτοκράτορα⁴³⁵.

Η ίδια δυτική πηγή, έναν χρόνο αργότερα, ανέφερε το δεύτερο γάμο της Ευδοκίας, ανιψιάς του Μανουήλ Α', η οποία είχε παντρευτεί το 1170 τον Oddo Frangipani⁴³⁶. Η ανιψιά του αυτοκράτορα παντρεύτηκε το 1179 σε δεύτερο γάμο τον Guelfo di Paganello. Η συγκεκριμένη οικογένεια ήταν μία από τις ισχυρότερες στην περιοχή της Τοσκάνης, διατηρώντας στενές σχέσεις με τον πάπα Αλέξανδρο Γ'⁴³⁷. Σύμφωνα με το ιταλικό χρονικό, η Ευδοκία έμεινε χήρα το 1178 και ο ποντίφικας κανόνισε το γάμο με τον Guelfo, τον γιό του Ermanno di Paganello. Τη συγκατάθεσή τους για το γάμο έδωσαν ο Μανουήλ Α' και πολλοί εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι της Αγίας Έδρας⁴³⁸.

Ο δεύτερος γάμος της Ευδοκίας έγινε στα πλαίσια της αντιγερμανικής πολιτικής του Μανουήλ Α', με στόχο τη δημιουργία ενός φιλοβυζαντινού μετώπου, το οποίο θα αντιστεκόταν στις εδαφικές αξιώσεις του Φρειδερίκου Α'⁴³⁹. Η προοπτική συμμαχίας μεταξύ του γερμανού ηγεμόνα και του Μανουήλ Α' είχε αποδειχθεί απατηλή. Το 1173, ο Χριστιανός του Mainz επιτέθηκε στην πόλη της Αγκώνας, δίνοντας το μήνυμα ότι ο Φρειδερίκος Α' δεν ήταν διατεθειμένος να ανεχθεί μία βυζαντινή συνύπαρξη στην περιοχή της Ιταλίας. Η συγκεκριμένη πολιορκία αποτέλεσε σημείο σταθμό στην διακοπή των σχέσεων μεταξύ των δύο δυνάμεων.⁴⁴⁰ Ο βυζαντινός αυτοκράτορας σε κάθε εχθρό του γερμανού

⁴³⁵ **Brand**, *Byzantium confronts the West*, σελ. 21. **Βαρζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Β', σελ. 354. **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 359.

⁴³⁶ Σχετικά με το γάμο της Ευδοκίας με τον Oddo Frangipani βλ. προγενέστερο κεφάλαιο σελ. 92–95.

⁴³⁷ *Annales pisani*, σελ. 68. 26–31.

⁴³⁸ Ό.π., σελ. 68. 20–26. **Brand**, *Byzantium confronts the West*, σελ. 20.

⁴³⁹ **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 362.

⁴⁴⁰ Σχετικά με την πολιορκία της Αγκώνας το 1172, βλ. προγενέστερο κεφάλαιο, σελ. 39–45. Επίσης, βλ. **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 169–170.

ηγεμόνα έβλεπε και έναν σύμμαχο, καταφέροντας έτσι να σχηματίσει ένα αμυντικό ανάχωμα που εκτεινόταν από τη νότια Γαλλία έως και την νότια Ιταλία.

3.10 : Η γαμήλια συμμαχία με τον οίκο των Μοντφερά (1180)

Οι διπλωματικές ενέργειες του Μανουήλ Α΄ συνεχίστηκαν με αμείωτο ρυθμό ακόμη και τα τελευταία έτη της βασιλείας του. Το ασίγαστο όραμα των οικουμενικών επιδιώξεων κινητοποιούσε τα πολιτικά αντανακλαστικά του φιλόδοξου βυζαντινού αυτοκράτορα. Οι περισσότερες διπλωματικές κινήσεις βασιζόνταν στην δημιουργία ενός δικτύου επιρροών, των οποίων η πίστη εκφραζόταν μέσω της αντίθεσής τους στον γερμανό ηγεμόνα, Φρειδερίκο Α΄.

Ο αυτοκράτορας επιθυμούσε τη συσπείρωση πρώην υποστηρικτών του Φρειδερίκου Α΄, οι οποίοι ήταν απογοητευμένοι με την επεκτατική πολιτική του τελευταίου. Η σπουδαία οικογένεια του μαρκήσιου του Μοντφερά, Γουλιέλμου Ε΄, συγκέντρωνε αυτά τα χαρακτηριστικά, αφού διέθετε ισχυρές δυνάμεις στην περιοχή της βορειοδυτικής Ιταλίας⁴⁴¹. Μετά από διαπραγματεύσεις, ο Μανουήλ Α΄ προσέφερε στον μικρότερο γιό του Γουλιέλμου Ε΄, τον Ρενιέ, την κόρη του Μαρία⁴⁴². Ο γάμος έγινε το Φεβρουάριο του 1180⁴⁴³ στην Κωνσταντινούπολη, αφού ο υποψήφιος γαμπρός έφτασε στη βυζαντινή πρωτεύουσα περίπου τον Σεπτέμβρη του 1179⁴⁴⁴. Ο ιστορικός Χωνιάτης σημείωσε ότι ο Μανουήλ Α΄ συμπεριέλαβε

⁴⁴¹ **Brand**, *Byzantium confronts the West*, σελ. 18.

⁴⁴² **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 171. 36–40 : « συνεννάζεται δ' οὖν ὁμῶς μετὰ πολλὴν τοῦ βασιλέως προμήθειαν ὕστερον ἐνὶ τῶν τοῦ μαρκεσίου Μόντης Φεράντης υἱῶν...καὶ ἀνδρική τυγχάνουσα τὴν ἰσχύν ».

⁴⁴³ **Chalandon**, *Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 599. **Brand**, *Byzantium confronts the West*, σελ. 19. **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοὶ γάμοι*, σελ. 363.

⁴⁴⁴ *Ο.π.*, σελ. 600. **Brand**, *Byzantium confronts the West*, σελ. 19. **Hamilton**, « Manuel and Baldwin IV », σελ. 370. **ODB**, τόμ. 3, σελ. 1784.

τον κόμη του Μοντφερά στους στενούς συνεργάτες του, προκαλώντας με αυτό το τρόπο την οργή του Φρειδερίκου Α'⁴⁴⁵.

Ο Ρενιέ, κατά την άφιξή του στην Κωνσταντινούπολη, έλαβε το όνομα Ιωάννης, προς τιμήν του πατέρα του Μανουήλ Α', καθώς και τον τίτλο του *καίσαρα*⁴⁴⁶. Επιπλέον, απέκτησε δικαιώματα στη πόλη της Θεσσαλονίκης, από την οποία πιθανότατα καρπωνόταν τις προσόδους της⁴⁴⁷. Σε αντάλλαγμα, ο Ρενιέ–Ιωάννης και ο οίκος του αντιστάθηκε σθεναρά στον Φρειδερίκο Α'. Το 1179 οι πόλεις της Τοσκάνης τάχθηκαν με τον Κονράδο, τον μεγαλύτερο επιζώντα αδερφό του Ρενιέ, και συγκρότησαν στρατιωτικό σώμα εναντίον του Χριστιανού του Mainz, καγκελλάριου του γερμανού ηγεμόνα. Στα τέλη του 1179, ο Χριστιανός πιάστηκε αιχμάλωτος και κρατήθηκε όμηρος για δεκατρείς μήνες σε διάφορα φρούρια των Μοντφερά⁴⁴⁸. Η σύλληψη του Χριστιανού του Mainz δεν είχε πολιτικές συνέπειες, ωστόσο αποτέλεσε την τελευταία βυζαντινή παρέμβαση στη βόρεια Ιταλία⁴⁴⁹.

Ο σύζυγος της πορφυρογέννητης Μαρίας, της οποία το χέρι είχε προσφερθεί σε πολλούς βασιλικούς οίκους, εκπλήρωσε τις υποχρεώσεις του απέναντι στον βυζαντινό αυτοκράτορα. Ο οίκος των Μοντφερά κατόρθωσε να δημιουργήσει σοβαρά πλήγματα στο στρατό του

⁴⁴⁵ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 200. 83–87 : « Ἐπὶ τούτοις γε μὴν τὸν Μόντης Φεράντης μαρκέσιον...εἰς φίλον Ῥωμαίοις ἐγγράψας τοῦτο μὲν δωρήμασιν ἀνδροῖς...ἔτι μᾶλλον ἠκύρου τὰ διαβούλια τοῦ ἀρχηγούντος Ἀλαμανῶν ».

⁴⁴⁶ **Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 1067 : «...et de nomine patris sui Joannem appellatum, Caesarem constituit. ». **Chalandon**, *Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 599. **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 179.

⁴⁴⁷ Βλ. **Σικάρδος**, *Cronica*, σελ. 173. 11 : «...qui promissam imperialem filiam partier cum Salonichensi corona suscepit. ». Ωστόσο, ο Γουλιέλμος Τύρου και ο Χωνιάτης δεν κάνουν τέτοιου είδους αναφορά. Σχετικά με την έρευνα περί απόδοσης της Θεσσαλονίκης στον Ρενιέ βλ. **Brand**, *Byzantium confronts the West*, σελ. 19. **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 364. **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 179.

⁴⁴⁸ Σχετικά με την πλήρη εξιστόρηση των γεγονότων βλ. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 200–201. **Annales Pisani**, σελ. 70. **Chalandon**, *Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 599–600. **Brand**, *Byzantium confronts the West*, σελ. 20.

⁴⁴⁹ **Brand**, *Byzantium confronts the West*, σελ. 20.

Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα, με αποκορύφωμα την σύλληψη του καγκελλάριού του. Επίσης, η σχέση του αδελφού του Ρενιέ, Γουλιέλμου Μακρόξιφου, με το βασίλειο της Ιερουσαλήμ, λειτουργούσε επικουρικά στην παρεμβατική πολιτική του Μανουήλ Α' προς τα σταυροφορικά κράτη της Ανατολής⁴⁵⁰.

⁴⁵⁰ Για την σχέση των Μοντφερά με το βασίλειο της Ιερουσαλήμ βλ. **Hamilton**, « Manuel and Baldwin IV », σελ. 362, 370. **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 180–181.

3.11 : Η τελευταία γαμήλια συμμαχία του Μανουήλ Α΄ με τον βασιλικό οίκο της Γαλλίας (1180)

Οι αυτοκρατορικοί απεσταλμένοι που συνόδευσαν την πριγκίπισσα Ευδοκία για τον γάμο της με τον Γουλιέλμο Η΄ του Μοντπελιέ, είχαν επίσης ως στόχο την προσέγγιση του βασιλιά της Γαλλίας, Λουδοβίκου Ζ΄, για την επίτευξη μίας γαμήλιας συμμαχίας. Η πρόταση του Μανουήλ Α΄ αφορούσε το γάμο ανάμεσα στην κόρη του Λουδοβίκου Ζ΄, Αγνή, και τον γιό του Αλέξιο Β΄⁴⁵¹. Ο γάλλος βασιλιάς δέχτηκε με ευχαρίστηση την πρόταση του βυζαντινού αυτοκράτορα και η Αγνή ξεκίνησε με τη βυζαντινή συνοδεία της από τη Γένουα με ένα στόλο από 17 γαλέρες⁴⁵².

Η Αγνή και οι βυζαντινοί απεσταλμένοι κατέφθασαν στην Κωνσταντινούπολη στα τέλη του 1179⁴⁵³, ενώ στις 2 Μαρτίου του 1180 τελέστηκε ο αρραβώνας της με τον διάδοχο Αλέξιο Β΄⁴⁵⁴. Στην αφήγηση του Γουλιέλμου της Τύρου, που τότε βρισκόταν στην βυζαντινή πρωτεύουσα, αναφέρεται ότι η τελετή έγινε στην αίθουσα του Τρούλλου. Εκεί ο Αλέξιος τοποθέτησε στο κεφάλι της Αγνής το αυτοκρατορικό

⁴⁵¹ *Annales pisani*, σελ. 68. 44–45 : «...et il sua nuptiis ordinonno et feceno patto et convenzione con il Re di Francia che lui desse la sua figlola al figlolo de Emanuel impera de Constantinopoli. ». **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1531. **Παναγοπούλου**, *Διπλωματικοί γάμοι*, σελ. 369. **Hecht**, « Geschichte zur Kaiserin Eudoxia », σελ. 167. Η Αγνή ήταν η δεύτερη κόρη του Λουδοβίκου Ζ΄ βλ. **Βαρζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Β΄, σελ. 355, 457–458.

⁴⁵² *Annales pisani*, σελ. 68. 3–69. 2. **Γουλιέλμος Τύρου**, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 1066–1067. **Babcock**, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 449–450. *Annali genovesi*, τόμ. 2, σελ. 13. 12–15.

⁴⁵³ **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 179.

⁴⁵⁴ Η Αγνή αποκαλείται από τον Νικήτα Χωνιάτη ως αρραβωνιαστικιά του Αλεξίου Β΄, βλ. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 275. 13–14. **Βαρζός**, *Γενεαλογία*, τόμ. Β΄, σελ. 350, 450, 459, 460. Αντιθέτως, ο **Brand**, (*Byzantium confronts the West*, σελ. 22) και ο **Hamilton**, (« Manuel I and Baldwin IV », σελ. 370), θεώρησαν ότι τελέστηκε γάμος. Ομοίως βλ. **ODB**, τόμ. 1, σελ. 37.

στέμμα, ενώ στη συνέχεια πραγματοποιήθηκαν εορταστικές εκδηλώσεις, οι περισσότερες από τις οποίες έλαβαν χώρα στον Ιππόδρομο⁴⁵⁵.

Ο συγκεκριμένος γάμος πραγματοποιήθηκε μετά τον απόηχο της Συνθήκης της Βενετίας, το 1177, στην οποία επιτεύχθηκε η συμφιλίωση ανάμεσα στον Φρειδερίκο Α', τον πάπα Αλέξανδρο Γ', τη Βενετία, το νορμανδικό βασίλειο και τις πόλεις του Λομβαρδικού Συνδέσμου. Κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων για την υπογραφή της ειρήνης, ο μόνος που δεν κλήθηκε να λάβει μέρος ήταν ο βυζαντινός αυτοκράτορας, ο οποίος με αυτόν τον τρόπο απομονώθηκε από τις υποθέσεις στη Δύση, ενώ παράλληλα μειώθηκε το κύρος του⁴⁵⁶. Μετά τα αποτελέσματα της Συνθήκης του 1177, ο Μανουήλ Α' αναζήτησε δυτικούς συμμάχους, με σκοπό την αμυντική εξασφάλιση της αυτοκρατορίας του από τυχόν επιθετικές δραστηριότητες.

Στο σύνολό της, η συμμαχία με τον γαλλικό βασιλικό οίκο των Καπέτων συνέδεσε τους Κομνηνούς με μία δυναστεία την οποία παραδοσιακά εμπιστεύονταν ο πάπας και οι λατίνοι ηγεμόνες των σταυροφορικών κρατών. Από τις γαμήλιες συμμαχίες που πραγματοποιήθηκαν επί Μανουήλ Α', η συγκεκριμένη υπήρξε η πιο εξέχουσα, διαλύοντας τις φήμες που είχαν δημιουργηθεί κατά τη 2^η Σταυροφορία για τις σχέσεις Βυζαντίου και Δύσης⁴⁵⁷.

⁴⁵⁵ Γουλιέλμος Τύρου, *Historia transmarinis*, τόμ. 2, σελ. 1067. Babcock, *William of Tyre*, τόμ. 2, σελ. 450.

⁴⁵⁶ Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 151.

⁴⁵⁷ Magdalino, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α'*, σελ. 180.

4.1 : Η παραχώρηση εμπορικών προνομίων στη δημοκρατία της Βενετίας (1147–1148)

Οι εμπορικές σχέσεις αποτελούσαν ανέκαθεν το υπόβαθρο πολλών επίσημων επαφών, μολονότι, κατά ένα μεγάλο μέρος τους διέφευγαν της προσοχής των αφηγηματικών πηγών. Κατά τη διάρκεια επαφών με τις παράκτιες ιταλικές πόλεις, της Βενετίας, της Πίζας και της Γένοβας, παρατηρήθηκαν διαπραγματεύσεις εμπορικού χαρακτήρα, ιδιαίτερα τον 11^ο και 12^ο αιώνα. Σε αυτή τη περίπτωση, τα χρυσόβουλλα, οι πιο επίσημες πράξεις της αυτοκρατορικής γραμματείας, επέτρεψαν τη γνώση περισσότερων πληροφοριών για αυτό το θέμα⁴⁵⁸. Σε μια εποχή εμπορικής επέκτασης των ιταλικών δημοκρατιών, οι εμπορικές διαβουλεύσεις συνδέθηκαν στενά με την πολιτική και στρατιωτική κατάσταση που επικρατούσε στην ανατολική Μεσόγειο⁴⁵⁹. Τα οικονομικά και εμπορικά πλεονεκτήματα που παραχωρήθηκαν στους Βενετούς το έτος 1082 δικαιολογήθηκαν από την ύπαρξη μίας άλλης πίεσης που δεχόταν η αυτοκρατορία, αυτής που ασκούσαν οι Νορμανδοί.

Οι πρώτες επαφές ανάμεσα στη βυζαντινή αυτοκρατορία και τη Βενετία τοποθετήθηκαν χρονικά το 992, όταν, με χρυσόβουλλο του Βασιλείου Β', παραχωρήθηκαν προνόμια στους Βενετούς εμπόρους που δραστηριοποιούνταν εντός της αυτοκρατορίας⁴⁶⁰. Με την πάροδο των

⁴⁵⁸ **Drocourt**, « Βυζαντινή διπλωματία », σελ. 208–209.

⁴⁵⁹ **Lilie**, *Handel und Politik*, σελ. 35.

⁴⁶⁰ Το ελληνικό κείμενο του χρυσόβουλλου δεν έχει διασωθεί. Υπάρχει μόνο η λατινική απόδοσή του από : **Tafel–Thomas**, *Urkunden zur älteren Handels*, σελ. 36–39 και **JGR**, αρ. 27, σελ. 304–306. Βλ. επίσης **Dölger**, *Regesten*, τόμ. 1, αρ. 781. Για τις σχέσεις του Βυζαντίου με τη Βενετία τον 10^ο αιώνα βλ. **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 35–49.

χρόνων, οι σχέσεις Βυζαντίου και Βενετίας έγιναν στενότερες, αφού η αυτοκρατορία βασιζόταν στην ναυτική υποστήριξη της ιταλικής δημοκρατίας. Αποκορύφωμα αυτών των σχέσεων και σημείο καμπής στις μετέπειτα επεκτατικές διαθέσεις των Βενετών αποτέλεσε το χρυσόβουλλο του 1082. Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός, αδυνατώντας να αντιμετωπίσει τη δύναμη των Νορμανδών της Σικελίας, εξαγόρασε τη βοήθεια των Βενετών με την παροχή οικονομικών και εμπορικών προνομίων. Με τη συνθήκη του Μαΐου του 1082 ο δόγης της Βενετίας εξασφάλισε για τον εαυτό του και για τους διαδόχους του τον τίτλο του πρωτοσεβαστού⁴⁶¹ με ανάλογη ετήσια χορηγία, ο πατριάρχης του Grado τον τίτλο του υπερτίμου⁴⁶² και η Εκκλησία της Βενετίας μία ετήσια τιμητική χορηγία είκοσι λίτρων χρυσού, κυρίως όμως το ναυτικό κράτος εξασφάλισε εξαιρετικά εμπορικά προνόμια. Οι Βενετοί ήταν ελεύθεροι να ασκούν το εμπόριο με παντός είδους εμπορεύματα σε όλες τις περιοχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένου και της Κωνσταντινουπόλεως, χωρίς την υποχρέωση να καταβάλουν οποιοδήποτε φόρο. Επιπλέον, ο αυτοκράτορας παραχώρησε στην Κωνσταντινούπολη πολλά καταστήματα καθώς και τρεις αποβάθρες στην προκυμαία απέναντι από τον Γαλατά⁴⁶³.

Το χρυσόβουλλο του 1082 αποτελούσε τον πιο ολοκληρωμένο χάρτη προνομίων που είχε χορηγηθεί ποτέ στη Βενετία από βυζαντινό

⁴⁶¹ Ο τίτλος του πρωτοσεβαστού αποτελούσε μέρος των αλλαγών που έγιναν στο σύστημα των αυλικών αξιωμάτων και τίτλων επί Αλεξίου Α΄, καταλαμβάνοντας την τέταρτη θέση στην ιεραρχία μετά τον αυτοκράτορα, βλ. **Stein**, « Untersuchungen zur spätbyzantinischen », σελ. 30–31.

⁴⁶² Ο τίτλος του υπερτίμου παραχωρήθηκε σε διάφορους επισκόπους της βυζαντινής Εκκλησίας τον 12^ο αιώνα. Πιθανότατα ο πατριάρχης του Grado ήταν ο πρώτος που τον έλαβε, βλ. **Beck**, « Kirche und theologische Literatur », σελ. 68.

⁴⁶³ Για το λατινικό κείμενο του χρυσόβουλλου του 1082 βλ. **Tafel-Thomas**, *Urkunden zur älteren Handels*, αρ. XXIII, σελ. 43–54. Η πιο πρόσφατη κριτική έκδοση έγινε υπό **Borsari**, « Il crisobullo di Alessio I per Venezia », σελ. 111–31. Πρβλ. **Lilie**, *Handel und Politik*, σελ. 8–16 και **Martin**, « The chrysobull of Alexius I », 19–23. Επίσης βλ. **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 59–61.

αυτοκράτορα, συνιστώντας τον ακρογωνιαίο λίθο της βενετικής επεκτατικής πολιτικής στην ανατολική Μεσόγειο και τη βάση για την χορήγηση μιας σειράς χρυσοβούλλων που εκδόθηκαν αργότερα⁴⁶⁴. Το 1119, ο δόγης της Βενετίας, Domenico Michiel, έστειλε αντιπροσώπους στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να αποδώσουν τιμές στο νέο αυτοκράτορα Ιωάννη Β΄ Κομνηνό και να ζητήσουν την ανανέωση των προνομίων που είχαν χορηγηθεί επί Αλεξίου Α΄. Ο αυτοκράτορας, σε μια προσπάθεια αποδέσμευσης από τη Βενετία, αρνήθηκε την επικύρωση των προηγούμενων εμπορικών χορηγήσεων⁴⁶⁵. Η ναυτική δημοκρατία με τη σειρά της, επιτέθηκε στα βυζαντινά νησιά του Αιγαίου Πελάγους και ανάγκασε τον Ιωάννη Β΄ να επικυρώσει στο ακέραιο τα προνόμια των Βενετών με μια καινούρια συνθήκη το 1126⁴⁶⁶. Το χρυσόβουλλο του 1126 δεν επέκτεινε τα εμπορικά δικαιώματα των Βενετών στην αυτοκρατορία. Λίγο αργότερα όμως, έγινε αποδεκτό ότι η Βενετία θα απολάμβανε ελεύθερο εμπόριο, χωρίς την καταβολή δασμών, στα νησιά της Κρήτης και της Κύπρου⁴⁶⁷. Ο Ιωάννης Β΄ ίσως ασυνείδητα είχε ενισχύσει το όραμα ενός απεριόριστου προνομιακού εμπορίου για τη Βενετία στην Ανατολική Μεσόγειο. Ο γιός του, Μανουήλ Α΄, κλήθηκε να αντιμετωπίσει τις συνέπειες αυτής της απέραντης εμπορικής δραστηριότητας και της συνεπαγόμενης εισροής εμπορών και εμπορευμάτων⁴⁶⁸.

⁴⁶⁴ Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 59.

⁴⁶⁵ Tafel-Thomas, *Urkunden zur älteren Handels*, αρ. XXXIX, σελ. 78. *Historia ducum veneticorum*, σελ. 73. 34–38. Andrea Dandolo, *Chronicon Venetum*, σελ. 232. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 77. Ostrogorsky, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 43.

⁴⁶⁶ Τον Αύγουστο του 1126 ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός εξέδωσε χρυσόβουλλο, επικυρώνοντας τα προνόμια που είχαν αποδοθεί από τον πατέρα του το 1082. Για το λατινικό κείμενο του χρυσόβουλλου του 1126 που εμπεριέχεται στο χρυσόβουλλο που εξέδωσε ο Μανουήλ Α΄ το 1147, βλ. Tafel-Thomas, *Urkunden zur älteren Handels*, αρ. XLIII, σελ. 95–98. Dölger, *Regesten*, αρ. 1304. Andrea Dandolo, *Chronicon Venetum*, σελ. 237. Lilie, *Handel und Politik*, σελ. 17–22, 373–375.

⁴⁶⁷ Dölger, *Regesten*, αρ. 1305. Lilie, *Handel und Politik*, σελ. 374–375. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 81.

⁴⁶⁸ Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 126.

Ο Μανουήλ Α΄ τα πρώτα τέσσερα χρόνια της βασιλείας του δεν επικύρωσε τα προνόμια που οι προκάτοχοί του είχαν παραχωρήσει στη Βενετία. Από νομική άποψη, οι εμπορικές παραχωρήσεις προς τους Βενετούς έπρεπε να επικυρωθούν επίσημα από τον αυτοκράτορα, παρόλο που ο Αλέξιος Α΄ είχε εγγυηθεί για αυτές αιώνια ισχύ⁴⁶⁹. Το καλοκαίρι του 1147, ενώ ο Μανουήλ Α΄ ήταν απασχολημένος με την υποδοχή των σταυροφόρων στην Κωνσταντινούπολη, ένας νορμανδικός στόλος επιτέθηκε στην Κέρκυρα, την οποία κατέλαβε, τοποθετώντας φρουρά χιλίων ανδρών. Στη συνέχεια, οι δυνάμεις του Ρογήρου Β΄ λεηλάτησαν την Κόρινθο και την Θήβα, αποκομίζοντας πολλούς ομήρους και πολύτιμα λάφυρα. Οι Βυζαντινοί αποφάσισαν αρχικά την εκδίωξη των Νορμανδών από την Κέρκυρα, άποψη την οποία συμμερίζονταν και οι Βενετοί. Εξάλλου, τα συμφέροντα και των δύο δυνάμεων συνέπιπταν ως προς το ζήτημα ελέγχου της Αδριατικής⁴⁷⁰.

Η νορμανδική επιδρομή στην Ελλάδα και η κατάληψη της Κέρκυρας οδήγησαν τον Μανουήλ Α΄ στη λήψη άμεσης βοήθειας από τους Βενετούς. Τον Οκτώβριο του 1147 ο αυτοκράτορας εξέδωσε χρυσόβουλλο, με το οποίο επικύρωσε όλα τα προνόμια των Βενετών που τους είχαν παραχωρήσει ο παππούς και ο πατέρας του. Οι απεσταλμένοι του δόγη έφεραν στη Βενετία ως ανταμοιβή το χρυσόβουλλο του 1147. Οι όροι ήταν όμοιοι με εκείνους του 1126, με ιδιαίτερη όμως αναφορά στο γεγονός ότι οι Βενετοί θα μπορούσαν να εμπορεύονται χωρίς δασμούς στα νησιά της Κρήτης και της Κύπρου⁴⁷¹.

⁴⁶⁹ Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 120–121.

⁴⁷⁰ Για τη νορμανδική επίθεση και την κατάληψη της Κέρκυρας βλ. Κίνναμος, *Επιτομή*, σελ. 92 και Χωνιάτης, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 72–76. Επίσης βλ. Chalandon, *Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 317–321 και Lamma, *Comneni e Stauffer*, τόμ. 2, σελ. 14–18. Πρβλ. Abulafia, *The two Italies*, σελ. 80–84 και 141–142.

⁴⁷¹ Andrea Dandolo, *Chronicon Venetum*, σελ. 242. Tafel–Thomas, *Urkunden zur älteren Handels*, αρ. XLIX, σελ. 107–109 και αρ. LI, σελ. 113–124 (εσφαλμένα χρονολογείται τον Οκτώβριο του 1148). Dölger, *Regesten*, αρ. 1356 και 1365. Chalandon, *Jean et Manuel*, τόμ. 2,

Η ανταπόκριση του δόγη ήταν άμεση, ετοιμάζοντας ένα μεγάλο στόλο για την απελευθέρωση της Κέρκυρας. Την άνοιξη του επόμενου χρόνου ο βενετικός στόλος ήταν έτοιμος να αποπλεύσει για το νησί του Ιονίου. Ο Μανουήλ Α΄ θέλοντας να επικροτήσει αυτήν την πράξη αφοσίωσης και συνεργασίας εξέδωσε ένα νέο χρυσόβουλλο το 1148, το οποίο επέκτεινε σημαντικά τη βενετική συνοικία στην Κωνσταντινούπολη, προσθέτοντας αρκετές νέες ιδιοκτησίες και μία τέταρτη αποβάθρα εκφόρτωσης. Ως αντάλλαγμα οι Βενετοί συμφώνησαν να θέσουν το ναυτικό τους στην υπηρεσία του αυτοκράτορα για ένα χρονικό διάστημα έξι μηνών⁴⁷².

Το χρυσόβουλλο του 1148 επαναπροσδιόρισε τα όρια της συνοικίας που προορίζονταν για τους Βενετούς⁴⁷³. Οι περιοσίες που τους είχαν παραχωρηθεί το 1082 βρίσκονταν στη λωρίδα γής κατά μήκος του Χρυσού Κέρατος, από την Εβραϊκή Πύλη ως τη Βίγλα, στα ανατολικά της μεταγενέστερης συνοικίας του Φαναρίου. Το κέντρο αυτής της περιοχής ήταν το Έμβολο του Περάματος, όπου στεγάζονταν οι αποθήκες και οι εγκαταστάσεις των Βενετών εμπόρων. Στην περιοχή υπήρχαν πλήθος εκκλησιών, με χαρακτηριστικότερη αυτή του Αγίου Ακινδύνου, την οποία ο δόγης είχε εκχωρήσει στον πατριάρχη του Grado και η οποία στέγαζε τα μέτρα και τα σταθμά των εμπόρων της Βενετίας⁴⁷⁴. Ο Μανουήλ Α΄ επέκτεινε τα όρια πέρα από τη Βίγλα προς τα βόρεια και πέρα από την Εβραϊκή Πύλη, μέχρι και την Πύλη του Αγίου Μάρκου. Η τέταρτη

σελ. 321–322. **Lilie**, *Handel und Politik*, σελ. 22–24. **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 121. Για το ελεύθερο εμπόριο στα νησιά της Κρήτης και της Κύπρου βλ. **Tafel–Thomas**, *Urkunden zur älteren Handels*, αρ. LI, σελ. 124 : «...Cyprum videlicet Cretenque, negociari, nec ab aliquo quidlibet exigi horum causa, sed a komerkientiis...».

⁴⁷² **Tafel–Thomas**, *Urkunden zur älteren Handels*, αρ. L, σελ. 109–113 και αρ. LXXI, σελ. 189–194. **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1373. **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 121.

⁴⁷³ Σχετικά με τα όρια της βενετικής συνοικίας βλ. **Borsari**, *Venezia e Bisanzio*, σελ. 32–34.

⁴⁷⁴ **Brown**, « Venetian Quarter », σελ. 74–80. **Schneider**, *Mauern und Tore am Goldenen Horn*, σελ. 65–107. **Janin**, *Constantinople byzantine*, σελ. 65–107. Πρβλ. **Heyd**, *Commerce*, σελ. 247–252 και 260–261. **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 124–125.

αποβάθρα εκφόρτωσης που απέκτησαν οι Βενετοί πιθανότατα να ήταν η Σκάλα του Αγίου Μαρκιανού⁴⁷⁵.

Η παρουσία Βενετών εμπόρων στην Κωνσταντινούπολη και η κατοχή ιδιοκτησιών συνεπαγόταν και την υπαγωγή τους βυζαντινούς νόμους. Οι φιλόδοξοι έμποροι της Βενετίας λογοδοτούσαν στις τοπικές βυζαντινές αρχές για τη διατήρηση του νόμου και της τάξης στις συνοικίες τους, απολαμβάνοντας τόση αυτονομία όση και οι αυτόχθονες βυζαντινοί κάτοικοι. Επίσης, θεωρούνταν πιστοί υπηρέτες του αυτοκράτορα, οφείλοντας την παρουσία τους στη γενναιοδωρία του και όντας πάντα πρόθυμοι να του παράσχουν στρατιωτικές υπηρεσίες⁴⁷⁶. Πιο συγκεκριμένα, ο Μανουήλ Α΄ διαχώρισε τους Βενετούς σε δύο κατηγορίες, σε αυτούς που διέμεναν μόνιμα στην Κωνσταντινούπολη⁴⁷⁷ και σε εκείνους που έκαναν προσωρινό εμπόριο. Οι πρώτοι είχαν πολιτικά δικαιώματα και υποχρεώσεις, εφόσον δεσμεύονταν με όρκο να συμπεριφέρονται ως υπηρέτες του αυτοκράτορα⁴⁷⁸.

Η αρωγή του βενετικού στόλου ήταν καθοριστική στην ανακατάληψη της Κέρκυρας το 1149, αφού το καλοκαίρι του ίδιου έτους η νορμανδική φρουρά του νησιού παραδόθηκε. Έτσι, τα βενετικά πλοία επέστρεψαν στην πατρίδα τους, ενώ ο αυτοκράτορας κατάφερε επιτέλους να γιορτάσει

⁴⁷⁵ **Maltezos**, « Il quartiere veneziano », σελ. 34–35. **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 125. **Angold**, « The Venetian Chronicles », σελ. 76. **Tafel–Thomas**, *Urkunden zur älteren Handels*, σελ. 112 : «...scala sancti Marci, que hodie a Chrysiobasilio possidetur...».

⁴⁷⁶ Ο Χωνιάτης, (*Χρονική Διήγηση*, σελ. 173. 16), χαρακτηρίζει τους Βενετούς ως « ίσοπολίταις » με τους Βυζαντινούς. Επίσης, στο χρυσόβουλλο του 1148 οι Βενετοί αναφέρονταν ως οι πιο πιστοί στην αυτοκρατορία, βλ. **Tafel–Thomas**, *Urkunden zur älteren Handels*, σελ. 123 : «...fidelissimis Imperio nostro. ». Πρβλ. **Heyd**, *Commerce*, σελ. 255–258. **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 128–129.

⁴⁷⁷ Ο Μανουήλ Α΄ τους ονόμασε με το λατινικό όρο *burgenses*, δηλαδή αστούς, βλ. **Κίνναμος**, *Επιτομή*, σελ. 282. 3–5 : « τὸς μέντοι ἐν Βυζαντίῳ ὠκημένους αὐτῶν τῶν κατ' ἐμπορίαν παραβαλόντων Οὐεννέτων ἀποδιελῶν Βουργεσίους τῇ Λατίνων ἐκάλεσε φωνῇ ».

⁴⁷⁸ **Κίνναμος**, *Επιτομή*, σελ. 282. 6–7 : «...πίστεις αὐτῷ δεδωκότας σὺν ἐγγνωμοσύνῃ Ρωμαίοις διὰ βίου τηρήσειν τὸ δούλιον ». Επίσης βλ. **Heyd**, *Commerce*, σελ. 200–202. **Lilie**, *Handel und Politik*, σελ. 297–300. **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 125.

τον θρίαμβό του⁴⁷⁹. Ωστόσο, κατά τη μακρά πολιορκία της Κέρκυρας, συνέβη ένα γεγονός που αποκάλυψε τις επιφανειακές σχέσεις Βενετών και Βυζαντινών. Οι στρατιώτες των δύο συμμαχικών δυνάμεων λογομάχησαν και στη συνέχεια κατέφυγαν στα όπλα, δημιουργώντας έναν ιδιαίτερα τεταμένο κλίμα. Ο βυζαντινός διοικητής έκανε ότι μπορούσε για να συγκρατήσει τους άνδρες του, αλλά οι προσπάθειές του ήταν άκαρπες. Όταν ο διοικητής συνειδητοποίησε ότι επρόκειτο για εθνική σύγκρουση που θα κατέληγε σε μάχη, διέταξε την σωματοφυλακή του να επέμβει. Τότε οι Βενετοί διαλύθηκαν και τράπηκαν σε φυγή. Οι έμποροι της ναυτικής δημοκρατίας πήραν την εκδίκησή τους καίγοντας μερικά βυζαντινά εμπορικά πλοία που είχαν σταθμεύσει μεταξύ Ιθάκης και Κεφαλονιάς. Στη συνέχεια, κατάφεραν να αιχμαλωτίσουν τη ναυαρχίδα του αυτοκράτορα, στην οποία αφού επιβίβασαν έναν « *Αιθίοπα* », τον ανακήρυξαν αυτοκράτορα των Ρωμαίων. Επρόκειτο για μία προμελετημένη ενέργεια εξύβρισης του Μανουήλ Α΄ ο οποίος ήταν μελαμψός. Ο αυτοκράτορας εξοργίστηκε και δεν συγχώρεσε ποτέ αυτή τη πράξη, καταπνίγοντας τον θυμό του όσο εξυπηρετούσαν τα σχέδιά του⁴⁸⁰.

⁴⁷⁹ Ό.π., σελ. 96–109. **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 77–79 και 82–89. *Historia ducum veneticorum*, σελ. 75. **Andrea Dandolo**, *Chronicon Venetum*, σελ. 243. **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1374. **Chalandon**, *Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 321–333.

⁴⁸⁰ **Χωνιάτης**, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 85–87. **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 122–123.

4.2 : Ο προσεταιρισμός της ναυτικής δημοκρατίας της Γένοβας (1155–1170)

Η εμπόλεμη κατάσταση με τη Βενετία το 1149 είχε το πλεονέκτημα, ότι διευκόλυνε τη βελτίωση των σχέσεων με τους κύριους εμπορικούς ανταγωνιστές της Βενετίας, την Πίζα και τη Γένοβα. Όταν έγινε φανερό ότι οι Βενετοί δεν είχαν την πρόθεση να στηρίξουν την βυζαντινή αυτοκρατορία, ο Μανουήλ Α΄ προσέγγισε τις άλλες δύο μεγάλες ναυτικές δημοκρατίες στην Ιταλία. Το 1149 είχε στείλει πρέσβεις στην Πίζα, για να ζητήσει την υποστήριξή τους στη σχεδιαζόμενη εκστρατεία του κατά των Νορμανδών . Οι Πιζάτες δεν ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμά του. Οι Γενοβέζοι ωστόσο, έδειξαν μεγαλύτερη διάθεση συνεργασίας. Έτσι, το φθινόπωρο του 1155 μία συνθήκη φιλίας συνάφθηκε μεταξύ του Βυζαντίου και της Γένοβας, με την υπόσχεση παροχής εμπορικών προνομίων στους τελευταίους⁴⁸¹.

Σύμφωνα με τις διπλωματικές τακτικές του Μανουήλ Α΄, το 1155 ο Δημήτριος Μακρεμβολίτης, ένας βυζαντινός πράκτορας στην Ιταλία, μετέβη στη Γένοβα και σύναψε συμφωνία με την πόλη⁴⁸². Η γεωγραφική θέση της Γένοβας, δίπλα στη πεδιάδα της Λομβαρδίας, η αριστοκρατία της, εχθρική προς τις επεκτατικές διαθέσεις των γερμανών αυτοκρατόρων και η αυξανόμενη θαλάσσια ισχύ της, την κατέστησαν ευπρόσδεκτη σύμμαχο της αυτοκρατορίας⁴⁸³. Εξίσου σημαντικό ήταν το γεγονός ότι η εν

⁴⁸¹ **Dölger**, *Regesten*, αρ. 1376, (1149), 1401, 1402, (1155). **Heyd**, *Commerce*, σελ. 202–204. **Lilie**, *Handel und Politik*, σελ. 420, υποσημ. 89. **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 169. **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 130.

⁴⁸² *Documenti relazioni Toscane*, σελ. 343.

⁴⁸³ **Day**, « Manuel and the Genoese », σελ. 292.

λόγω ναυτική δημοκρατία θα προσέφερε στον Μανουήλ Α΄ μία ακόμα αμυντική γραμμή στις επεκτατικές διαθέσεις των Σικελών της Νορμανδίας⁴⁸⁴.

Η συμφωνία προέβλεπε την δημιουργία γενοβέζικης εμπορικής συνοικίας στην Κωνσταντινούπολη και τη μείωση των τελωνειακών δασμών σε 4%. Σε αντάλλαγμα η Γένοβα ήταν υποχρεωμένη να μην συνάψει καμία συμφωνία που θα έβλαπτε τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας και επιπλέον να παραχωρήσει στη διάθεση του Μανουήλ Α΄ τα πλοία της σε περίπτωση εκστρατείας⁴⁸⁵. Στη Γένοβα αρκούσε η μείωση από 10% σε 4% του φόρου που κατέβαλαν οι πολίτες της για συναλλαγές εντός της βυζαντινής αυτοκρατορίας, σε αντίθεση με την ολοκληρωτική απαλλαγή που απολάμβαναν οι Βενετοί⁴⁸⁶.

Η συμφωνία του 1155 περιελάμβανε επίσης μία διάταξη που καθόριζε τη διαδικασία για την αντιμετώπιση των διενέξεων μεταξύ των Γενοβέζων και των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης. Σε περίπτωση που ο ενάγων ήταν Γενοβέζος, τότε η διαμάχη θα επιλυόταν από το αυτοκρατορικό δικαστήριο. Εάν όμως ο ενάγων ήταν κάτοικος της Κωνσταντινούπολης, τότε οι πρόξενοι της κοινότητας ήταν υποχρεωμένοι να αποδώσουν δικαιοσύνη κατόπιν ενημέρωσης του αυτοκράτορα⁴⁸⁷. Αυτή η διάταξη καθιστούσε υπεύθυνους τους Γενοβέζους πρόξενους για την συμπεριφορά των συμπολιτών τους, αφού οι παραβάτες δεν υπόκεινταν ουσιαστικά στην δικαιοδοσία του βυζαντινού αυτοκράτορα⁴⁸⁸.

⁴⁸⁴ Day, « Manuel and the Genoese », σελ. 232.

⁴⁸⁵ *Documenti relazioni Toscane*, σελ. 343–345. *Annali genovesi*, τόμ. 1, σελ. 42 : «...et per totam terram suam comertium diminutum de deceno in viceno quinto ».

⁴⁸⁶ *Codice diplomatico Genova*, τόμ. 2, αρ. 50. Lilie, *Handel und Politik*, σελ. 76–100. Day, « Genoa's response », σελ. 135 κ.ε. Magdalino, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 169.

⁴⁸⁷ *Documenti relazioni Toscane*, σελ. 345.

⁴⁸⁸ Day, « Manuel and the Genoese », σελ. 295–296.

Η συνθήκη του 1155 με τη Γένοβα δεν επισφραγίστηκε με χρυσόβουλλο και ως εκ τούτου δεν προσδιορίστηκαν επίσημα τα δικαιώματα των εμπόρων της⁴⁸⁹. Παρ'όλ'αυτά, οι Γενοβέζοι απέκτησαν αποβάθρες στην Κωνσταντινούπολη το 1160⁴⁹⁰ και με την παρουσία τους προκάλεσαν τον φθόνο των άλλων ιταλικών δυνάμεων που δραστηριοποιούνταν στην αυτοκρατορία. Το 1162 Πιζάτες έμποροι επιτέθηκαν στη γενοβέζικη συνοικία, με την υποστήριξη πλήθους Βενετών και Βυζαντινών, δημιουργώντας πολλές ζημιές. Μετά από αυτήν την εμπορική σύγκρουση, ο Μανουήλ Α΄ αποφάσισε την εκδίωξη από την Κωνσταντινούπολη και των δύο ναυτικών δυνάμεων⁴⁹¹.

Οι λόγοι της επίθεσης των Πιζατών στη γενοβέζικη συνοικία παρέμειναν άγνωστοι, μπορεί ωστόσο να αποδειχθεί με σαφήνεια ότι η συγκεκριμένη ενέργεια δεν έγινε με την συγκατάθεση του βυζαντινού αυτοκράτορα. Φάνταζε απίθανο ο Μανουήλ Α΄ να επέτρεψε τη λεηλασία των Γενοβέζων ως αντίποινα για την συμφωνία που είχαν κλείσει με το Φρειδερίκο Α΄ Βαρβαρόσσα, τον Ιούνιο του 1162⁴⁹². Παρά το γεγονός ότι δεν είναι γνωστή η ακριβής ημερομηνία της επίθεσης, ο Lopez ισχυρίστηκε ότι συνέβη λίγο μετά την υπογραφή της συμφωνίας με τον Βαρβαρόσσα⁴⁹³. Η συνθήκη με τον γερμανό ηγεμόνα επιτεύχθηκε στις 9 Ιουνίου⁴⁹⁴, ενώ το τελεσίγραφο των Γενοβέζων προς την Πίζα χρονολογήθηκε στις 19 Ιουνίου⁴⁹⁵. Συνεπώς, κατά το χρονικό αυτό διάστημα των δέκα ημερών ήταν απίθανο να

⁴⁸⁹ Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 131.

⁴⁹⁰ *Annali genovesi*, τόμ. 1, σελ. 60. 9–15 : «...et legatos plures, Enricum Guercium consulem ad imperatorem Constantinopolitanum...civitatis eligere fecerunt ». Day, « Manuel and the Genoese », σελ. 292.

⁴⁹¹ Ο.π., σελ. 67–68. Heyd, *Commerce*, σελ. 204. Lilie, *Handel und Politik*, σελ. 456–9. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 132.

⁴⁹² Brand, *Byzantium confronts the West*, σελ. 207. Day, « Manuel and the Genoese », σελ. 293.

⁴⁹³ Lopez, *Storia delle colonie genovesi*, σελ. 126.

⁴⁹⁴ *Codice diplomatico Genova*, τόμ. 1, αρ. 308.

⁴⁹⁵ Αυτή τη χρονολογία πρότεινε ο Lopez, (*Storia delle colonie genovesi*, σελ. 126).

μεταφερθούν τα νέα της συμφωνίας στην Κωνσταντινούπολη, ώστε η βυζαντινή κυβέρνηση να προχωρήσει σε μία αντι-γενοβέζικη ενέργεια⁴⁹⁶.

Επιπλέον, οι ποινές που επέβαλλε ο Μανουήλ Α΄ στους εμπόρους της Πίζας ελάττωσαν τις υποψίες για τη συμμετοχή του σε αυτό το έγκλημα. Αξίζει να τονιστεί ότι οι Πιζάτες δεν απώλεσαν τα εμπορικά τους προνόμια, αλλά μετατοπίστηκαν μακριά από την Κωνσταντινούπολη, σε μια προσπάθεια αποκατάστασης της ειρήνης και της ηρεμίας στη Βασιλεύουσα⁴⁹⁷. Εάν ο Μανουήλ Α΄ είχε υποκινήσει την επίθεση στη γενοβέζικη συνοικία ως αντίποινα για την συμφωνία της με τον Φρειδερίκο Α΄, τότε δεν θα επέβαλλε την παραπάνω ποινή στους εμπόρους της Πίζας.

Ο Μανουήλ Α΄ επαναπροσέγγισε τους Γενοβέζους και το 1164 έστειλε πρεσβεία για να διαπραγματευτεί την επιστροφή τους στην Κωνσταντινούπολη⁴⁹⁸. Ύστερα από πολυετείς διπλωματικές ενέργειες, οι Γενοβέζοι απέκτησαν μία νέα εμπορική αποβάθρα στην Κωνσταντινούπολη το 1170⁴⁹⁹. Σχεδόν ως αναπαράσταση των γεγονότων του 1162, οι Βενετοί επιτέθηκαν στη γενοβέζικη συνοικία το 1171, προκαλώντας τεράστιες ζημιές⁵⁰⁰. Οι έμποροι της Γένοβας δεν απώλεσαν τη συνοικία τους και συνέχισαν να διαδραματίζουν επικουρικό ρόλο στις εκστρατείες της αυτοκρατορίας.

⁴⁹⁶ Day, « Manuel and the Genoese », σελ. 293.

⁴⁹⁷ Heyd, *Commerce*, σελ. 213–214. Day, « Manuel and the Genoese », σελ. 293.

⁴⁹⁸ *Annali genovesi*, τόμ. 1, σελ. 167. 29–168. 5 : « *Nam Corsus Sigismundi, consul, ipso consulatu ad imperatorem Constantinopolitanum legatus missus fuit...parum tamen profuit pretaxata legatio* ».

⁴⁹⁹ *Documenti relazioni Toscane*, σελ. 353, 364–367.

⁵⁰⁰ *Historia ducum veneticorum*, σελ. 78. Brand, *Byzantium confronts the West*, σελ. 207. Day, « Manuel and the Genoese », σελ. 294. Ο Κίνναμος (Επιτομή, σελ. 280–282) και ο Χωνιάτης, (Χρονική Διήγηση, σελ. 222–224) θεώρησαν τη βενετική εκδίωξη του 1171 ως αντίποινα για την επίθεσή τους στη γενοβέζικη συνοικία. Το 1172 και το 1174, απεσταλμένοι από την Γένοβα υπέβαλαν αίτημα αποζημίωσης στον αυτοκράτορα για την βενετική επίθεση του 1171, ζητώντας το ποσό των 84.360 νομισμάτων, βλ. Chalandon, *Jean et Manuel*, τόμ. 2, σελ. 582–584. Επίσης, βλ. Lilie, *Handel und Politik*, σελ. 497–504 και Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 139.

Η συνθήκη του 1170 υποδείκνυε στενότερο έλεγχο της βυζαντινής κυβέρνησης προς τους Γενοβέζους, ως αποτέλεσμα των αναταραχών του 1162. Σύμφωνα με αυτή τη ρύθμιση, οι αγωγές των Γενοβέζων θα διευθετούνταν στο εξής από το αυτοκρατορικό δικαστήριο, όπως και στη συνθήκη του 1155. Ωστόσο, στο χρυσόβουλλο του 1170 οι παραβάτες Γενοβέζοι θα εκδικάζονταν από το αυτοκρατορικό δικαστήριο, με την διευκρίνιση ότι δεν μπορούσαν να τεθούν υπό περιορισμό αν διασφάλιζαν κάποιο εγγυητή⁵⁰¹. Οι πρόξενοι της Γένοβας εξακολούθησαν να είναι υπεύθυνοι για την σύλληψη και την προσαγωγή στη δικαιοσύνη των συμπατριωτών τους. Ο Μανουήλ Α΄ κατέστησε σαφές με το χρυσόβουλλο του 1170, ότι η παρουσία των Γενοβέζων στην Κωνσταντινούπολη εξαρτιόταν από την καλή διαγωγή τους και την υπακοή τους στους βυζαντινούς αξιωματούχους⁵⁰².

Οι φιλικές σχέσεις του Μανουήλ Α΄ και των Γενοβέζων βασίστηκαν σε μεγάλο βαθμό στη γαλήνη και την αφοσίωση των τελευταίων και ενισχύθηκαν από την ειλικρινή επιθυμία του αυτοκράτορα να προσφέρει δικαιοσύνη. Χωρίς φθόνο και πλεονεξία, ο αυτοκράτορας επέτρεψε στη ναυτική δημοκρατία της Γένοβας να αναπτυχθεί με εκπληκτικό ρυθμό⁵⁰³. Η εκτίμηση του Μανουήλ Α΄ προς την Γένοβα ήταν τόσο μεγάλη, ώστε το 1179 ο Λουδοβίκος Ζ΄ της Γαλλίας επιβίβασε την κόρη του Αγνή σε ένα γενοβέζικο πλοίο με επικεφαλής τον Baldovino Guercio⁵⁰⁴, έναν έμπιστο υποτελή του αυτοκράτορα, με σκοπό την ασφαλή μετάβασή της στην

⁵⁰¹ *Documenti relazioni Toscane*, σελ. 351.

⁵⁰² Ο.π., σελ. 367. Day, « Manuel and the Genoese », σελ. 267.

⁵⁰³ Day, « Manuel and the Genoese », σελ. 298.

⁵⁰⁴ Για μία σύντομη αναφορά στη σταδιοδρομία του Guercio, βλ. *Documenti relazioni Toscane*, σελ. 471. Σχετικά με τον ρόλο του Guercio στις βυζαντινο-γενοβέζικες σχέσεις, βλ. *Documenti relazioni Toscane*, σελ. 406–408, 447, 461.

Κωνσταντινούπολη⁵⁰⁵. Χαρακτηριστικό δείγμα της εκτίμησης που έτρεφαν οι έμποροι της Γένοβας για τον Μανουήλ Α΄ αποτελεί ένα απόσπασμα του χρονικού του Caffaro, το οποίο αναφερόταν στο θάνατο του Μανουήλ Α΄. Συγκεκριμένα επαινούσε τον αυτοκράτορα ως τον πιο γενναιόδωρο και ευλογημένο ηγεμόνα της Κωνσταντινούπολης, «... *beatissimus imperator, sicut divine placuit maiestati...*» και θεωρούσε τον θάνατο του ως την μεγαλύτερη απώλεια που είχε υποστεί η Χριστιανοσύνη, « *Unde Christianitas universa ruinum maximam et detrimentum incurrit* »⁵⁰⁶.

⁵⁰⁵ *Annali genovesi*, τόμ. 2, σελ. 13–14. Η Αγνή του Λουδοβίκου Ζ΄ επρόκειτο να παντρευτεί τον γιό και διάδοχο του Μανουήλ Α΄, Αλέξιο Β΄ το 1180, βλ. προγενέστερο κεφάλαιο, σελ. 107–108.

⁵⁰⁶ Ο.π., σελ. 14–15.

4.3 : Η προσφορά δώρων στον δούκα της Βαυαρίας, Ερρίκο Λέοντα (1172)

Μία από τις πιο ενδιαφέρουσες στιγμές της βυζαντινής πολιτικής του Μανουήλ Α' ήταν η πρεσβεία του 1164 προς τον δούκα της Βαυαρίας, Ερρίκο τον Λέοντα, ο οποίος αποτελούσε τον σημαντικότερο ανταγωνιστή του Φρειδερίκου Α' στο *Regnum teutonicum*⁵⁰⁷. Η πηγή δεν ανέφερε τους σκοπούς της βυζαντινής αποστολής. Πιθανότατα να ήταν ορθός ο ισχυρισμός ορισμένων ερευνητών, ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας αναζητούσε συμμάχους στη δυτική αυτοκρατορία, ώστε να απειλήσει εκ των έσω τον Φρειδερίκο Α'⁵⁰⁸. Πάντως, η διπλωματική αποστολή δεν απέφερε κάποιο αξιόλογο αποτέλεσμα, καθώς εκείνη την περίοδο οι σχέσεις του δούκα της Σαξονίας και του Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα ήταν άριστες⁵⁰⁹.

Οι επαφές του Ερρίκου Λέοντα με το Μανουήλ Α' διατηρήθηκαν και μετά την πρεσβεία του 1164. Πιο συγκεκριμένα, από ένα απόσπασμα του ιστορικού έργου *Chronica Slavorum*, του Helmond του Bosau⁵¹⁰, αποκαλύφθηκε μία συνάντηση του γερμανού δούκα με το βυζαντινό

⁵⁰⁷ **Helmond του Bosau**, *Chronica Slavorum*, σελ. 91. 32–35 : « *Anno Domini 1164. In diebus illis venit nuncius in terram Sclavorum, qui diceret ducit : Ecce legatus regis Grecie cum multo comitatu venit Brunewich, loquitibi. Ad hunc audiendum dux egressus est Sclaviam, omisso exercitu et prosperis expeditionis successibus* ».

⁵⁰⁸ **Lamma**, *Comneni e Staufer*, τόμ. 2, σελ. 122–123. **Ohnsorge**, *Das Zweikaiserproblem*, σελ. 107–108.

⁵⁰⁹ **Joranson**, « The Palestine Pilgrimage », σελ. 166.

⁵¹⁰ Ο Helmond του Bosau (ca. 1120–μετά το 1177) ήταν ιερέας και συγγραφέας του *Chronica Slavorum*, ενός έργου με θέμα τον εκχριστιανισμό των περιοχών ανατολικά της Δυτικής αυτοκρατορίας (Πολωνία, Βαλτική Θάλασσα). Μετά τον θάνατο του Helmond το έργο συνεχίστηκε από τον ηγούμενο Arnold του Lubeck, φθάνοντας έως το έτος 1204. Σχετικά με τον Helmond και το έργο του βλ. *DMA*, τόμ. 6, σελ. 151–152.

αυτοκράτορα το 1172. Το εν λόγω χωρίο περιέγραφε την επίσκεψη του Ερρίκου Λέοντα στην αυλή του Μανουήλ Α' Κομνηνού, με την ευκαιρία προσκυνήματος στους Αγίους Τόπους. Ο δούκας έφτασε στην Κωνσταντινούπολη αρχές Απριλίου του 1172, λίγο πριν το Πάσχα, και σχεδίαζε να συνεχίσει το ταξίδι του με πλοίο από την βυζαντινή πρωτεύουσα⁵¹¹. Κατά την άφιξή του, ο δούκας, όπως συνηθιζόταν στην πατρίδα του, προσέφερε στον αυτοκράτορα πολλά δώρα, μεταξύ των οποίων ρωμαλέα άλογα με σέλες, ξίφη, πορφυρούς μανδύες και λινά υφάσματα⁵¹². Στη συνέχεια, ο Ερρίκος προσκλήθηκε να συμμετάσχει στις εορταστικές εκδηλώσεις για το Πάσχα, κατά τη διάρκεια των οποίων προσφέρθηκαν αντίδωρα σε αυτόν και τη συνοδεία του. Καθώς η αυτοκράτειρα Μαρία εφοδίασε τον δούκα με αρκετές ποσότητες μεταξωτών υφασμάτων, ο αυτοκράτορας του παραχώρησε ένα μεγάλο πλοίο γεμάτο προμήθειες για το ταξίδι του στην Ακκρα⁵¹³.

Το παραπάνω απόσπασμα του *Chronica Slavorum*, σχετικά με την φιλοξενία και τη μεταχείριση του δούκα από τη βυζαντινή αυλή, δεν περιείχε τίποτα ασυνήθιστο όσον αφορά τους τύπους των ανταλλασσόμενων δώρων. Η περιγραφή ωστόσο, της δεύτερης συνάντησης Ερρίκου και Μανουήλ Α', μετά την επιστροφή του πρώτου από τους Αγίους Τόπους, έχρηζε ιδιαίτερης προσοχής. Ο ιστορικός ανέφερε ότι ο αυτοκράτορας, όντας χαρούμενος για την επιστροφή του δούκα, τον παρακίνησε με ευγένεια να παραμείνει λίγες ακόμα ημέρες

⁵¹¹ **Arnold του Lübeck**, *Chronica*, σελ. 119. 14–18 : « *Ubi dux honorifice...ascenderunt curiam regis* ». Για μια λεπτομερή ανάλυση του προσκυνήματος του Ερρίκου Λέοντος βλ. **Joranson**, « *The Palestine Pilgrimage* », σελ. 146–225.

⁵¹² Ο.π., σελ. 119. 18–20 : « *Premiserat autem dux munera multa et optima iuxta morem terre nostre, equos pulcerrimos sellatos et vestitos, loricas, gladios, vestes de scarlacco et vestes lineas tenuissimas* ». Σχετικά με τα είδη δώρων των δυτικών προς τους βυζαντινούς αυτοκράτορες βλ. **Schreiner**, « *Diplomatische Geschenke* », σελ. 264.

⁵¹³ Ο.π., σελ. 120. 26–30 : « *Regina autem donavit ducis samittos plurimos, ita ut omnes milites suos vestiret samittis, quibus addidit regina cuilibet militi pelles varias et pelliculam zobilinam. Porro rex dedit ei navem firmissimum necessariis omnibus copiose ditatam, et ingrediens dux cum suis navigare cepit* ». Βλ. επίσης **Joranson**, « *The Palestine Pilgrimage* », σελ. 187.

στην Κωνσταντινούπολη. Αυτή τη φορά ο Μανουήλ Α' δέλεασε το δούκα με την προσφορά δεκατεσσάρων ημιόνων, εφοδιασμένων με χρυσό και μεταξωτά υφάσματα⁵¹⁴. Ο Ερρίκος, με τη σειρά του, ευχαρίστησε ιδιαίτερα τον αυτοκράτορα αλλά αρνήθηκε το δώρο, αποκρινόμενος ότι είχε ήδη αρκετά πλούτη στην κατοχή του⁵¹⁵. Εν τέλει, παρά τις εκατέρωθεν επαναλαμβανόμενες προσφορές και αρνήσεις, ο Μανουήλ Α' παραχώρησε στο βαυαρό δούκα τα λείψανα που του είχε ζητήσει παλαιότερα, μαζί με πολύτιμους λίθους⁵¹⁶.

Παρά τις αμφιβολίες για την ιστορική αξία του *Chronica Slavorum* από τη νεότερη έρευνα⁵¹⁷, η περιγραφή της διπλής συνάντησης του Ερρίκου Λέοντος με τον Μανουήλ Α' είχε ιδιαίτερη σημασία, καθώς παρέδιδε πληροφορίες για την αξία συγκεκριμένων τύπων δώρου⁵¹⁸. Η άρνηση του Ερρίκου προς το αρχικό δώρο του βυζαντινού αυτοκράτορα, το μέγεθος του οποίου παρουσιάστηκε σκόπιμα υπερβολικό από το δυτικό ιστορικό, τόνιζε την ηθική του ακεραιότητα. Η σκοπιμότητα του Μανουήλ Α' έγινε άμεσα αντιληπτή από τον γερμανό δούκα, γεγονός που κατέστησε μη αποδεκτό το δώρο από την πλευρά του τελευταίου. Αξίζει στη προκειμένη περίπτωση να αναδειχθεί η ευγένεια και η διαλλακτικότητα του βυζαντινού αυτοκράτορα, αφού, σύμφωνα και με τους κανόνες που

⁵¹⁴ **Arnold του Lübeck**, *Chronica*, σελ. 124. 37–39 : « *Qui multum letatus est reditu eius, et cum honestissime detinisset eum per aliquot dies, dedit ei quattuordecim mulos, oneratos auro et argento et sericis vestibus* ».

⁵¹⁵ Ο.π., σελ. 124. 39–40 : « *Dux vero immensas gratias agens, noluit accipere, dicens ad eum : Habeo plurima, domnemi, inveniam tantum gratiam in oculis tuis* ».

⁵¹⁶ Ο.π., σελ. 124. 40–43 : « *Cumque nimis cogeret eum, et illa nulla ratione consentiret accipere, dedit sanctorum reliquias ei multas et preciosas, quas postulaverat. Addidit etiam multam lapidum preciosorum gloriam, et ita valedicto dux in omni pace discessit et venit in Niceam* ». Βλ. επίσης **Joranson**, « *The Palestine Pilgrimage* », σελ. 212–217.

⁵¹⁷ **Klein**, « *Eastern Objects and Western Desires* », σελ. 285–286.

⁵¹⁸ Ο.π., σελ. 286. Βλ. επίσης **Cutler**, « *Gifts and Gift Exchange* », σελ. 247.

διείπαν την διπλωματία, η άρνηση λήψης ενός δώρου μπορούσε να εκληφθεί ως μεγάλη προσβολή⁵¹⁹.

Στη συνέχεια, μετά την αποκάλυψη των ενδόμυχων προθέσεων του Μανουήλ Α', το αρχικό δώρο αντικαταστάθηκε από αντικείμενα μοναδικής αξίας, « *sanctorum reliquias* ». Τα λείψανα αποτελούσαν εξαιρετικά σπάνια και πολύτιμα αντικείμενα, φορτισμένα με θεϊκή δύναμη, που εξασφάλιζαν άνωθεν προστασία στον κάτοχό τους. Η χρήση τους ως δώρα ήταν ευρεία στη βυζαντινή διπλωματία και προσφέρονταν κατά κανόνα σε ομόθρησκους ηγεμόνες, οι οποίοι ήταν σε θέση να εκτιμήσουν την αξία τους⁵²⁰.

Σύμφωνα με την αφήγηση της πηγής, ο αυτοκράτορας προσέφερε στον επισκέπτη του λείψανα, τα οποία του είχαν ζητηθεί σε μια προγενέστερη συνάντησή τους και έτσι ήταν πιο πιθανό να γίνουν αποδεκτά⁵²¹. Ουσιαστικά ο Μανουήλ Α' ενέδωσε στις αιτήσεις του Ερρίκου για την παραχώρηση των εν λόγω λειψάνων εξαιτίας των αρχικών αρνήσεων του δούκα. Επομένως, τα λείψανα που αποδόθηκαν στον Βαυαρό ηγεμόνα δεν αποτελούσαν δώρο, αλλά εκπλήρωση ενός αιτήματος⁵²². Με την ικανοποίηση της παραπάνω επιθυμίας, ο αυτοκράτορας προέβη σε μία ακόμη πράξη γενναιοδωρίας, εφοδιάζοντας τον φιλοξενούμενό του με πολύτιμους λίθους, « *multam lapidum preciosorum gloriam* » οι οποίοι προσέδιδαν και υλική δόξα στην πνευματική αξία των λειψάνων.

Η αποδοχή των δώρων του Μανουήλ Α' από την πλευρά του Ερρίκου, με την προϋπόθεση ότι ο τελευταίος δεν προσέφερε τίποτα σε αντάλλαγμα,

⁵¹⁹ **Drocourt**, « Βυζαντινή διπλωματία », σελ. 211.

⁵²⁰ **Μέριανος**, « Το διπλωματικό δώρο », σελ. 210–211. Για την λατρεία των λειψάνων στη βυζαντινή αυλή βλ. **Kalavrezou**, « Helping Hands for the Empire », σελ. 53–79. Για τη χρήση, αξιοποίηση και κατάχρηση των ιερών λειψάνων στην πολιτική των βυζαντινών αυτοκρατόρων βλ. **Mergiali**, « Byzantine Emperors and Holy Relics », σελ. 41–60.

⁵²¹ Για τις αντιδράσεις των Βυζαντινών στις αιτήσεις δώρων από ξένους ηγεμόνες βλ. **Cutler**, « Gifts and Gift Exchange », σελ. 255–260.

⁵²² **Schreiner**, « Diplomatische Geschenke », σελ. 286.

δημιούργησε ένα κλίμα υποχρέωσης προς τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης⁵²³. Οι αξιοζήλευτες αποσκευές του Ερρίκου δεν πέρασαν απαρατήρητες από τους πολιτικούς αντιπάλους του⁵²⁴. Όπως αναφέρει μία δυτική πηγή, οι υπόλοιποι γερμανοί δούκες άρχισαν να αμφισβητούν την αφοσίωση του Ερρίκου, κατηγορώντας τον για δωροδοκία και υποταγή στον βυζαντινό αυτοκράτορα⁵²⁵. Λαμβάνοντας υπόψη την επιδείνωση των σχέσεων μεταξύ Βυζαντινών και Γερμανών και την παροιμιώδη « προδοσία » των πρώτων κατά τη 2^η Σταυροφορία, το γεγονός και μόνο ότι ο Ερρίκος είχε δεχθεί δώρα από τον βυζαντινό αυτοκράτορα, πρακτική που δεν ήταν ασυνήθιστη στη διπλωματία της εποχής, αποτελούσε ικανό ισχυρισμό για να αμφισβητηθεί η αφοσίωσή του.

Το προαναφερθέν απόσπασμα του *Chronica Slavorum*, σχετικά με την ανταλλαγή δώρων ανάμεσα σε Δύση και Ανατολή, μπορεί να θεωρηθεί αξιόπιστος δείκτης των δυτικών αντιλήψεων για το μεγαλείο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Όπως ο Ερρίκος, έτσι και άλλοι δυτικοί ευγενείς πριν από αυτόν, είχαν επισκεφθεί την Κωνσταντινούπολη στο ταξίδι τους προς τους Αγίους Τόπους, λαχταρώντας να δούν όσα είχαν ακούσει από τις αφηγήσεις προσκυνητών, ταξιδιωτών και πρεσβευτών για την αυτοκρατορική πόλη. Η επίδειξη του πλούτου και η συνακόλουθη γαλαντομία προς τους εκλεκτούς φιλοξενούμενους της αυτοκρατορικής αυλής αποτελούσαν πάγιες τακτικές των βυζαντινών αυτοκρατόρων, με σκοπό την πρόκληση εντυπωσιασμού και την επίδειξη της υπεροχής της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

⁵²³ **Joranson**, « The Palestine Pilgrimage », σελ. 213.

⁵²⁴ Ο.π., σελ. 213–220.

⁵²⁵ **Godfrey του Viterbo**, *Gesta Friderici*, σελ. 332. 35–49 : « *Dicitur Henricus, dum cesaris esset amicus, Federis oblitus Greco sociatus iniquo... traditus ima petis* ».

4.4 : Η χορηγία του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού στο ναό της Γεννήσεως στη Βηθλεέμ (1169)

Η εκκλησία της Γεννήσεως, ένα από τα σημαντικότερα μνημεία των Αγίων Τόπων, υπήρξε στόχος προσκυνήματος ήδη από την κωνσταντινεία θεμελίωσή του. Ο 12^{ος} αιώνας όμως, αντιπροσώπευε μια ξεχωριστή στιγμή στην ιστορία του ναού. Μεταξύ των εργασιών που πραγματοποιήθηκαν σε αυτή την εκκλησία ήταν και το πρόγραμμα ανακαίνισης των μωσαϊκών της, το οποίο ολοκληρώθηκε το 1169 με τη συνεργασία του βυζαντινού αυτοκράτορα, του βασιλιά της Ιερουσαλήμ και της λατινικής Εκκλησίας. Η Hunt υποστήριξε ότι το μωσαϊκό πρόγραμμα του ναού διαδραμάτισε συγκεκριμένο ρόλο στην αποτύπωση των θεολογικών συζητήσεων μεταξύ ορθόδοξης και παπικής Εκκλησίας, σε μια εποχή όπου η πολιτική είχε εισχωρήσει στη θεολογική και πολιτιστική αρένα⁵²⁶.

Το κτιριακό συγκρότημα που είχε ανεγερθεί γύρω από το σπήλαιο της Γεννήσεως, διατήρησε την προνομιακή του θέση και κατά την περίοδο της λατινικής κυριαρχίας, όντας ένα από τα βασικότερα λατρευτικά μνημεία των Αγίων Τόπων. Αποτελούνταν από διάφορα μέρη, ένα από τα οποία ήταν και η κύρια βασιλική, που θεμελιώθηκε πάνω από το ναό της Γεννήσεως του Χριστού. Χτισμένη από τον Κωνσταντίνο Α', το ανατολικό της άκρο ανασχηματίστηκε με τρεις κόγχες επί Ιουστινιανού Α'⁵²⁷.

Το πρώτο ζεύγος επιγραφών του νέου μωσαϊκού προγράμματος διατηρήθηκε εν μέρει στα ελληνικά και στα λατινικά, στη νότια αψίδα του ναού, αναφέροντας ως δημιουργό τον μοναχό Εφραίμ και καταγράφοντας

⁵²⁶ Hunt, « Art and Colonialism », σελ. 69.

⁵²⁷ Milburn, *Early Christian Art and Architecture*, σελ. 98, 100 και εικ. 60.

την αποπεράτωση του έργου σε αυτό το τμήμα της εκκλησίας. Το περιεχόμενο της ελληνικής επιγραφής επιβεβαιώθηκε από τον Cutler, με βάση την επιγραφή ενός ανάλογου έργου του ίδιου καλλιτέχνη στην Ιερουσαλήμ⁵²⁸. Η επιγραφή μεταφράστηκε ως εξής: « Έτελειώθη τὸ παρὸν ἔργον διὰ χειρὸς Ἐφραΐμ μοναχοῦ, ἱστοριογράφου κ(αὶ) μουσιάτορος ἐπὶ τῆς βασιλείας Μανουήλ μεγάλου [β] Βασιλέως πορφυρογεννήτου τοῦ Κομνηνοῦ κ(αὶ) ἐπὶ τὰς ἡμέρας τοῦ μεγάλου ῥηγὸς Ἱεροσολύμων, κυροῦ < Ἀμμορεὶ > κ(αὶ) τοῦ τῆς ἀγίας Βηθλεὲμ, ἀγιωτάτου [ἐ] επισκόπου, κυροῦ Ραουήλ ἐν ἔτει, ξχόζ (ἰ)ν(δικτιῶνος) β...»⁵²⁹. Σύμφωνα με το παραπάνω απόσπασμα, ο μοναχὸς Ἐφραΐμ, ο οποίος εἶχε τὴν ιδιότητα τοῦ καλλιτέχνη, ἱστοριογράφου καὶ τεχνίτη μωσαϊκῶν, ολοκλήρωσε τὸ ἔργο τὸ 1169, κατὰ τὴν βασιλεία τοῦ Μανουήλ Α' Κομνηνοῦ, τοῦ Ἀμάλριχου Α' καὶ τοῦ λατίνου επισκόπου Ralph.

Ἐν ἀντιθέσει με τὴν ελληνικὴν ἐπιγραφή, ελάχιστα ἀποσπάσματα διασώθηκαν ἀπὸ τὴν λατινικὴν, ἡ ὁποία συνόδευε τὸ προαναφερθέν ελληνικὸ κείμενο. Πιο συγκεκριμένα ἀνέφερε ὅτι : « *Rex Amalricus, custos virtutis, amicus largus, honestatis comes, hostis et impietatis, iustici(a)e cultor (et) pietatis, criminis ultor, quintus regnabat. Et Gr(a)ecis imperitabat Emmanuelque, dator largus, pius imperitator. Pr(a)esul vivebat hic, Ecclesiamq(ue) docebat, Pontificis dignus Radulphus honore benignus. Cum manus his E(ff)rem fertur fecisse (tua artem)* »⁵³⁰. Μεταξὺ τῶν πληροφοριῶν γιὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ βασιλιά τῆς Ιερουσαλήμ Ἀμάλριχου Α' καὶ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἔργου στὸν μοναχὸ Ἐφραΐμ, ἡ ἐν λόγῳ ἐπιγραφή ὀριζοῦσε ὡς χορηγὸ τῶν μωσαϊκῶν τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα Μανουήλ Α', « *dator largus* ». Ἡ ἀπόδοση τῆς πρωτοβουλίας γιὰ τὴν μωσαϊκὴ ἀνακαίνιση τοῦ ναοῦ στὸν Μανουήλ Α', ἐκφράστηκε φανερά μέσω τῆς λατινικῆς ἐπιγραφῆς, γεγονός που ἐπιδεικνύει κατὰ

⁵²⁸ Cutler, « Ephraim, Mosaicist of Bethlehem », σελ. 179–181.

⁵²⁹ Ὁ.π., σελ. 179.

⁵³⁰ Ὁ.π., σελ. 182.

κάποιο τρόπο την ανωτερότητα του βυζαντινού ηγεμόνα έναντι του βασιλέα της Ιερουσαλήμ⁵³¹.

Ωστόσο, κατά τον Runciman, η χορηγία των μωσαϊκών δεν στόχευε, από πλευράς Μανουήλ Α', στην επίδειξη της ισχύος του και της κυριαρχίας του πάνω στο βασίλειο της Ιερουσαλήμ⁵³². Πράγματι, ο βυζαντινός αυτοκράτορας είχε ως προτεραιότητα την διασφάλιση της επικυριαρχίας του περιγικιάτου της Αντιόχειας και όχι του βασιλείου της Ιερουσαλήμ⁵³³. Πιθανότατα, η χορηγία των μωσαϊκών να υποδείκνυε διακριτικά την αποδοχή και στήριξη του Μανουήλ Α' στο πρόσωπο του βασιλέα της Ιερουσαλήμ Αμάλριχου Α', ενώ παράλληλα απέδιδε στο βυζαντινό ηγεμόνα τον θεολογικό-πολιτικό ρόλο του διαδόχου του Κωνσταντίνου Α' και οικουμενικού προστάτη των Αγίων Τόπων.

Εστιάζοντας στην ελληνική επιγραφή της αψίδας, ο Cutler θεώρησε τον Εφραίμ ως ένα βυζαντινό καλλιτέχνη μωσαϊκών, ο οποίος εισήχθη στο βασίλειο της Ιερουσαλήμ μαζί με ένα τεχνικό επιτελείο από την Κωνσταντινούπολη, κατόπιν εντολής του αυτοκράτορα Μανουήλ Α'. Ως δημιουργός « ιστοριογράφου » και μέλος ενός εργαστηρίου « μουσιάτορος », ο Εφραίμ ήταν ο μόνος άμεσα υπόλογος στο βυζαντινό δωρητή⁵³⁴.

Ο Ιωάννης Φωκάς⁵³⁵, προσκυνητής του 12^{ου} αιώνα, σημείωσε ότι, προς τιμήν του χορηγού των μωσαϊκών, ο λατίνος επίσκοπος Ralph τοποθέτησε σε διάφορα μέρη του ναού ολόσωμες απεικονίσεις του βυζαντινού

⁵³¹ **La Monte**, « *To what extent was the Byzantine empire the suzerain* », σελ. 253–264.

⁵³² **Runciman**, « *The Visit of King Amalric* », σελ. 158.

⁵³³ Ο.π., σελ. 155. Πρβλ. **La Monte**, « *To what extent was the Byzantine empire the suzerain* », σελ. 262, ο οποίος υποστήριξε ότι η επιγραφή στο ναό της Βηθλεέμ αποτελούσε ένδειξη βυζαντινής επικυριαρχίας στο Βασίλειο της Ιερουσαλήμ.

⁵³⁴ **Cutler**, « *Ephraim, Mosaicist of Bethlehem* », σελ. 182–183.

⁵³⁵ Πρόκειται για προσκυνητή και συγγραφέα του 12^{ου} αιώνα, ο οποίος συνέγραψε το έργο *Concise Description* που αφορούσε τα μνημεία των Αγίων Τόπων. Σχετικά με τον βίο και το έργο του Ιωάννη Φωκά βλ. **ODB**, τόμ. 3, σελ. 1667 όπου προτείνεται και ανάλογη βιβλιογραφία.

αυτοκράτορα, ακόμα και στο θυσιαστήριο⁵³⁶. Η απεικόνιση του Μανουήλ Α' στο ιερό του ναού καταλάμβανε χώρο δίπλα από την παράσταση της Υπαπαντής του Κυρίου. Στη συγκεκριμένη απεικόνιση ο αυτοκράτορας προέδρευε των εκκλησιαστικών συνόδων του ναού, γεγονός που παραλληλίστηκε με την προεδρία του Μανουήλ Α' κατά τις εναρκτήριες διεργασίες της συνόδου του 1166, στο Μεγάλο Παλάτι της Κωνσταντινουπόλεως⁵³⁷. Η προαναφερθείσα σύνοδος έθεσε το ζήτημα της Ορθόδοξης ερμηνείας του χωρίου « ό πατήρ μου μείζων μου έστι » (Κατά Ιωάννην 14 : 28) και αποφάνθηκε υπέρ της δυτικής αντίληψης του αποσπάσματος⁵³⁸.

Η χορηγία του Μανουήλ Α' στο ναό της Γεννήσεως στη Βηθλεέμ αντικατόπτριζε τις σχέσεις που διατηρούσε ο αυτοκράτορας με το βασίλειο της Ιερουσαλήμ και πιο συγκεκριμένα με τον ίδιο τον βασιλιά Αμάλριχο Α'. Προτεραιότητα του ηγεμόνα της Ιερουσαλήμ ήταν η δημόσια εδραίωση της μεταξύ τους συμμαχίας ενόψει της κοινής στρατιωτικής τους εκστρατείας στην Αίγυπτο το 1168. Η προώθηση των φιλοδοξιών του Αμάλριχου Α' στην Αίγυπτο συνιστούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της εξωτερικής του πολιτικής ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1160⁵³⁹. Ως εκ τούτου, η παρουσία των δύο ηγεμόνων στο μωσαϊκό έργο του ναού της Βηθλεέμ αποτέλεσε μία κοινή δήλωση στα πλαίσια της συμμαχίας τους.

⁵³⁶ **Hunt**, « Art and Colonialism », σελ. 78.

⁵³⁷ Βλ. **Magdalino**, « Manuel Komnenos and the Great Palace », σελ. 107 και υποσημ. 23. Επίσης **Magdalino-Nelson**, « The emperor in Byzantine art », σελ. 139-140 με εικ. 2.

⁵³⁸ Ο Μανουήλ Α', μετά τη συμβουλή του λατίνου θεολόγου Ούγωνα Etheriano, επιβεβαίωσε την ερμηνεία του χωρίου σύμφωνα με τη δυτική πίστη. Η απόφαση της συνόδου λαξεύτηκε σε λίθινες πλάκες και τοποθετήθηκε στο ναό της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως. Σχετικά με την εν λόγω σύνοδο βλ. **Mango**, « The Conciliar Edict of 1166 », σελ. 315-330.

⁵³⁹ **Baldwin**, « The Latin States under Baldwin III », σελ. 549-561, ιδιαίτερα 555-558.

Ο Μανουήλ Α' με τη σειρά του, όντας ο κύριος υπεύθυνος της ανακαίνισης του ναού της Γεννήσεως, φιλοδοξούσε την επέκταση της κυριαρχίας του στους Αγίους Τόπους, αναλαμβάνοντας το ρόλο του νέου Κωνσταντίνου. Η απεικόνιση του βυζαντινού αυτοκράτορα στην αψίδα της Γεννήσεως είχε ως στόχο την επιβεβαίωση της ιδιότητας του αυτοκράτορα ως προστάτη ενός εκ των ιερότερων ναών της Χριστιανοσύνης, ακολουθώντας το παράδειγμα των προκατόχων του⁵⁴⁰.

⁵⁴⁰ **Hunt**, « Art and Colonialism », σελ. 78. Για ανάλογη χορηγία βυζαντινού αυτοκράτορα στο ναό του Παναγίου Τάφου βλ. **Ousterhout**, « Rebuilding the Temple », η οποία πραγματοποιήθηκε από τον Κωνσταντίνο Θ' Μονομάχο (1042–1045).

Ο Νικήτας Χωνιάτης παρέθεσε αρκετές λεπτομέρειες σχετικά με το τέλος του Μανουήλ Α', περιγράφοντας έναν φιλόδοξο αυτοκράτορα, που αισθανόταν αποτυχημένος μετά τη μάχη του Μυριοκέφαλου το 1176, ενώ στη Δύση λάμβαναν χώρα νέες πολιτικές διεργασίες⁵⁴¹. Οι τελευταίες αποτυχίες τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή είχαν επιφέρει κάποια διαφοροποίηση στον ψυχισμό του αυτοκράτορα⁵⁴². Για λόγους υγείας, το Μάρτιο του 1180⁵⁴³ ο Μανουήλ Α' μετακινήθηκε στο ανάκτορο Σκουτάριον στη Δάμαλη, όπου μετά από ένα λουτρό άφησε την τελευταία του πνοή⁵⁴⁴.

Ο Μανουήλ Α' αποδείχθηκε ένας λαμπρός ηγεμόνας, προικισμένος με πολλά χαρίσματα και εμποτισμένος με την αυτοκρατορική ιδέα της παγκόσμιας κυριαρχίας. Η εξωτερική του πολιτική καθώς και οι στόχοι που έθεσε, καθοδηγούνταν από την πολιτική ιδεολογία της εποχής, η οποία πήγαζε από έναν αριστοκρατικό πατριωτισμό. Ο Χωνιάτης ανέφερε χαρακτηριστικά ότι είχε την πρόθεση, σαν άλλος Ιουστινιανός Α', να παλινορθώσει την οικουμενική αυτοκρατορία, που εκτεινόταν από τις Ηράκλειες στήλες έως τα νερά του Ευφράτη⁵⁴⁵. Πράγματι, οι διπλωματικές επαφές του φιλόδοξου αυτοκράτορα εκτεινόταν από την Αγγλία και την Γαλλία έως τα σταυροφορικά βασίλεια της Ανατολής, πραγματοποιώντας διαπραγματεύσεις με τις περισσότερες δυτικές αυλές.

⁵⁴¹ Χωνιάτης, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 220–222.

⁵⁴² Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 152.

⁵⁴³ Χωνιάτης, *Χρονική Διήγηση*, σελ. 215. 5.

⁵⁴⁴ Ο.π., σελ. 221

⁵⁴⁵ Ο.π., σελ. 160. 23–29 : « ἐποίει δ' ἐκείνον ταῦτα φαντάζεσθαι τὰ ἐν ποσὶν ὑπεραλλόμενον, καὶ ταῦτα ἔτι ἀδίνοντα, καὶ τεμνόμενα μὲν καὶ κατακαιόμενα, οὐκ ἀφαντούμενα δὲ καὶ ἀμαυρούμενα, ἀλλὰ παλιμψυῆ κατὰ τὴν Ὑδραν γινόμενα, φιλοδοξία τις ἄκαιρος καὶ τὸ πρὸς βασιλεῖς ἀνθαμιλλᾶσθαι, οἷς τὸ κλέος πολὺ καὶ τὰ σχοινίσματα οὐκ ἀπὸ θαλάσσης μόνον ἕως θαλάσσης ὑφαπλούμενα πρὶν παρετέτατο, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐφ' ὀρισιμάτων μέχρι τῶν ἐσπερίων δικνεῖτο στηλῶν. ».

Ενδεικτικό της εμβέλειας της βυζαντινής παρουσίας στη δυτική Ευρώπη ήταν οι διαπραγματεύσεις και οι επαφές με τον ηγεμόνα του αγγλικού βασιλείου Ερρίκο Β΄. Η σχέση του Μανουήλ Α΄ με το βασιλιά της βρετανικής νήσου διαπνεόταν από τις αξίες της φιλίας και του αμοιβαίου σεβασμού. Ο αυτοκράτορας είχε ενεργό ρόλο στην προσέγγιση του Ερρίκου Β΄, διατηρώντας συχνή επικοινωνία μαζί του. Οι σχέσεις των δύο ηγεμόνων εκφράστηκαν μέσω της ανταλλαγής προσωπικών δώρων. Συνολικά, η επαφή του Μανουήλ με τον Ερρίκο Β΄ αποτέλεσε μία ιδιόμορφη περίπτωση προσέγγισης ξένου ηγεμόνα, η οποία ταυτόχρονα εξυπηρετούσε την πολιτική της δημιουργίας συμμαχικών δικτύων.

Η στρατηγική των Κομνηνών απέναντι στα σταυροφορικά κράτη, ακολουθούσε μια πολιτική « ανοιχτών θυρών » προς όσους δυτικούς ήταν διατεθειμένοι να δεχτούν την αυτοκρατορική εύνοια και να υπηρετήσουν τα αυτοκρατορικά συμφέροντα⁵⁴⁶. Επιστρατεύοντας τη δυτική μέθοδο της υποτέλειας, ο Μανουήλ Α΄ κατάφερε να επιβάλει την κυριαρχία του στα λατινικά πριγκιπάτα και να αναγνωριστεί ως επικυρίαρχος και προστάτης των κρατικών μορφωμάτων της βόρειας Συρίας. Οι δυτικοί ηγεμόνες της Ανατολής, παρά τις ελάχιστες προσπάθειες αποτίναξης του βυζαντινού ελέγχου, αποδέχτηκαν και αναγνώρισαν την ισχύ της βυζαντινής εξουσίας, θεωρώντας τον αυτοκράτορα βασικό εταίρο στην αντιμετώπιση του μουσουλμανικού κινδύνου.

Ιδιαίτερη θέση στις διπλωματικές προσπάθειες του Μανουήλ Α΄ κατείχε η βραχύβια παρέμβασή του στην ιταλική χερσόνησο. Οι επιτυχίες του ξεπέρασαν την πιο αισιόδοξη προσδοκία και οδήγησε τις βυζαντινή πολιτική σε νέες κατευθύνσεις. Αναπτερώθηκαν οι ελπίδες για την παλινόρθωση του *Imperium Romanum*, που αποτελούσε τον ύψιστο και έσχατο στόχο της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η πόλη της Αγκώνας

⁵⁴⁶ Magdalino, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄*, σελ. 92.

χρησιμοποιήθηκε ως μοχλός πίεσης εναντίον των Σικελών, των Βενετών και των Γερμανών, ενώ παράλληλα λειτούργησε ως βάση εξάπλωσης των συμμαχικών δικτύων του αυτοκράτορα, δεσμευόμενη με όρκους πίστης και αφοσίωσης⁵⁴⁷.

Σε γενικές γραμμές, οι διπλωματικές ενέργειες του βυζαντινού αυτοκράτορα βασίστηκαν στη δημιουργία ενός δικτύου συμμάχων, το οποίο υπηρετούσε τις επιδιώξεις της αυτοκρατορίας και αντιτασσόταν στις επεκτατικές διαθέσεις των αντίπαλων ξένων δυνάμεων. Για την συγκρότηση αυτού του δικτύου χρησιμοποιήθηκαν δύο βασικές μέθοδοι της διπλωματίας, ο εκχρηματισμός και οι γαμήλιες συμμαχίες. Για την προσέλκυση των υποψήφιων συμμάχων διατέθηκαν τεράστια ποσά, τα οποία χορηγήθηκαν τόσο στην τοπική αριστοκρατία της εκάστοτε περιοχής, όσο και στους πολίτες μεγάλων αστικών κέντρων.

Η διπλωματία των Κομνηνών ακολούθησε πιστά την πάγια μέθοδο της σύναψης γαμήλιων συμμαχιών με ξένους ηγεμονικούς οίκους. Κατά τον 12^ο αιώνα οι γάμοι προσώπων της αυτοκρατορικής αυλής μετατράπηκαν σε σύνηθες φαινόμενο και τις περισσότερες φορές συνιστούσαν το πιο αποτελεσματικό μέσο της βυζαντινής διπλωματίας⁵⁴⁸. Οι Κομνηνοί ήταν οι πρώτοι που συνειδητοποίησαν πλήρως τη σημασία των γαμήλιων συνοικεσίων με ξένες δυνάμεις, αφού οι ίδιοι πραγματοποίησαν γάμους με ξένες πριγκίπισσες. Ως υποστηρικτής της συγκεκριμένης μεθόδου, ο Μανουήλ Α΄ επιδίωξε την αναζήτηση συζύγου στις δυτικές αυλές, πραγματοποιώντας δύο γάμους⁵⁴⁹. Η κομνηνεία εκμετάλλευση των επιγαμιών, η οποία εν πολλοίς κατακρίθηκε, μπορεί να αντιπαρατεθεί με την ολοσχερή έλλειψη ενδιαφέροντος για τέτοιου είδους σχέσεις, η οποία εκφράστηκε από τον ιδρυτή της Μακεδονικής δυναστείας, Βασίλειο Α΄

⁵⁴⁷ **Abulafia**, « Byzantium, Ancona », σελ. 216.

⁵⁴⁸ **Ουνταλτσόβα**, *Βυζαντινή διπλωματία*, σελ. 68.

⁵⁴⁹ **Macrides**, « Dynastic Marriages », σελ. 271.

(867–886)⁵⁵⁰. Μέσω των γαμήλιων συμμαχιών επιτεύχθηκε η πρόσβαση και η βυζαντινή παρουσία στις αυλές δυτικών βασιλικών οίκων, ενώ παράλληλα δημιουργήθηκαν συγγενικοί δεσμοί με ισχυρούς ηγεμόνες, εξασφαλίζοντας την αμοιβαία συνεργασία των εμπλεκόμενων πλευρών.

Η προσφορά αυτοκρατορικών δώρων αποτέλεσε άλλη μια πτυχή της διπλωματικής πολιτικής του Μανουήλ Α΄ κατά τον 12^ο αιώνα. Μεταδίδοντας τη δόξα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, τα δώρα έλαβαν πολλές μορφές, μεταξύ των οποίων ιδιαίτερη θέση κατείχαν τα πολύτιμα υλικά αντικείμενα και η παραχώρηση εμπορικών προνομίων. Οι διαρκώς αναπτυσσόμενες ναυτικές δημοκρατίες της Ιταλίας επιζήτησαν διακαώς την συνεργασία τους με τον βυζαντινό αυτοκράτορα, ο οποίος με τη σειρά του εκμεταλλεύθηκε την δίψα τους για εμπορική κυριαρχία και ως ένδειξη γενναιοδωρίας προέβη στην παραχώρηση εξαιρετικά επικερδών προνομίων. Εν τούτοις, οι γαλαντόμες ενέργειες του Μανουήλ Α΄ προς τις ναυτικές δημοκρατίες χάραξαν το δρόμο για την κυριαρχία τους στον ευρύτερο χώρο της Μεσογείου, αποδυναμώνοντας ιδιαίτερα την ισχύ της αυτοκρατορίας τα επόμενα χρόνια.

Ο Μανουήλ Α΄, επινοώντας αδιάκοπα νέους δρόμους και νέα μέσα διπλωματικής παρέμβασης, εργάστηκε σκληρά για να κάμψει τις φιλοδοξίες της γερμανικής αυτοκρατορίας, του νορμανδικού βασιλείου και των ναυτικών δημοκρατιών της Ιταλίας. Κυριότερος αντίπαλος των οικουμενικών βλέψεων του αυτοκράτορα υπήρξε η ισχυρή τότε γερμανική αυτοκρατορία του Φρειδερίκου Α΄ Βαρβαρόσσα. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αντίστασης ενάντια στις επεκτατικές διαθέσεις του Φρειδερίκου Α΄ ήταν ο προσεταιρισμός του βασιλείου της Ουγγαρίας. Το κρατικό μόρφωμα των Μαγυάρων επρόκειτο να λειτουργήσει ως

⁵⁵⁰ **Macrides**, « *Dynastic Marriages* », σελ. 272.

αμυντικό ανάχωμα και σταθεροποιητικός παράγοντας στην περιοχή της Κεντρικής Ευρώπης.

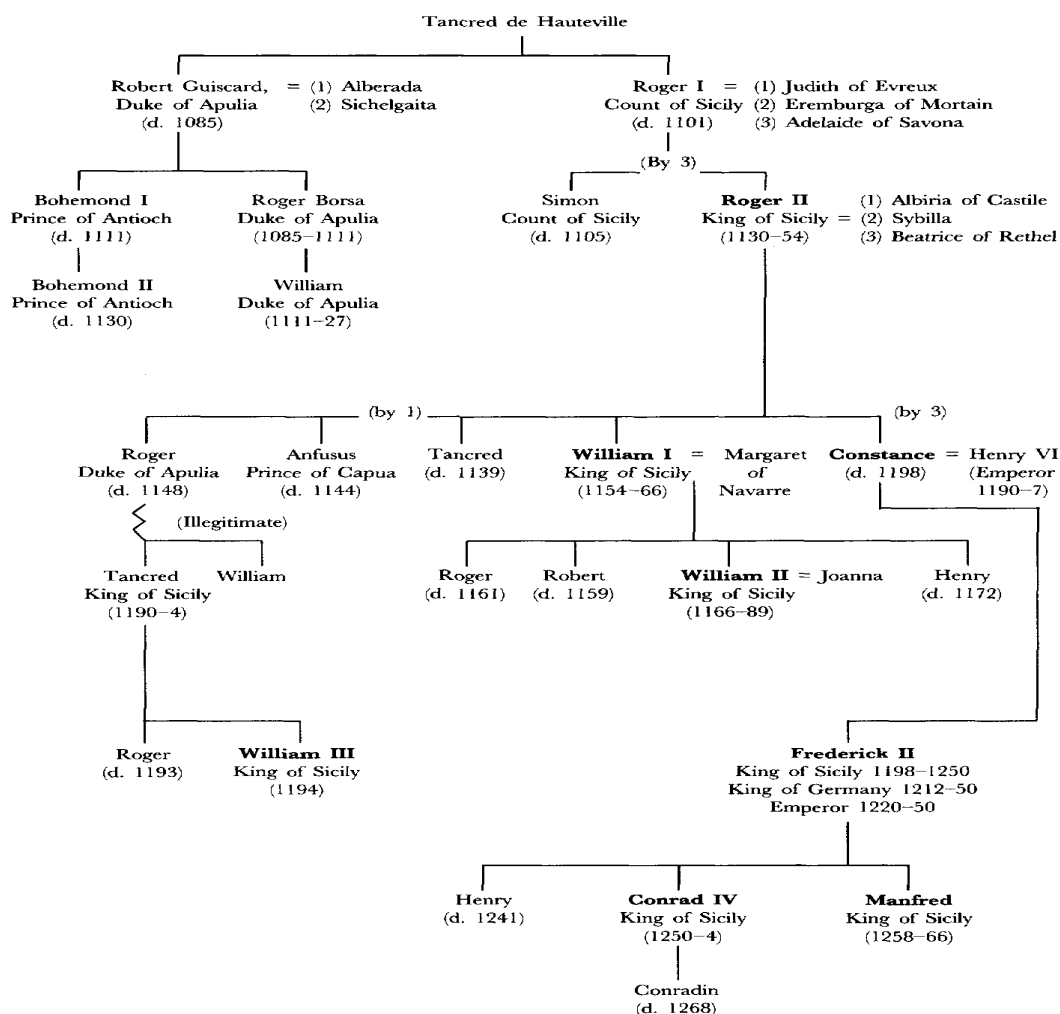
Ωστόσο, το πολύπλοκο σύστημα των ευρωπαϊκών κρατών που είχε διαμορφωθεί, δεν άφησε περιθώρια για την ίδρυση μιας οικουμενικής αυτοκρατορίας⁵⁵¹. Όλα τα κρατικά μορφώματα που δραστηριοποιούνταν στην Ιταλία, ενώθηκαν εναντίον του βυζαντινού ηγεμόνα, απομονώνοντάς τον από την διεθνή πολιτική σκηνή. Τα πολλαπλά σχέδια, στα οποία είχε παρασυρθεί ο Μανουήλ Α΄ και τα οποία προσπάθησε να πραγματοποιήσει, ξεπέρασαν τις δυνατότητές του. Παρά τις λαμπρές επιτυχίες στη λατινική Ανατολή και την ιταλική χερσόνησο, η απομόνωση της βυζαντινής αυτοκρατορίας έγινε εμφανέστερη στα τέλη της δεκαετίας του 1170.

Ο Μανουήλ Α΄ υπήρξε ένας από τους τελευταίους βυζαντινούς ηγεμόνες που εργάστηκε ενσυνείδητα για τη διατήρηση του μεγαλείου της αυτοκρατορίας. Οι εναγόνιες και διαρκείς προσπάθειές του για την ανασύσταση του *Imperium Romanum* εξάντλησαν σε μεγάλο βαθμό τη βυζαντινή αυτοκρατορία, απομακρύνοντάς την από την ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή.

⁵⁵¹ Ostrogorsky, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 53.

Παράρτημα

THE SICILIAN ROYAL FAMILY

Εικ. 1. Γενεαλογικό δέντρο των νορμανδών ηγεμόνων της Σικελίας.

Πηγή : *The Society of Norman Italy*, G. A. Loud και A. Metcalfe (επιμ. έκδ.), Brill, Leiden-Boston-Köln 2002, σελ. xxi

Map I. Southern Italy

Εικ. 2. Χάρτης των πόλεων της Νότιας Ιταλίας (12^{ος} αι.).

Πηγή : *The Society of Norman Italy*, G. A. Loud και A. Metcalfe (επιμ. έκδ.), Brill, Leiden–Boston–Köln 2002, σελ. xxii

Map II. Apulia and the Basilicata

Εικ. 3. Χάρτης των πόλεων της περιοχής της Απουλίας (12^{ος} αι.).

Πηγή : *The Society of Norman Italy*, G. A. Loud και A. Metcalfe (επιμ. έκδ.), Brill, Leiden–Boston–Köln 2002, σελ. 46.

Map 2. The Crusader States in the Twelfth Century AD

Εικ. 4. Τα σταυροφορικά κράτη κατά τον 12^ο αιώνα.

Πηγή : R. J. Lilie, *Byzantium and the Crusader States, 1096–1204*, μτφ. J. C. Morris και J. E. Ridings, Oxford 1993, σελ. xiv.

Βραχυγραφίες περιοδικών και σειρών

B : Byzantion

BF : Byzantinische Forschungen

BMGS : Byzantine and Modern Greek Studies

BRG : Bibliotheca Rerum Germanicarum

BSL : Byzantinoslavica

BZ : Byzantinische Zeitschrift

CFHB : Corpus Fontium Historiae Byzantinae

CSHB : Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae

DOP : Dumbarton Oaks Papers

FRA : Fontes Rerum Austriacarum

FSI : Fonti per la storia d' Italia

JÖB : Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik

MGH : Monumenta Germaniae Historica

*MGH SRG in us. schol. : MGH Scriptores Rerum Germanicarum in usum
scholarum*

MGH SS : MGH Scriptores

NE : Νέος Ελληνομνήμων

REB : Revue des Études Byzantines

RIS : Rerum Italicarum Scriptores

RHC : Recueil Historiens des Croisades

RHGF : Recueil des historiens des Gaules et de la France

Συντομογραφίες

A. Πηγές :

- **Άννα Κομηνή, Αλεξιάς** : Άννας Κομνηνής, *Αλεξιάς*, έκδ. D. R. Reinsch–A. Kambylis, *Annae Comnenae Alexias*, CFHB 40, 1–2, Berlin–New York 2001.
- **Annales Cameracenses** : *Annales Cameracenses*, έκδ. G. H. Pertz στο MGH SS (in folio) 16, Hannover 1859, σελ. 509–554.
- **Annales Ceccanenses** : *Annales Ceccanenses*, έκδ. G. H. Pertz στο MGH SS 19 (in folio), Hannover 1866, ανατ. 1963, σελ. 276–302.
- **Annali genovesi** : *Annales Ianuenses* : Caffaro, *Annali genovesi di Caffaro e de' suoi continuatori*, έκδ. L. T. Belgrano και C. Imperiale di Sant' Angelo, *FSI*, τόμ. 1–5, Roma 1890–1929.
- **Annales Palidenses** : *Annales Palidenses*, έκδ. G. H. Pertz στο MGH SS (in folio) 16, Anton Hiersemann, Stuttgart 1994, (1859), σελ. 48–98.
- **Arnold του Lübeck, Chronica Slavorum** : Arnoldi, *Chronica Slavorum*, έκδ. I. M. Lappenberg, στο MGH SS (in folio) 21, Anton Hiersemann, Stuttgart 1988, (1869), σελ. 100–250.
- **Andrea Dandolo, Chronicon Venetum** : Andreae Danduli, *Chronicon Venetum*, έκδ. E. Pastorello, *RIS* 12/1, Bologna 1938.
- **Benedict του Peterborough, Gesta regis Henrici secundi** : Benedicti Abbatis, *Gesta regis Henrici secundi*, έκδ. W. Stubbs, τόμ. 1 Roll Series, London 1867.
- **Annales pisani** : Bernardo Maragone, *Annales Pisani*, έκδ. M. L. Gentile, στο *RIS* 6.2, N. Zanichelli, Bologna 1936.

- **Borsari**, « Il crisobulo di Alessio I per Venezia » : S. Borsari, « Il crisobullo di Alessio I per Venezia », *Annali dell' Istituto Italiano per gli studi storici* 2 (1970), σελ. 111–131.
- **Anonymi Laudunensis** : *Chronicum universale anonymi laudunensis*, έκδ. O. Holder–Egger, στο *MGH SS (in folio)* 26, Anton Hiersemann, Stuttgart 1975, (1882), σελ. 442–457.
- **Codice diplomatico Genova** : *Codice diplomatico della Repubblica di Genova*, εκδ. Imperiale di Sant' Angelo Cesare, τόμ. 1–3, Roma 1936–1942.
- **Cutler**, « Ephraim, Mosaicist of Bethlehem » : A. Cutler, « Ephraim, Mosaicist of Bethlehem : The Evidence from Jerusalem », *Jewish Art* 12–13, (1986 – 1987), σελ. 179–183.
- **Documenti relazioni Toscane** : *Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll' oriente cristiano e coi Turchi Fino all' anno MCXXXI*, έκδ. G. Muller, Roma 1966.
- **Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Oratio ad Manuelem** : Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, *Eustathii Thessaonicensis, Opera Minora*, magnam partem enedita έκδ. P. Wirth στο *CFHB* 32, Berlin–New York 2000.
- **Manuelis ad Eugenium** : *Epistula Manuelis Imperatoris ad Eugenium*, στο *NE* 11 (1914), σελ. 112–114.
- **Manuelis ad Ludovicum** : *Epistula Manuelis Imperatoris ad Ludovicum*, στο *RHGF*, έκδ. M. Bouquet, τόμ. 16, Paris 1878, σελ. 9–10.
- **Giraldus Cambrenis, Descriptio Kambriae** : Giraldi Cambrensis, *Descriptio Kambriae*, έκδ. J. F. Dimock, Roll Series, London 1868.
- **Giraldus, The Itinerary through Wales** : Giraldus Cambrensis, *The Itinerary through Wales, description of Wales*, London 1935.
- **Godfrey του Viterbo, Gesta Friderici** : Gotifredi Viterbiensis, *Gesta Friderici*, έκδ. G. Waitz στο *MGH SS (in folio)* 22, Hannover 1872, σελ. 307–334.

- **Güterbock**, « Le lettere del notaio » : F. Güterbock, « Le lettere del notaio imperial Burcardo intorno alla politica del Barbarossa nello scisma e dalla distruzione di Milano », *Bolletino dell' istituto storico italiano per il medio evo* 61, (1949), σελ. 46–65.
- **Helmond του Bosau**, *Chronica Slavorum* : Helmondi presbyteri, *Chronica Slavorum*, έκδ. I. M. Lappenberg στο *MGH SS* (in folio) 21, Anton Hiersemann, Stuttgart 1988, (1869), σελ. 1–99.
- **Historia ducum veneticorum** : *Historia ducum veneticorum*, έκδ. H. Simonsfeld στο *MGH SS* (in folio) 14, Hannover 1883, σελ. 72–97.
- **Italia Pontificia** : *Italia Pontificia*, έκδ. P. F. Kehr στο *Regesta Pontificum Romanorum*, τόμ. 3, Berlin 1914.
- **Κίνναμος**, Επιτομή : Ιωάννου Κιννάμου, *Ἐπιτομή*, έκδ. A. Meineke, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, *CSHB* 15, Bonn 1836.
- **Brand**, *John Kinnamos* : John Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, μτφ. C. M. Brand, Columbia University Press, New York 1976.
- **JGR** : *Jus Graecoromanum*, επιμ. I. Ζέπος–Π. Ζέπος, τόμ. 3, Αθήνα 1931.
- **Liber Pontificalis** : *Le Liber Pontificalis* : texte, introduction et commentaire, έκδ. L. Duchesne / E. de Boccard, τόμ. 2, Paris 1955.
- **Monumenta Corbeiensia** : *Monumenta Corbeiensia*, έκδ. P. Jaffe στο *BRG*, τόμ. 1, Berlin 1864.
- **Χωνιάτης**, Χρονική Διήγηση : Νικήτα Χωνιάτου, *Χρονική Διήγησις*, έκδ. J.-L. van Dieten, *Nicetae Choniatae Historia*, *CFHB* 11, 1–2, Berlin - New York 1975.
- **Oberti**, *Annales Ianuenses* : Oberti, *Annales*, έκδ. G. H. Pertz στο *MGH SS* (in folio) 18, Hannover 1863, σελ. 56–96.

- **Odo του Deuil**, *De profectioe Ludovici* : Odo του Deuil, *De profectioe Ludovici VII in Orientem*, έκδ.-μτφ. V. G. Berry, New York 1948.
- **Otto του Freising**, *Historia de duabus* : Ottonis episcopi Frisingensis, *Chronica sive Historia de duabus civitatibus*, έκδ. W. Lammers, μτφ. A. Schmidt, *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters* 16, Darmstadt 1974.
- **Otto του Freising**, *Gesta Fridericis* : Ottonis et Rahewini, *Gesta Fridericis I. Imperatoris*, έκδ. G. Waitz στο *MGH SR in us. school.* 46, Hannover–Leipzig 1912.
- **Dölger**, *Regesten* : *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565–1453*, έκδ. F. Dölger–P. Wirth, τόμ. 2, *Regesten von 1025–1204* στο *Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit*, München 1995.
- **Sudendorf**, *Registrum* : *Registrum oder merkwürdige Urkunden für die deutsche Geschichte*, έκδ. H. Sudendorf, τόμ. 1, Jena 1849 και τόμ. 2, Berlin 1851.
- **Roger του Hoveden**, *Chronica* : Rogeri de Houedense, *Chronica*, έκδ. W. Stubbs, τόμ. 1, 2, *Roll Series*, London 1868–1871.
- **Ρομουάλδος**, *Annales* : Romoaldi II. Archiepiscopi Salernitani, *Annales*, έκδ. W. Arndt στο *MGH SS (in folio)* 19, Anton Hiersemann, Stuttgart 1989, (1866), σελ. 387–461.
- **Σικάρδος**, *Cronica* : Sicardi Episcopi Cremonensis, *Cronica*, έκδ. O. Holder–Egger στο *MGH SS (in folio)* 31, Hannover 1903, σελ. 22–181.
- **The Great Roll of the Pipe 26** : *The Great Roll of the Pipe for the twenty-third year of the reign of King Henry the Second, A. D. 1176–1177*, έκδ. Pipe Roll Society, τόμ. 26, 1905.
- **The Great Roll of the Pipe 27** : *The Great Roll of the Pipe for the twenty-fourth year of the reign of King Henry the Second, A. D. 1177–1178*, έκδ. Pipe Roll Society, τόμ. 27, 1906.

- **The Great Roll of the Pipe 28** : *The Great Roll of the Pipe for the twenty-fifth year of the reign of King Henry the Second, A. D. 1178–1179*, έκδ. Pipe Roll Society, τόμ. 28, 1907.
- **Tafel–Thomas, Urkunden zur älteren Handels** : *Urkunden zur älteren Handels und Staatgeschichte der Republik Venedig mit besonderen Beziehungen auf Byzanz und die Levante*, έκδ. G. L. F. Tafel και G. M. Thomas, FRA, τόμ. 1–3, Abt. II : Diplomata XII–XIV, Wien 1856–1857.
- **Wibald von Stablo, Epistulae** : *Wibaldi von Stablo, Epistulae*, στο *Monumenta Corbeiensia*, έκδ. P. Jaffe, BRG, τόμ. 1, σελ. 76–616, Berlin 1864.
- **Γουλιέλμος Τύρου, Historia transmarinis** : *Willelmi Tyrensis archiepiscopi, Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, RHG, Historiens Occidentaux, τόμ. 1–2, Paris 1844.
- **Babcock, William of Tyre** : *William Archbishop of Tyre, A History of Deeds Done Beyond the sea*, τόμ. 1–2, μτφ. E. A. Babcock–A. C. Krey, Columbia University Press, New York 1943.

B. Λεξικά :

- **DMA** : *Dictionary of the Middle Ages*, έκδ. J. R. Strayer, τόμ. 1–13, New York 1982.
- **HDC** : *Historical Dictionary of the Crusades*, έκδ. C. K. Slack στο *Historical Dictionaries of war, revolution, and civil unrest* 25, Oxford 2003.
- **ODB** : *The Oxford Dictionary of Byzantium*, έκδ. A. Kazhdan et alii, τόμ. 1–3, Oxford University Press, New York–Oxford 1991.

Γ. Σύγχρονα έργα:

- **Abulafia**, « *Byzantium, Ancona* » : D. Abulafia, « Ancona, Byzantium and the Adriatic. 1155–1173. », *Papers of the British School at Rome* 52 (1984), σελ. 195–216.
- **Abulafia**, *The two Italies* : D. Abulafia, *The two Italies. Economic relations between the Norman kingdom of Sicily and the northern communes*, Cambridge 1977.
- **Angold**, « *The Venetian Chronicles* » : M. Angold, « The Venetian Chronicles and Archives as Sources for the History of Byzantium and the Crusades (992–1204) », στο M. Whitby (έκδ.), *Byzantines and Crusaders in non-Greek Sources, 1025–1204*, Oxford University Press, New York 2007, σελ. 59–85.
- **Balard**, « *Latin Sources and Byzantine Prosopography* » : M. Balard, « Latin Sources and Byzantine Prosopography : Genoa, Venice, Pisa and Barcelona », στο M. Whitby (έκδ.), *Byzantines and Crusaders in non-*

Greek Sources, 1025–1204, Oxford University Press, New York 2007, σελ. 39–58.

- **Baldwin**, « *The Latin States under Baldwin III* » : M. Baldwin, « *The Latin States under Baldwin III and Amalric I, 1143–1174* », στο K. Setton (έκδ.), *A History of the Crusades*, τόμ. 1, London 1969, σελ. 541–561.
- **Βαρζός**, *Γενεαλογία* : Κ. Βαρζός, *Η Γενεαλογία των Κομνηνών*, τόμ. Α'–Β', ΚΒΕ, Θεσσαλονίκη 1984.
- **Βασιλοπούλου**, *Τα βασιλικά συνοικέσια* : Ν. Βασιλοπούλου, *Τα βασιλικά συνοικέσια κατά την εποχή των Παλαιολόγων (1258–1453). Πολιτικές προσεγγίσεις*, ΕΚΠΑ–Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2015.
- **Beck**, *Kirche und theologische Literatur* : H. G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Munich 1959.
- **Birkenmeier**, *The development of the Komnenian Army* : J. W. Birkenmeier, *The development of the Komnenian Army 1081–1180*, Leiden–Boston–Köln 2002.
- **Borsari**, *Venezia e Bisanzio* : S. Borsari, *Venezia e Bisanzio nel XII secolo. I rapporti economici*, Venice 1988.
- **Brand**, *Byzantium confronts the West* : C. M. Brand, *Byzantium confronts the West, 1180–1204*, Cambridge–Massachusetts 1968.
- **Broekmann**, *Rigor iustitiae* : T. Broekmann, ' *Rigor iustitiae* ' : *Herrschaft, Recht und Terror im normannisch–staufischen Süden (1050–1250)*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2005.
- **Brown**, « *Venetian quarter* » : H. E. Brown, « *The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the close of the Twelfth Century* », *Journal of Hellenistic Studies* 40 (1920), σελ. 68–88.
- **Byzantine diplomacy** : *Byzantine diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, J. Shepard–S. Franklin (επιμ. έκδ.), Variorum 1992.

- **Caspar, Roger II und die Gründung** : E. Caspar, *Roger II (1101–1154) und die Gründung der normannisch–sizilischen Monarchie*, Innsbruck 1904.
- **Chalandon, Jean et Manuel** : F. Chalandon, *Les Comnenes. Études sur l'empire byzantine aux XIe et XIIe siècles*, τόμ. 1–2, Paris 1900/ανατ. New York 1912.
- **Chalandon, Histoire de la domination** : F. Chalandon, *Histoire de la domination normande en Italie et Sicilie*, τόμ. 1–2, Paris 1907.
- **Cheyne, « La diplomatie byzantine »** : J. C. Cheynet, « La diplomatie byzantine », στο D. Sakel (έκδ.), *Byzantine Culture. Papers from the Conference Byzantine Days of Istanbul held on the occasion of Istanbul being European Cultural Capital 2010*, Istanbul, May 21–23 2010, Ankara 2014, σελ. 317–330.
- **Ciggaar, Western Travellers** : K. N. Ciggaar, *Western travelers to Constantinople. The West and Byzantium, 962–1204 : Cultural and political relations*, Leiden–New York–Köln 1996.
- **Classen, « La politica di Manuele Comneno »** : P. Classen, « La politica di Manuele Comneno tra Federico Barbarossa e le città italiane », στο *Popolo e stato in Italia nell'età di Federico Barbarossa, Alessandria e la lega lombarda*, (Relazioni e comunicazioni al XXXII Congresso storico subalpino per la celebrazione del' VIII centenario della Fondazione di Alessandria, Ottobre 1968), Deputazione subalpine di storia patria (έκδ.), Turin 1970, σελ. 265–279.
- **Classen, « Mailands Treueid »** : P. Classen, « Mailands Treueid für Manuel Komnenos », έκδ. F. Dölger–H. G. Beck, *Akten des XI. Internationalen Byzantinistenkongresses, Munich 1958*, Munich 1960, σελ. 79–85.
- **Αρβελέρ, Η πολιτική ιδεολογία** : Ε. Γλύκατζη–Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, μτφ. Τ. Δρακοπούλου, 10^η ανατ., Αθήνα 2014.

- **Constable**, « The Second Crusade by contemporaries » : G. Constable, « The Second Crusade as seen by contemporaries », *Traditio* 9 (1953), σελ. 213–279.
- **Cutler**, « Gifts and Gift Exchange » : A. Cutler, « Gifts and Gift Exchange as Aspects of the Byzantine, Arab, and Related Economies », *DOP* 55 (2001), σελ. 247–278.
- **Davis**, « William of Tyre » : R. H. C. Davis, « William of Tyre », στο D. Baker (έκδ.), *Relations between East and West in the Middle Ages*, Edinburgh 1973, σελ. 69–76.
- **Day**, « Manuel and the Genoese » : G. W. Day, « Manuel and the Genoese : A Reappraisal of Byzantine Commercial Policy in the Late Twelfth Century », *The Journal of Economic History* 37 (1977), σελ. 289–301.
- **Day**, Genoa's response : G. W. Day, *Genoa's Response to Byzantium 1155–1204 : Commercial Expansion and Factionalism in a Medieval City*, Chicago 1988.
- **Dölger**, « Die Familie der Könige im Mittelalter » : F. Dölger, « Die Familie der Könige im Mittelalter », στο F. Dölger (έκδ.), *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal 1953, σελ. 34–69.
- **Drocourt**, « Βυζαντινή διπλωματία » : N. Drocourt, « Η βυζαντινή διπλωματία », στο Τ. Λουγγής–Ε. Kislinger (επιμ. έκδ.), *Βυζάντιο. Ιστορία και πολιτισμός. Ερευνητικά πορίσματα. Υλικές και ιδεολογικές δομές*, τόμ. Β', Αθήνα 2015, σελ. 189–232.
- **Duggan**, « Ralph de Diceto, Henry II » : C. Duggan–A. Duggan, « Ralph de Diceto, Henry II and Becket », στο B. Tierneyard–P. Linehan (έκδ.), *Authority and Power : Studies in Medieval Law and Government presented to W. Ullmann*, Cambridge 1980, σελ. 59–81.
- **Engels**, Die Staufer : O. Engels, *Die Staufer*, Stuttgart–Berlin–Köln 1972.

- **Engel**, *The Realm of St. Stephen* : P. Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*, μτφ. T. Pálosfalvi, London–New York 2001.
- **Feller**, « *The Northern Frontier* » : L. Feller, « *The Northern Frontier of Norman Italy, 1060–1140* », στο *The Society of Norman Italy*, G. A. Loud και A. Metcalfe (έκδ.), Brill, Leiden–Boston–Köln 2002, σελ. 47–74.
- **Fine**, *The early medieval Balkans* : J. V. A. Fine Jr., *The early medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Michigan 1991.
- **Georgi**, *Friedrich Barbarossa* : W. Georgi, *Friedrich Barbarossa und die auswärtigen Mächte. Studien zur Aussenpolitik 1159–1180*, Frankfurt 1990.
- **Goez**, *Translatio Imperii* : W. Goez, *Translatio Imperii : Ein Beitrag zur Geschichte Geschichtsdenkens und der politischen Theorien im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Tübingen 1958.
- **Grassl**, *The Premonstratensian Order* : W. Grassl, *Culture of Place : An intellectual profile of the Premonstratensian Order*, τόμ. 1–2, Nordhausen 2012.
- **Greco**, « *Nicetas Choniates* » : V. Greco, « *Nicetas Choniates a–t–il connu l’histoire de Jean Cinnamos ?* », *REB* 7 (1949), σελ. 194–204.
- **Green**, *Henry the Second* : J. R. Green, *Henry the Second*, London 1915.
- **Grundmann**, « *Zur Biographie Joachims von Fiore* » : H. Grundmann, « *Zur Biographie Joachims von Fiore und Rainers von Ponza* », *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 16 (1960), σελ. 437–546.
- **Guilland**, « *Études sur l’histoire administrative* » : R. Guilland, « *Études sur l’histoire administrative de l’Empire byzantine : le despote* », *REB* 17 (1959), σελ. 52–89.
- **Guilland**, *Institutions* : R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines*, τόμ. 1–2, Berlin/Amsterdam 1967.

- **Hamilton**, « Manuel I and Baldwin IV » : B. Hamilton, « Manuel I Comnenus and Baldwin IV of Jerusalem », στο J. Chrysostomides (επιμ. έκδ.), *ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ : Essays presented to Joan Hussey for her 80th birthday*, Αθήνα 1988, σελ. 353–375.
- **Hardegen**, *Imperialpolitik König Heinrich* : F. Hardegen, *Imperialpolitik König Heinrichs II. von England*, Heidelberg 1905.
- **Hecht**, « Geschichte zur Kaiserin Eudoxia » : W. Hecht, « Zur Geschichte der 'Kaiserin' von Montpellier, Eudoxia Komnena », *REB* 26 (1968), σελ. 161–169.
- **Heyd**, *Commerce* : W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Âge*, τόμ. 1, Leipzig 1885.
- **Hiestand**, « Manuel und Siena » : R. Hiestand, « Manuel I. Komnenos und Siena », *BZ* 79 (1986), σελ. 29–34.
- **Houben**, *Roger II of Sicily* : H. Houben, *Roger II of Sicily. A ruler between East and West*, μτφ. G. A. Loud και D. Milburn, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- **Hunger**, *Βυζαντινή Λογοτεχνία* : H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια και κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμ. Β', Αθήνα 1992.
- **Hunt**, « Art and colonialism » : L. A. Hunt, « Art and colonialism : the mosaics of the Church of Nativity at Bethlehem (1169) and the problem of crusader art », *DOP* 45 (1991), σελ. 69–85.
- **Irmscher**, « Bertha von Sulzbach » : J. Irmscher, « Bertha von Sulzbach, Gemanlin Manuels I. », *BF* 22 (1996), σελ. 277–290.
- **Janin**, *Constantinople byzantine* : R. Janin, *Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique*, 2^η έκδ., Paris 1964.
- **Joranson**, « The Palestine Pilgrimage » : E. Joranson, « The Palestine Pilgrimage of Henry the Lion », στο J. L. Cate–E. N. Anderson (έκδ.),

Medieval and Historiographical Essays in Honor of James Westfall Thompson, Chicago 1938, σελ. 146–225.

- **Kalavrezou**, « Helping Hands for the Empire » : I. Kalavrezou, « Helping Hands for the Empire : Imperial Ceremonies and the Cult of Relics at the Byzantine Court », στο H. Maguire (έκδ.), *Byzantine Court Culture from 829–1204*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D. C. 1997, σελ. 53–79.
- **Καραγεώργος**, *Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία* : Β. Καραγεώργος, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, τόμ. 1, Αθήνα 1987.
- **Καραγιαννόπουλος**, *Το Βυζαντινό κράτος* : I. E. Καραγιαννόπουλος, *Το Βυζαντινό Κράτος*, 4^η έκδ., Θεσσαλονίκη 2001.
- **Καραγιαννόπουλος**, *Βυζαντινή Ιστορία* : I. E. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους. Ιστορία υστέρας βυζαντινής περιόδου (1081–1453)–Τελευταίες λάμπεις (1081–1204)* , τόμ. 3, Θεσσαλονίκη 1999.
- **Καραγιαννόπουλος**, *Βυζαντινή Διπλωματική* : I. E. Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινή Διπλωματική. Τα αυτοκρατορικά έγγραφα*, Θεσσαλονίκη 1969.
- **Kazhdan**, « The notion of Byzantine diplomacy » : A. Kazhdan, « The notion of Byzantine diplomacy », στο J. Shepard–S. Franklin (έκδ.), *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty–fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, Variorum 1992, σελ. 3–24.
- **Keefe**, « King Henry II and the Earls » : T. K. Keefe, « King Henry II and the Earls : The Pipe Roll Evidence », *Albion* 13 (1981), σελ. 191–222.
- **Kerbl**, *Byzantinische Prinzessinen* : R. Kerbl, *Byzantinische Prinzessinen in Ungarn zwixiscen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenkönigreich*, Vienna 1979.

- **Klein**, « Eastern Objects and Western Desires » : A. H. Klein, « Eastern Objects and Western Desires : Relics and Reliquaries between Byzantium and the West », *DOP* 58 (2004), σελ. 283–314.
- **Κόλια–Δερμιτζάκη**, *Ο βυζαντινός ιερός πόλεμος* : Α. Κόλια–Δερμιτζάκη, *Ο βυζαντινός ιερός πόλεμος. Η έννοια και η προβολή του θρησκευτικού πολέμου στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1991.
- **Κόλιας**, « Η εξωτερική πολιτική Αλεξίου Α΄ » : Γ. Κόλιας, « Η εξωτερική πολιτική Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081–1118) », *Αθηνά* 59, (1955), σελ. 241–288.
- **Kolia**, « Byzantium and the West » : A. Kolia–Dermizaki, « Byzantium and the West—the West and Byzantium, (Ninth–Twelfth Centuries). Focusing on Zweikaiserproblem. An Outline of Ideas and Practices », στο Τ. Γ. Kolias–Κ. Γ. Pitsakis (έκδ.), *Aureus: Τόμος αφιερωμένος στον Καθηγητή Ευάγγελο Χρυσό*, ΕΙΕ, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2014, σελ. 357–380.
- **Κουτράκου**, « Βυζαντινή διπλωματική παράδοση » : Ν. Κουτράκου, « Βυζαντινή διπλωματική παράδοση και πρακτικές. Μια προσέγγιση μέσω της ορολογίας », στο Σ. Πατούρα–Σπανού (επιμ. έκδ.), *Διπλωματία και πολιτική : Ιστορική προσέγγιση*, ΕΙΕ, Αθήνα 2005, σελ. 89–129.
- **La Monte**, « To what extent was the Byzantine empire the suzerain » : J. L. La Monte, « To what extent was the Byzantine empire the suzerain of the Latin Crusading States ? », *B* 7 (1932), σελ. 253–264.
- **Lamma**, *Comneni e Staufer* : P. Lamma, *Comneni e Staufen. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l' Occidente nel secolo XII*, τόμ. 1–2, Roma 1955–1957.
- **Lascaratos**, « A little – known emperor – physician » : J. Lascaratos, « A little-known emperor-physician : Manuel I Comnenus of Byzantium (1143–1180) », *Journal of Medical Biography* 4 (1996), σελ. 187–190.

- Lilie, Byzanz und Kreuzfahrerstaaten : R. J. Lilie, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten. Studien zur Politik des Byzantinischen Reiches gegenüber den Staaten der Kreuzfahrer in Syrien und Palästina (1096–1204)*, Münch 1981.
- Lilie, Handel und Politik : R. J. Lilie, *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa, und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeleri (1081–1204)*, Amsterdam 1984.
- Lilie, « Das Zweikaiserproblem und sein Einfluss » : R. J. Lilie, « Das 'Zweikaiserproblem' und sein Einfluss auf die Aussenpolitik der Komnenen », *BF 9* (1985), σελ. 219–243.
- Lopez, « Le problème des relations anglo-byzantines » : R. S. Lopez, « Le problème des relations anglo-byzantines du septième au dixième siècle », *B 18* (1948), σελ. 139–162.
- Lopez, Storia delle colonie genovesi : R. S. Lopez, *Storia delle colonie genovesi nel Mediterraneo*, Bologna 1938.
- Loud, « The Papacy and the Rulers » : G. A. Loud, « The Papacy and the Rulers of Southern Italy, 1058–1198 », στο *The Society of Norman Italy*, G. A. Loud και A. Metcalfe (επιμ. έκδ.), Brill, Leiden–Boston–Köln 2002, σελ. 151–184.
- Λουγγής, « Διπλωματία κατά τον Μεσαίωνα » : Τ. Κ. Λουγγής, « Διπλωματία και Διπλωματική κατά τον Μεσαίωνα : Ορισμένα παραδείγματα », στο Σ. Πατούρα–Σπανού (επιμ. έκδ.), *Διπλωματία και πολιτική : Ιστορική προσέγγιση*, ΕΙΕ, Αθήνα 2005, σελ. 239–250.
- Lounghis, « Byzantine diplomacy » : Τ. Lounghis, « Byzantine diplomacy », στο *Byzantine Diplomacy : A Seminar*, S. Lampakis et al. (επιστ. επιμ.), μτφ. Ν. Russel, Ministry of Foreign Affairs, Diplomatic

Academy, National Hellenic Research Foundation, Institute for Byzantine Research, Athens 2007, σελ. 15–82.

- **Macrides**, « Dynastic Marriages » : R. Macrides, « Dynastic marriages and political kinship », στο J. Shepard–S. Franklin (έκδ.), *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty–fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, Variorum 1992, σελ. 263–280.
- **Magdalino**, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄* : P. Magdalino, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Κομνηνού 1143–1180*, μτφ. Α. Κάσδαγλη, Αθήνα 2008.
- **Magdalino–Nelson**, « The emperor in Byzantine art » : P. Magdalino–R. Nelson, « The emperor in the Byzantine art of the twelfth century », *BF* 8 (1982), σελ. 123–183.
- **Magdalino**, « Manuel Komnenos and the Great Palace » : P. Magdalino, « Manuel Komnenos and the Great Palace », *BMGS* 4 (1978), σελ. 101–114.
- **Makk**, *Comneni and the Árpáds* : F. Makk, *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*, Budapest 1989.
- **Maltezos**, « Il quartiere veneziano » : Ch. A. Maltezos, « Il quartiere veneziano di Constantinopoli (Scali marittimi) », *Thesaurismata* 15 (1978), σελ. 30–61.
- **Μανιάτη**, *Αυτοκρατορικές δωρεές* : Τ. Μανιάτη–Κοκκίνη, *Αυτοκρατορικές και ηγεμονικές δωρεές προς ξένους και από ξένους στο βυζαντινό χώρο, (12^{ος}–15^{ος})*, Το Βυζάντιο και οι ξένοι 5, Αθήνα 2003.
- **Mango**, « The Conciliar Edict of 1166 » : C. Mango, « The Conciliar Edict of 1166 », *DOP* 17 (1963), σελ. 317–330.

- **Martin**, « The chrysobull of Alexius I » : M. Martin, « The chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians and the early Venetian quarter in Constantinople », *BSL* 39 (1978), σελ. 19–23.
- **Matthew**, *The Norman Kingdom of Sicily* : D. Matthew, *The Norman Kingdom of Sicily*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- **Μέκιος**, *Ο μέγας Δομέστικος του Βυζαντίου, Ιωάννης Αξούχος* : Κ. Μ. Μέκιος, *Ο μέγας δομέστικος του Βυζαντίου Ιωάννης Αξούχος και ο πρωτοστράτωρ υιός αυτού Αλέξιος*, Αθήνα 1932.
- **Μεργιαλή**, « Η διπλωματία των Παλαιολόγων » : Σ. Μεργιαλή-Σαχά, « Η διπλωματία την εποχή των Παλαιολόγων (1261–1453) », στο Τ. Λουγγής–Ε. Kislinger (επιμ.), *Βυζάντιο. Ιστορία και πολιτισμός. Ερευνητικά πορίσματα. Υλικές και ιδεολογικές δομές*, τομ. Β', Αθήνα 2015, σελ. 233–246.
- **Μέριανος**, « Το διπλωματικό δώρο » : Γ. Μέριανος, « Ο ρόλος του δώρου στη Βυζαντινή Διπλωματία », *Τεκμήριον* 7 (2007), σελ. 199–222.
- **Mergiali**, « Byzantine Emperors and Holy Relics » : S. Mergiali-Sahas, « Byzantine Emperors and Holy Relics. Use and Misuse of Sanctity and Authority », *JOB* 51 (2001), σελ. 41–60.
- **Mierow**, « Bishop Otto of Freising » : C. C. Mierow, « Bishop Otto of Freising : Historian and man », *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 80 (1949), σελ. 393–402.
- **Milburn**, *Early Christian Art and Architecture* : R. Milburn, *Early Christian Art and Architecture*, University of California Press, Los Angeles 1988.
- **Miller**, « Logothete of the Drome » : D. A. Miller, « The Logothete of the Drome in the middle byzantine period », *B* 36 (1966), σελ. 438–470.
- **Mitteis**, *Lehnrecht und Staatsgewalt* : H. Mitteis, *Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*, Darmstadt 1958.

- **Moravcsik**, *Byzantium and the Magyars* : G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Amsterdam 1970.
- **Moravcsik**, « Pour une alliance » : G. Moravcsik, « Pour une alliance byzantine–hongroise », *B 8* (1933), σελ. 555–568.
- **Μωϋσείδου**, *Το Βυζάντιο και οι Βόρειοι γείτονες* : Γ. Μωϋσείδου, *Το Βυζάντιο και οι Βόρειοι γείτονές του τον 10^ο αιώνα*, Αθήνα 1995.
- **Nachaeva–Drocourt** : E. Nachaeva–N. Drocourt, « Υστερορωμαϊκή και πρωτοβυζαντινή διπλωματία », στο Τ. Λουγγής–Ε. Kislinger (επιμ.), *Βυζάντιο, ιστορία και πολιτισμός. Ερευνητικά πορίσματα : Υλικές και ιδεολογικές δομές, τόμ. Β'*, Αθήνα 2015, σελ. 151–187.
- **Νικολάου**, *Βυζαντινά βασιλικά συνοικέσια* : Κ. Νικολάου, *Βυζαντινά βασιλικά συνοικέσια μετ' αλλοφύλων και αλλογλώσσων (7^{ος}–11^{ος})*, Το Βυζάντιο και οι ξένοι 4, Αθήνα 2000.
- **Nicol**, *Βυζάντιο και Βενετία* : D. M. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία. Μελέτη των διπλωματικών και πολιτιστικών σχέσεων*, μτφ. Χ. Α. Μουτσοπούλου, Αθήνα 2004.
- **Nieder Korn**, « Die Mitgift der Kaiserin Irene » : J. P. Nieder Korn, « Die Mitgift der Kaiserin Irene. Anmerkungen zur byzantinischen Politik König Konrads III », *Römische Historische Mitteilungen* 28 (1987), σελ. 125–139.
- **Norden**, *Das Papsttum und Byzanz* : W. Norden, *Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reiches*, Berlin 1903.
- **Obolensky**, « The principles and methods » : D. Obolensky, « The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy », στο *Actes du XIIIe Congrès International d' Études byzantines*, Belgrade 1964, σελ. 43–61.

- **Ohnsorge, Das Zweikaiserproblem** : W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem im früheren Mittelalter. Die Bedeutung des byzantinischen Reiches für die Entwicklung der Staatsidee in Europa*, Hildesheim 1947.
- **Ohnsorge, Die Legaten Alexanders III.** : W. Ohnsorge, *Die Legaten Alexanders III. im ersten Jahrzehnt seines Pontifikats (1159–1169)*, Berlin 1928.
- **Οικονομίδης, « Το όπλο του χρήματος »** : Ν. Οικονομίδης, « Το όπλο του χρήματος », στο Κ. Τσικνάκης (επιμ. έκδ.), *Το εμπόλεμο Βυζάντιο (9^ο–12^ο αι.)*, ΕΙΕ, Διεθνή Συμπόσια 4, Αθήνα 1997, σελ. 261–268.
- **Oppl, Friedrich Barbarossa** : F. Oppl, *Friedrich Barbarossa*, 2^η έκδ., Wiesbaden 1994.
- **Ostrogorsky, Βυζαντινή Ιστορία** : G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Γ', μτφ. Ι. Παναγόπουλος, 1^η ανανεωμένη έκδοση, Αθήνα 2014.
- **Ostrogorsky, « Urum–Despotes »** : G. Ostrogorsky, « Urum–Despotes. Die anfänge der Despotewürde in Byzanz », *BZ* 44 (1951), σελ. 448–460.
- **Ostrogorsky, « Die byzantinischen Staatenhierarchie »** : G. Ostrogorsky, « Die byzantinischen Staatenhierarchie », στο G. Ostrogorsky (έκδ.), *Zur byzantinischen Geschichte. Ausgewählte kleine Schriften*, Darmstadt 1973, σελ. 119–141.
- **Ουνταλτσόβα, Βυζαντινή διπλωματία** : Ζ. Ουνταλτσόβα κ. ά., *Βυζαντινή διπλωματία*, μτφ. Π. Ματέρη, Δ. Πατέλης, Αθήνα 1995.
- **Ousterhout, « Rebuilding the Temple »** : R. Ousterhout, « Rebuilding the Temple : Constantine Monomachus and the Holy Sepulchre », *The Journal of the Society of Architectural Historians* 48 (1989), σελ. 66–78.
- **Parker, « The attempted Byzantine alliance »** : J. Parker, « The attempted Byzantine alliance with the Sicilian Norman kingdom (1166–1167) », *Papers of the British School at Rome* 24 (1956), σελ. 86–93.

- **Παναγοπούλου, Διπλωματικοί γάμοι** : Α. Παναγοπούλου, *Οι Διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο 6^{ος} – 12^{ος} αιώνας*, Αθήνα 2006.
- **Παπαγεωργίου, Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός** : Α. Παπαγεωργίου, *Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός και η εποχή του (1118–1143)*, ΕΚΠΑ–Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2007.
- **Παπασωτηρίου, Υψηλή στρατηγική** : Χ. Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική : 6^{ος}–11^{ος} αιώνας*, Σειρά μελετών διπλωματίας και στρατηγικής 4, Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα 2004.
- **Ramsay, The Angevin Empire** : J. H. Ramsay, *The Angevin Empire or the three Reigns of Henry II, Richard I, and John*, London 1903.
- **Robinson, The Paracy** : I. Robinson, *The Paracy 1073–1198*, Cambridge 1990.
- **Runciman, Ιστορία των Σταυροφοριών** : S. Runciman, *Η ιστορία των Σταυροφοριών. Το βασίλειο της Ιερουσαλήμ και η Φραγκική Ανατολή, 1100–1187*, τόμ. Β΄, μτφ. Α. Βλαβιανού, Αθήνα 2006.
- **Runciman, « The visit of king Amalric »** : S. Runciman, « The Visit of king Amalric I to Constantinople in 1171 », στο B. Z. Kedar, H. E. Mayer, R. C. Smail (επίμ.), *Outremer : Studies in the History of the Crusading kingdom of Jerusalem*, Jerusalem 1982, σελ. 153–158.
- **Σαββίδης, « Βυζαντινή διπλωματία »** : Α. Γ. Κ. Σαββίδης, « Βυζαντινή διπλωματία », στο Α. Γ. Κ. Σαββίδης (έκδ.), *Από την ύστερη Αρχαιότητα στον Μεσαίωνα. Ιστορικά δοκίμια*, Αθήνα 2006, σελ. 299–318.
- **Schneider, Mauern und Tore am Goldenen Horn** : A. M. Schneider, *Mauern und Tore am Goldenen Horn zu Konstantinopel*, Göttingen 1950.
- **Schreiner, « Diplomatische Geschenke »** : P. Schreiner, « Diplomatische Geschenke zwischen Byzanz und dem Western ca. 800–1200 : Eine Analyse der Text emit Quellenanhang », *DOP* 58 (2004), σελ. 251–282.

- **Shepard**, « Byzantine diplomacy » : J. Shepard, « Byzantine diplomacy, A. D. 800–1204 : means and ends » στο J. Shepard–S. Franklin (έκδ.), *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty–fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, Variorum 1992, σελ. 41–72.
- **Stein**, « Untersuchungen zur spätbyzantinischen » : E. Stein, « Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs und Wirtschaftsgeschichte », στο *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, τόμ. 2, 1925, σελ. 1–62.
- **Stephenson**, *Byzantium's Balkan Frontier* : P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A political Study of the Northern Balkans, 900–1204*, Cambridge 2004.
- **Stern**, « An embassy to the Fatimid » : S. M. Stern, « An embassy of the Byzantine emperor to the Fatimid Caliph al – Muizz », *B 20* (1950), σελ. 239–258.
- **Τούντα**, *Το δυτικό Sacrum Imperium* : E. Τούντα, *Το Δυτικό Sacrum Imperium και η Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Ιδεολογικές τριβές και αλληλεπιδράσεις στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή του 12^{ου} αιώνα (1135–1177)*, Αθήνα 2008.
- **Thoma**, *Namensänderungen* : G. Thoma, *Namensänderungen in Heirrscherfamilien des mittelalterlichen Europas*, Munchener Historische Studien, Abteilung Mittelalterliche Geschichte 3, Kallmünz 1985.
- **Todt**, « Bertha–Eirene von Sulzbach » : K. Todt, « Bertha–Eirene von Sulzbach. Eine Deutsche auf dem byzantinischen Kaiserthron », *Hellenika* 25 (1988), σελ. 113–147.
- **Tsirpanlis**, « Byzantine reactions to the coronation » : C. Tsirpanlis, « Byzantine Reactions to the Coronation of Charlemagne (780–813)», *Βυζαντινά* 6 (1974), σελ. 347–360.

- **van Dieten**, *Nicetas Choniates* : J.-L. van Dieten, *Niketas Choniates. Erläuterungen zu den Reden und Briefen nebst einer Biographie*, Berlin-New York 1971.
- **Vasiliev**, « Manuel and Henry Plantagenet » : A. A. Vasiliev, « Manuel Comnenus and Henry Plantagenet », *BZ* 29 (1929–1930), σελ. 233–244.
- **Vollrath**, « Konrad III. und Byzanz » : H. Vollrath, « Konrad III. und Byzanz », *Archiv für Kulturgeschichte* 59 (1977), σελ. 321–365.
- **Χριστοφιλοπούλου**, *Εκλογή* : Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Εκλογή, αναγόρευσις και στέψις του βυζαντινού αυτοκράτορος*, Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών 22, Αθήνα 1956.
- **Χριστοφιλοπούλου**, *Βυζαντινή Ιστορία* : Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Γ1' 1081–1204, Αθήνα 2001.
- **Χρυσός**, « Η διπλωματία ως μέσο επικοινωνίας » : Ε. Χρυσός, « Η βυζαντινή διπλωματία ως μέσο επικοινωνίας », στο *Η επικοινωνία στο Βυζάντιο. Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συμποσίου*, ΕΙΕ, Αθήνα 1993, σελ. 399–407.
- **Χρυσός**, « Διπλωματία, αρχές και μέθοδοι » : Ε. Χρυσός, « Η βυζαντινή διπλωματία. Αρχές και μέθοδοι », στο Σ. Πατούρα-Σπανού (επιμ. έκδ.), *Διπλωματία και πολιτική: Ιστορική προσέγγιση*, ΕΙΕ, Αθήνα 2005, σελ. 57–69.
- **Wirth**, « Wan wurde Kaiser Alexios II » : P. Wirth, « Wann wurde Kaiser Alexios II geboren ? », *BZ* 49 (1956), σελ. 65–67.